

Kontexty

3
2
0
2
0

Kdo je Henry Kissinger?

Alexandr Vondra

Co Bauhaus dal – a co vzal

Jan Michl

**Béton brut:
Od utopie k dystopii**

František Mikš

**Migrace
z pohledu dějin**

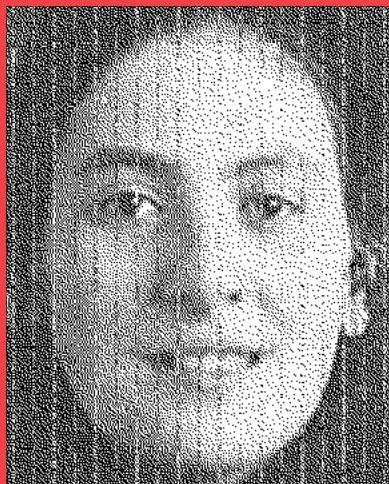
Richard J. Evans

Józef Czapski

Malíř barvy a světla

Josef Mlejnek

REVOLVER REVUE™ № 119 — 2020 LÉTO

literatura

JAROSLAVSKÁ-MARKONOVÁ —
Můj životopis aj.
PEJČ — Pravdivé příběhy
HÁJÍČEK — Haiku z diáře 2019
MURRER — Fú
SHOENFELT — pražská
anglofonní scéna

výtvarné umění & design

SLAVÍK — obrazy, esej + rozhovor
KOTRBA — sochy a reliéfy
SEDM — kunstWerk
ATELIÉRY — Mědilek
DOČEKALOVÁ — de Boer

společnost & kritický couleur

B. FUČÍK — anketa (pokračování)
VODRÁŽKA — Babiš, Bondy a publikum
HANČ [Pokorná, Vajchr]
MIKULÁŠKŮV DON QUIJOTE [Marečková]
ZA HRDINOU VRAČE [Ryšavý]
KROLOP [Vajchr]

K dostání v dobrých knihkupectvích, nebo se slevou v redakci Revolver Revue či poštou.
Více na www.revolverrevue.cz — sekretariat@revolverrevue.cz — 222 245 801 — [Hájkova 2, Praha 2]

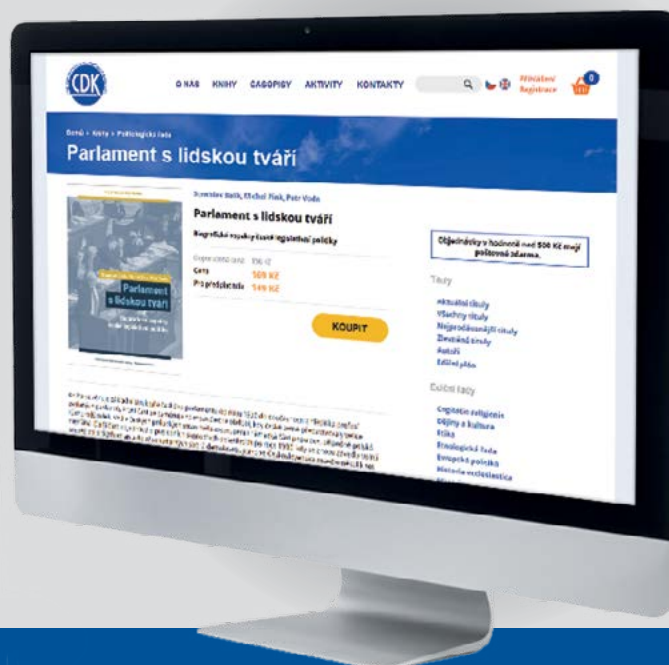
Navštivte e-shop CDK

•
Široká nabídka

•
25 edičních řad

•
více než 600 vydaných titulů

•
25% sleva
pro předplatitele Kontextů

<https://www.cdk.cz/knihy>

Obsah 3/2020

František Mikš

Editorial: O kráse a architektuře 2

CO S ČESKOU POLITIKOU

Petr Dvořák

Pravidla hry v době pandemie. Jak se má

Česko z krize poučit? 4

Jiří Nantl

Obce a kraje na křižovatce 11

TEXTY

Alexandr Vondra

Kdo je Henry Kissinger? 17

Petr Kostka

Co je civilizace a co ji ohrožuje 25

NÁZORY

Marek A. Cichocki

Od klimatické revoluce k revoluci sociální 30

Bedřich Moldan

Musí být environmentální politika levicová? . . . 35

Pavel Švanda

O idiotech 38

VÝROČÍ

Stanislav Balík

Nevím, zda vím, co je to zázrak.

Sto let od narození velkého papeže 43

ARCHITEKTURA

Jan Michl

Co Bauhaus dal – a co vzal 50

František Mikš

Béton brut: Od utopie k dystopii 60

Martin Fiala

Stavějme lépe, stavějme krásně.

Odkaz Rogera Scrutona 74

PORTRÉT: RICHARD J. EVANS

Richard J. Evans: Historik za katedrou

i u soudu 80

Jiří Hanuš

Na obranu historie 81

Richard J. Evans

Migrace z pohledu dějin 84

Jiří Hanuš

Za hranicí Hollywoodu 93

LITERATURA & KULTURA

Josef Kroutvor

Adalbert Stifter bez sentimentu 95

Milan Děžinský

Kdo umí ještě dnes 98

VAŠI NEJMILEJŠÍ BÁSNÍCI?

Jiří Munzar

Mějte se dobře, lucerny paláce nebeského... . 100

VÝTVARNÉ UMĚNÍ

Josef Mlejnek

Józef Czapski: Malíř barvy a světla 104

Józef Czapski

Ztracený ráj Pierra Bonnarda 110

Editorial

O kráse a architektuře

František Mikš

Existuje poměrně rozšířená představa, že o kráse se nedá příliš vážně diskutovat, neboť je subjektivním prožitkem. Co se líbí jednomu člověku, nemusí se nutně líbit jinému, a naopak. Nemáme žádná objektivní měřítka, proto se nelze na standardy krásy příliš odvolávat, zvláště ve veřejných debatách. Lidé si vyberou sami. Ale je to pravda? Je krása skutečně pouze subjektivní hodnotou? A mohou si lidé opravdu vždy vybrat? Například v architektuře, jak se nad tím zamýšlíme v tomto čísle *Kontextů*? Nese- tkáváme se právě zde s diktátem doby a řadou tabu, kterým vlastně ani pořádně nerozumíme?

Ale i kdybychom na chvíli připustili, že krása je čistě subjektivní hodnotou, stále o ní můžeme a dokonce musíme mluvit, podobně jako například budeme stále mluvit o morálce, přestože některé morální hodnoty vnímají různí lidé různě. Estetické cítění a hodnocení k lidskému životu neoddělitelně patří. Například muži (pokud tedy ještě budou opravdovými muži) nikdy nepřestanou vášnivě mluvit o ženské kráse, nepřestanou něžné pohlaví esteticky hodnotit a opěvovat, ať se jim apoštolové politické korektnosti a feministky pokoušejí namluvit cokoli.

Ve veřejném prostoru však často na krásu rezignujeme, nevíme si s ní rady. Jsme dezorientovaní, vlastně v dost schizofrenní situaci. Je například krása, jak ji většina lidí chápe, slučitelná s moderní architekturou? Je statisticky doloženo, že většině lidí se líbí stará města a stavby v tradičních slozích, vernakulární či klasická architektura, a kdykoli mohou, tak na taková krásná místa cestují, vyhledávají je k odpočinku i duševní regeneraci. Ale ve městech a obcích až na řídce výjimky stavíme něco, co je této tradiční

kráse na míle vzdáleno, často přímo jejím opakem. Protože musíme být moderní! Drtivá většina staveb postavených po druhé světové válce, kdy se rozšířil tzv. internacionální styl, je transformací betonových a skleněných krychlí a válců raného modernismu, někdy více, často však méně zdařilých. Estetická uniformita je mezi architekty pozoruhodně rigidní, a zdaleka to není pouze v důsledku převládajícího ekonomického utilitarismu doby. Stavíme tak, jak o sobě a své době přemýšlíme. (Kořeny i zarputilé přezívání uniformní modernistické estetiky se pokouší v článku „Co Bauhaus dal – a co vzal“ objasnit česko-norský teoretik designu Jan Michl, s. 50.)

Problém spočívá v tom, že nic z toho, co dnes stavíme, se nesmí podobat tomu, co bylo postaveno před modernistickou revolucí, toto tabu se zdá nepřekročitelné. Přísně zapovězena je inspirace tradičním architektonickým jazykem, který se vyvíjel po tisíciletí, zavržena jako nepotřebné buržoazní pozlátka byla veškerá zdobnost, především ornament. Výsledkem takto limitovaného architektonického slovníku nemůže být nic jiného než nudné, nekoněčně se opakující variace téhož. Právě zde, jak si všímá například filosof Karsten Harries, leží příčina pociťování „jistě němoty moderní architektury“. A změnit to nedokážou ani protežování hvězdní architekti (starchitekti), kteří se nás snaží oslnit různými bizarními, pokroucenými a disharmonickými stavbami, atakujícími hranice statiky a často i estetické snesitelnosti. Přes všechnu zdánlivou originalitu je výsledek pořád pouze transformací relativně primitivního raně industriálního vzorce.

„Hledání krásy jen ve tvaru, ne v ornamentu, by se mělo stát cílem celého lidstva,“ tvrdil Adolf Loos již na přelomu minulého století. Příliš radikálně jsme si vyložili jeho příkrý odsudek zdobnosti, jak jej později formuloval ve slavné stati „Ornament a zločin“ (1908). Neměli bychom se dnes, v souvislosti s některými výstřelky agresivní starchitektury, držet spíše staršího varování Augusta Pugina, že „dekоровat konstrukci je v pořádku, ale konstruovat dekoraci se nesmí“? Dekoraci v malém měřítku jsme zavrhlí,

takže chce-li být dnes architekt originální, musí se stát dekorací (skulpturou) sama stavba. A o co drzeji a nesouroději trčí z okolní zástavby, o to zřejmě lépe. (Některé zvlášť křiklavé příklady a podivné myšlenkové pochody, které se s nimi pojí, rozebírám v článku „Béton brut: Od utopie k dystopii“, s. 60.)

Krása není pouze estetickou, jakousi přidanou hodnotou, je i hodnotou sociální a ekonomickou, nezbytnou podmínkou pro plnohodnotný lidský život. Občas se o tom mluví, ale ne dost a všude. Například politik, který by dnes u nás něco takového hlásal, by působil nepatřičně a byl by nejspíš lidmi „z branže“ kárán a zesměšňován. Je na tom ale něco špatného? S kategorií krásy dnes dobře pracuje například britská vládní komise *Building Better, Building Beautiful*, v jejímž čele působil náš zesnulý britský přítel Roger Scruton. Požadavek krásy a odmítnutí ošklivosti jsou úhelným kamenem všech jejích doporučení v nedávno vydané zprávě *Living with Beauty. Promoting health, well-being and sustainable growth* (leden 2020). Krása (či vitalita, jak se také říká) v architektuře a urbanismu podle komise zahrnuje vše, co podporuje zdraví a šťastný život, co dělá náš domov skutečným domovem, ve smyslu místa, kde žijeme. Ošklivé budovy a prostředí naopak mají vysoké sociální náklady, které musejí nést všichni. Ničí ducha a atmosféru místa, narušují

tradiční společenství, podněcují frustraci a agresivitu jednotlivců. Jsou to samé banální pravdy, chtělo by se říct. Bohužel velmi často zapomínané.

Obsáhlá zpráva britské vládní komise, z níž je cítit osobitá filosofie Rogera Scrutona, je zajímavým čtením a neměla by zůstat stranou pozornosti ani u nás. Není chladnou úřední zprávou, jakých známe nespočet, ale spíše živou a čtivou odbornou knihou, psanou s láskou k vlastní zemi, kultuře a historii, navíc doprovázenou řadou zajímavých fotografií. Přináší jak analýzu současného neutěšeného stavu stavební kultury v Anglii, tak množství doporučení, jak situaci řešit, včetně návrhů konkrétních legislativních úprav. (Některé její klíčové myšlenky shrnuje Martin Fiala v článku „Stavějme lépe, stavějme krásně. Odkaz Rogera Scrutona“, s. 74.)

Skeptik nejspíš namítne, že zpráva, byť sebe-lépe zpracovaná, je stále jenom zprávou, realita pak něco zcela jiného. Bude zajímavé sledovat, co vše se nakonec podaří dostat do praxe, přičemž při současných problémech Spojeného království nelze mít přehnaná očekávání. Lepší je však o problému veřejně diskutovat, vtělit ho do politické agendy a postupně se snažit navrhovaná řešení prosadit než nedělat nic. Každý, kdo čas od času navštíví například Londýn, stále víc hyzděný necitlivými a bizarními stavbami, dobře ví, že je nejvyšší čas. ■

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

BOOKS
& PIPES

Vydává Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) ve spolupráci s nakladatelstvím Books & Pipes

Adresa redakce: Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, email: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník XII. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXXI.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Petr Dvořák, Martin Fiala, Kateřina Hloušková, Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Grafika a sazba** Jiří Mičkal • **Celoroční předplatné** 600 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 200 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, email: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 18036988 • **Na obálce** Józef Czapski: Dvě ženy u moře, 1970

Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

Pravidla hry v době pandemie

Jak se má Česko z krize poučit?

Petr Dvořák

Foto: 123rf.

Pandemie nemoci COVID-19 je vnější faktor, je-
muž jsme se nemohli jednoduše vyhnout, ale
jehož důsledky jsme schopni do jisté míry ovlivnit.
Kompetentní vnitřní a zahraniční politika je dokáže
v následujících měsících zmírnit, zatímco sázka na
špatnou kartu může naši zemi dovést ke kolapsu.
Čím déle budou trvat mimořádná opatření, tím víc
se naše šance obnovit normální stav snižuje. Předpo-
vědi přitom počítají s tím, že virus s námi bude ještě
dlouho – odborníci odhadují, že epidemie může po-
kračovat až dva roky, dokud virus neinfikuje předpo-
kládané bezpečné množství lidí (60–70 %). Neblahý
vývoj epidemie by si mohl vyžádat ještě radikálnější
opatření, než jsou ta současná.¹

Ať už nastane kterýkoli scénář, pro instituce
západních demokracií to bude významná zkouška.
Před dvěma lety jsem se v anketě webu *Forum24*
ptal: „Uvědomujeme si dostatečně, že ve volbách
volíme toho, kdo bude rozhodovat a nést odpověd-
nost, pokud by byl český stát ohrožen?“ Právě teď
nastává doba, kdy si tento předpoklad ověříme,

protože budeme více než kdy jindy potřebovat
vysoce kompetentní, odvážnou a pravidel dbalou
vládu, která se nebude bát jít s kůží na trh.

1. Nezbytnost kompetentního rozhodování

Jaké vyhlídky slibuje dnešní situace? Nouzový stav
a karanténa jsou z podstaty dočasná opatření. Mu-
síme se připravit na další měsíce, obnovit co možná
nejnormálnější život a ekonomiku, která zároveň
bude respektovat vývoj nákazy. Při každém uvolnění
restrikcí bude nevyhnutelně postupovat i virus (což
už politici často nepřipomínají). Budoucnost země
proto nesmíme zcela ponechat jen v rukou úzce
zaměřených specialistů. Záležet bude především
na politicích, na jejich manažerských rozhodnutích
a smysluplné prioritizaci problémů.

Ekonom Daniel Münich si v této souvislosti
pokládá otázku: Co se vlastně stalo od chvíle, kdy
vláda [v březnu] šlápla na brzdu? „Prvních šest

týdnů jsme zvládli velmi dobře. Jenže jsme se během té doby neposunuli k tomu, abychom se začali bránit chytře. Abychom mohli plošná opatření nahradit selektivními.“ Ano, počet nakažených se podařilo stabilizovat na stejné úrovni jako před karanténou, to je úspěch. Teď se ale musíme rozhodnout, kudy dál. Vláda si dosud kupovala čas, takže dokázala šíření nákazy zpomalit. Využila jej smysluplně? Zatím jsme neviděli žádná přesvědčivá data, která by to naznačovala.

2. Propojená rizika:

Ekonomika, geopolitika, vnitřní bezpečnost

Nejen samotná pandemie, ale především ekonomické a společenské reakce na její průvodní jevy by nás měly vést k obezřetnosti, k věcnému počítání rizik a k odpovědnějšímu uvažování o orientaci našeho státu. Koronavirus může nakonec nepřímo urychlit řešení globálních problémů, ale také snížit všeobecnou bezpečnost, vykostit západní liberální svobody, nebo nás rovnou uvrhnout do barbarské éry.

S ohledem na tuto nejistotu má proto smysl formulovat politické cíle se zřetelem na maximální propojení ekonomických a bezpečnostních témat. Na rozdíl od předchozích ekonomických krizí se potýkáme s náhlým šokem připomínajícím živelní katastrofu, který paralyzuje nikoli jednotlivé hospodářské sektory, ale ekonomiku jako celek. To může vést k vážné destabilizaci společnosti; čekají nás pravděpodobně výrazně horší průvodní jevy krize (nezaměstnanost, společenské napětí, politická nestabilita) než během poslední hospodářské krize po roce 2008.

Veškeré odhady vývoje ekonomiky jsou zatím přirozeně rozostřené. Podle Mezinárodní organizace práce může krize ve světě zničit až polovinu všech pracovních míst (odhady se mění každý týden). V USA přišlo o práci tolik lidí, že je tamní systém zatím není schopen ani přesně evidovat. Světová obchodní organizace v době psaní tohoto

textu předpokládá, že globální obchod by v roce 2020 mohl poklesnout až o třetinu. Vážné zchudnutí čeká ekonomiky našich spojenců v EU, propad ekonomiky eurozóny i jejich jednotlivých členů může dosáhnout 6 či 7 %, což jsou výrazně horší čísla než kdykoli předtím v moderních dějinách.

Varování pochopitelně platí i pro Česko. Předseď vlády Andrej Babiš se v této souvislosti spoléhá na míru zadlužení České republiky vůči HDP kolem 30 %, což je doopravdy méně ve srovnání s notoricky zadluženými ekonomikami: „Máme obrovský prostor na to, abychom si dočasně vzali půjčky, a ještě na tom byli v porovnání s ostatními velmi dobře,“ řekl. Samozřejmě ale není třeba dodávat, o kolik by naše pozice mohla být lepší, kdyby byla jeho vláda v příznivých dobách namísto rozhazování peněz a uplácení voličů investovala do infrastruktury nebo vědy. Plody její práce uvidíme už brzy. Předběžné statistiky mezitím ukazují, že třetina českých občanů vyčerpala své pohotovostní peníze už během prvního měsíce krize, přes 40 % lidí má nyní nulové či jen minimální rezervy a utlumení ekonomiky nás může stát stovky tisíc pracovních míst. Zvládnout takový zásah nebude snadné.

Český stát zatím reagoval několika rychlými opatřeními, z velké části postavenými na zvyšování dluhu. Sněmovna schválila zvýšení deficitu ze 40 miliard nejprve na 200, a krátce poté dokonce na 300 miliard korun.² Další plánovaná opatření jsou rozpočtové škrtky, mezi něž patří snížení rozpočtu ministerstva obrany zatím o 2,9 miliardy. Toto rozhodnutí je krátkozraké vzhledem k nejistotě, která nás čeká. Stát právě v této době musí zajistit bezpečnost svých občanů, protože epidemie bude mít zásadní vliv na světovou ekonomiku, ovlivní dostupnost komodit a zboží na trzích (něčeho bude nedostatek, něčeho nadbytek), vystaví zkoušku naše mezinárodní spojení, a tak celkově zhorší bezpečnostní situaci.

Následky světové krize zřejmě urychlí spirálu občanských nepokojů v regionech, které vykazovaly problémy už před epidemií, od konfliktů

na vzdálenějších místech (Súdán, Bolívie) až po ta velmi blízká (permanентní společenské napětí ve Francii). Z těsného sousedství EU (Ukrajina, Turecko, severní Afrika) se vlivem ekonomického zhroucení hrozí stát zóna nestability, která se může snadno zvrhnout v mnohem horší migrační krizi, než byla ta v roce 2015.

Mezi globalizací a soběstačností

Reakce na probíhající nákazu jednoduše ukazují na to, že budeme čelit mnoha velkým bezpečnostním výzvám, „příliš velkým, aby se jim mohl postavit jen jeden národ nebo organizace“, jak uvádí generální tajemník NATO Jens Stoltenberg. NATO zůstává v nejistém světě naší nejdůležitější kotvou. Česká republika proto v této rozkolísané době musí zásadně upevnit své spojenecké závazky a jednoznačně se rozhodnout, jakou roli chce v rámci organizace hrát a na jaké priority se zaměří. A právě zde je třeba se ptát, jestli naše aktuální vláda vůbec má na něco takového kapacitu.

Je proto třeba lépe uvažovat o širších souvislostech toho, jak se Česká republika v současné době orientuje (ať už exportním typem ekonomiky, krátkozrakou strukturou investic, nebo třeba zahraničními vztahy státu, či dokonce Hradu). Musíme definovat, která odvětví, firmy nebo zásoby mají nejvyšší strategickou hodnotu. Spoléhat se na velké korporace nebo na univerzální dodavatele materiálu je krátkodobě někdy levnější, ale dlouhodobě rozhodně rizikovější strategie. Měli bychom si lépe definovat pravidla pro bezpečnost a nezávislost kritické infrastruktury (ať už jde o nové technologie, jadernou energetiku, telekomunikace, obranu, zdravotnictví nebo třeba hodnotné přírodní zdroje).

A v neposlední řadě musíme více a lépe mluvit o Číně. Ve chvíli, kdy píšu tento text, řeší kanadská média, jak Čína prostřednictvím své zahraniční sítě (United Front) z Kanady efektivně vysála zdravotnický materiál v době, kdy se ještě snažila před

světem rozsah epidemie ututlat. Podobné operace zřejmě probíhaly i jinde. Americký ministr zahraničí Michael Pompeo v reakci na stále drzejší čínskou politiku zahájil jednání o přesunu strategických dodavatelských řetězců z Číny do bezpečnějších zemí – Indie, Austrálie, Nového Zélandu, Japonska, Jižní Koreje a Vietnamu. Britská vláda zase nedávno zrušila obří zakázku testovacích sad od čínské společnosti Alltest (byť přebalených v Nizozemsku a tvářících se jako kvalitní evropské produkty), které se ukázaly jako nefunkční.

Pandemie by řadě evropských států mohla obecně urychlit rozhodování, s kým budou v klíčových oblastech primárně obchodovat – zda s demokratickými partnery, nebo se státními korporacemi svázanými s pochybnými režimy, které nás dlouhodobě poškozují tím, že se neohlíží na žádná pravidla, jak v časopise *Business Insider* připomíná německý manažer Mathias Döpfner.

Západní svět v nejbližší době vůbec čeká celkové redefinování rovnováhy mezi divoce globalizovaným světem na jedné straně a bezpečnostním zájmem či soběstačností na straně druhé. Krize potvrzuje, že role národních států je stále nezapustitelná, že realismus a národní zájem stále ovládá světové dění, ale také že svobodný obchod dokáže poptávku po nutném zboží uspokojovat mnohem lépe než jakékoli centrální řízení. Jinými slovy, pandemie potvrdila jak nenahraditelnost tradičního státu, tak potřebu otevřeně obchodovat a férově spolupracovat. Tomuto systému je však i nadále nutné stanovovat smysluplná pravidla, vytvářet robustní strategie, brát ohled na důvěryhodnost našich partnerů, spolupracovat s co nejpestřejším portfoliem dodavatelů, vytvářet si rezervy a nikdy nepřestat myslet na to, že situace se může kdykoli zhoršit. Pokud mám toto doporučení shrnout do jedné věty, zní: Nesmíme se řídit pouze okamžitou cenou, ale všemi nepřímými náklady.

3. Hodnoty svobodné společnosti

Dalším, neméně důležitým okruhem témat, na který by se česká společnost měla zaměřit, je nutnost nejen v maximální míře uchovat, ale také co nejvíce posilovat občanské svobody a principy otevřené společnosti, které nám (i když to není na první pohled vždy patrné) ve srovnání s nedemokratickými společnostmi při zvládání mimořádných situací poskytují obrovské komparativní výhody.

Od počátku pandemie podle Centra pro občanská a politická práva OSN zatím vyhlásilo nouzový stav 84 států, většina z nich přistoupila k mimořádným restrikcím, na sedm desítek států také odložilo plánované volby. Ve státech s méně stabilními politickými institucemi je tato kombinace ideálním receptem pro systémové omezování svobody. Nouzový stav zde mimo jiného znamená i snadnější sledování obyvatel, sbírání jejich osobních údajů (o pohybu, finančních transakcích nebo komunikaci) a další zásahy do soukromí. Vlády ne vždy poskytují důvěryhodné záruky, že tato data dostatečně ochrání (a absolutní ochrana v době internetu neexistuje nikdy).

Ochrana osobních údajů

V Česku je aktuální plán vlády postaven na tzv. „chytré karanténě“, nad níž bdí poradní orgán zvaný Centrální řídicí tým COVID-19. Součástí plánu je hlavně omezit plošná opatření a přejít na mapování pohybu konkrétního pacienta. Takový model může fungovat, pokud se bude řídit profesionálně, v každém případě však bude dále zásadně zasahovat do našich práv, což je nutné pečlivě sledovat a kontrolovat – jak technicky, tak politicky. Věříme právě této vládě, že odolá pokušení a situace nezneužije? Vážné pochybnosti o motivacích jejího předsedy tu byly už před pandemií, je tedy nutné se ptát, kam se vrátíme teď. Jeden z iniciátorů Chytré karantény Petr Šimeček ujišťuje veřejnost, že „technická část chytré karantény je jeden z nejvíce

transparentních projektů, co tu máme“ a že „všechna data, která v rámci vzpomínkové mapy vzniknou, jsou do šesti hodin smazána“. Nemáme důvod mu nevěřit, ale na druhou stranu bychom vládě neměli dát bílé šek na všechno, co si v souvislosti s provozem Chytré karantény zamane.

Řešení na bázi trasování pohybu z telefonů a platebních transakcí už používá nebo zkouší řada zemí od Izraele po Singapur. Uživatelé jsou do souhlasu se sledováním jejich pohybu tlačeni etickými argumenty („Účastnit se tohoto systému je vaše morální povinnost, a to i navzdory obavám o soukromí,“ prohlašuje třeba článek v *Journal of Medical Ethics*). Potud vše v pořádku, pro vlády, jež nectí ústavní liberální řád, však může jít o dar z nebes (a občané v defektních demokraciích, kde si držitelé moci na oponenty sestavují složky a rádi a často pak někoho „zaklekávají“, mohou být jen nepatrně klidnější). Toto nemá být argument proti mapování nakažených, ale argument pro dočasnost a obezřetnost ve všem, co v krizi podnikneme.

Otevřená data a upřímná komunikace

Jody Lanardová a Peter Sandman, experti WHO nasazení na zvládání epidemie SARS, sestavili jakýsi návod pro vlády bojující s epidemií. V článku psaném pro Center for Infectious Disease Research and Policy zdůrazňují, že zvládnutí krize (jako ostatně každé životy ohrožující situace) je primárně postavené na kvalitní komunikaci. Vlády by se prý neměly přehnaně chvástat, jak mají všechno dokonale pod kontrolou, neměly by kamuflovat svou nejistotu, ale zveřejňovat svá dilemata a těžká rozhodnutí nebo třeba přiznat případné chyby a omluvit se za ně. Komunikace musí být co nejotevřenější, aby se lidé mohli věcně připravit na různé eventuality, aby vždy věděli, na čem jsou, a také aby mohli vládě poskytovat zpětnou vazbu, která potenciálně může zlepšit situaci všem. Česká vláda ovšem při zvládání aktuální epidemie vykazuje významné nedostatky ve všech těchto bodech.

Americký novinář Andrew Sullivan připomíná, že celý úspěch a smysl nouzového stavu stojí na tom, zda se nám správně podaří odhadnout bod, kdy karanténa přestane mít smysl, protože začne přinášet víc škody než užítku. Na druhou stranu, pokud bychom karanténu jednoduše vypnuli příliš brzy, můžeme se dostat do situace, kdy byla celá operace vlastně zbytečná. K tomu, abychom tento průsečík dvou křivek správně rozpoznali, potřebujeme obrovské množství dat o tom, jak se virus chová, jak postupuje populace a jak se mění, což nemáme. Získat taková data vyžaduje neustálé, opakované testování za pomoci kvalitního vybavení, a hlavně pluralitu vědeckých názorů, přístupů a metod.

Řada expertů u nás projevuje nespokojenost s tím, že data i parametry modelů, podle nichž se česká vláda rozhoduje, na rozdíl od mnoha jiných zemí nejsou veřejná. Podle nedávných zpráv, které přinesl deník *Neovlivní*, drží monopol na veškerá relevantní data ministerstvo financí a nedává k nim přístup nejen třetím stranám, ale dokonce ani ministři vnitra, což je absurdní. Například datový analytik ČRo Jan Boček uvádí:

ÚZIS k nákaze zveřejňuje pouze základní data, která vyvolávají víc otázek než odpovědí. O modelu víme pouze to, co se objeví v prezentacích z tiskovek. Na nejasnosti ohledně zveřejňovaných dat, bez kterých je nelze správně interpretovat, jsme se ÚZISu zeptali před týdnem. Zatím zůstávají bez odpovědi: Jaké typy testů se u nás nyní používají a které z nich se do statistik dostanou? Jaké je zpoždění od provedení testu k jeho zaznamenání na dashboardu? Bude ve zveřejňovaných datech rozlišení na testy a testované osoby?

Mezi země, které jsou v tomto ohledu mnohem otevřenější, patří často citované Švédsko, které zvolilo méně obvyklý přístup a nechává nákazu relativně volnější průběh. Švédské instituce

neustále zveřejňují všechna relevantní data, která vládě slouží jako podklad pro rozhodování. Opatření jsou navíc dobrovolná, řada z nich má pouze charakter doporučení. Jsou však postavená na tak důvěryhodných datech, že je většina obyvatel bez problémů dodržuje. Švédsko nezaznamenalo horší průběh epidemie než jiné státy, počet nakažených je stabilní, tamní nemocnice nečelí nijak vážnému náporu nemocných.³

Bez zpětné vazby to nepůjde

Výzva týmu KORONERV-20 upozorňuje:

Vláda předkládá lidem rozhodnutí o vypínání a zapínání ekonomiky a vývoji epidemie, ale vůbec nevysvětluje, jak k těmto závěrům došla. Opozice ani veřejnost v takovém informačním vakuu nejsou schopny vládu kontrolovat, což velmi výrazně zvyšuje nedůvěru ve společnost. A to je v čase epidemie ještě nebezpečnější než jindy.

Politiku v čase krize i potom bychom měli postavit právě na společenské důvěře a otevřenosti, ale také na zárukách, že mimořádná opatření jsou dočasná a že nikdo nezneužije informace, které stát nevyhnutelně nasbírání. Z řady zemí, stále častěji i z těch evropských, přicházejí výmluvné příklady, jak snadno lze mimořádný stav či třeba nasbírání data zneužít. Vždy je třeba mít obavy z pokusu omezit soukromí občanů, kterému v době krize čelí každý, kdo je aktuálně u moci.

Naprosto zásadní roli v tom hrají média, která mají vládní kroky sledovat, uvádět do patřičného kontextu a ve finále vládu tlačit k odpovědnosti. V České republice přitom média ve velké míře v první fázi nouzového stavu na svou kritickou, kontrolní funkci v podstatě rezignovala a stala se víceméně pasivním informačním kanálem vlády, jejíž narativ (tj. vláda coby aktivní bojovník s vnějším ohrožením, občané coby pasivní plnitelé vládních

plánů) nekriticky převzala. Jistě to souvisí s nezdravými poměry na současné mediální sféře, jejíž podstatná část buď patří předsedovi vlády, nebo je k vládě přehnaně servilní. Jde o podstatné atributy defektní demokracie. (Všechna čest výjimkám, které ovšem právě teď nemají takový dosah.) Uhranutí klíčových médií vládním proudem zmatených prohlášení mimo jiné znamenalo, že se výrazně zhoršil prostor pro opozici. Skutečná debata přitom mohla vládu dotlačit k tomu, aby své kroky promýšlela lépe. Jak píše Jan Motal z Nadačního fondu nezávislé žurnalistiky:

Pokud tuto nákazu demonizujeme, vytváříme pocit, že jedinec proti ní nic nezmuže a vytváříme neadekvátní obraz ohrožení. Lidé jsou tak odkázáni do pasivních rolí a nezbývá jim nic jiného, než se snažit „přežít“... Média už v době očekávání připravovala půdu na faktické výhradní odevzdání aktivity do rukou vlády... Jestliže média mají plnit roli strážců demokracie („watchdog“), potom musí střežit i ty části veřejného prostoru, které přísluší lidu jako aktivní síle a občanské společnosti jako základu komunity.

4. Shrnutí: Jak se má Česko z krize poučit?

Každé mimořádné opatření, každé vládní rozhodnutí představuje kompromis mezi dnešními a budoucími náklady, ať už jde o peníze, čas, lidskou svobodu nebo třeba riziko pro různé skupiny obyvatel. Zacházení s těmito typy „kapitálu“ nemá být v žádném případě závislé na libovůli někoho bez politické odpovědnosti – stát nesmí fakticky řídit jeden náměstek ministra. Ten může být expertem povoláním k tomu, aby potlačil horkou fázi epidemie, ale nemůže rozhodovat o tom, jak by měli Češi naložit s ekonomikou a se svými osobními životy v následujících letech. Pokud je předseda vlády přesvědčen, že jsou rozhodnutí jeho úředníků správná, měl

by veřejnosti předkládat kvalitní důkazy, které tuto domněnku potvrzují. Snad už je teď všem jasné, že na odpovědné politice doslova závisí naše životy. Vláda ani v čase krize nepřestává být sborem zaměstnanců nás občanů a musí se nám maximálně zodpovídat. Očekáváme proto, že do budoucna vláda dá více prostoru nezávislým multidisciplinárním expertním týmům, které pro ni budou připravovat kompetentní a ověřitelné podklady. To by měl být v západní demokracii 21. století standard.

Pro období následující po horké fázi krize je na-prosto zásadní, aby stát aktivně usiloval o vytváření odolnějšího prostředí, stále přednostně založeného na otevřenosti a volném trhu, a odmítl korporativismus a závislost na protežovaných velkých firmách. Stát má jednat i s těmi středními a malými. Musí přijmout takové zákony, které firmám v případě nutnosti umožní rychle se přeorientovat na výrobu potřebného zboží a dodávání služeb, a ne házet iniciativním podnikatelům klacky pod nohy, jak jsme to viděli tentokrát. Firmy, odborníci ze soukromé sféry i jednotliví občané dokázali v mnoha případech reagovat obdivuhodně rychle, vyplnit mezery a ztlumit náraz opatření (viz šití roušek svépomocí, výroba ochranných pomůcek na 3D tiskárnách apod.). Kolik by toho asi dokázali, pokud by fungovali ve svobodnějším prostředí, nedusila by je složitá pravidla (viz neúspěšný pokus o výrobu dezinfekčních prostředků v lihovaru), měli by víc informací a větší přehled o vládních cílech? A kdyby se vláda s některými z nich přímo neodmítla bavit? Stát musí podporovat společenskou důvěru a nesmí přistupovat k podnikatelům jako k nepřátelům, což vždy bylo slabé místo této vlády a dobře se to ukazuje i během aktuální krize.

Je však také třeba brát v úvahu bezpečnostní a strategické zájmy. Stát nesmí rezignovat na odpovědnou zahraniční politiku ve spolupráci s našimi spojenci v NATO a EU, ale přistupovat ke svým partnerům věcně a kriticky, snižovat závislost na rizikových státech a budovat robustní, decentralizované dodavatelské řetězce. Slepou uličkou jsou však

v tomto ohledu i sny o tom, že se v něčem zcela obejdeme bez okolního světa, kterou zdá se demonstruje nápad vyvinout od začátku vlastní vakcínu. Ředitel výzkumného centra CEITEC Jiří Nantl k tomu říká:

Česká vláda chce vyvinout vakcínu proti koronaviru za náklady v řádech ‚nižších desítek milionů‘ korun. Průměrné náklady vývoje vakcíny ve světě se pohybují kolem 2 až 4 miliard dolarů... Celá PR akce s ‚národní vakcínou‘ především odhaluje bídu tzv. resortního výzkumu a neschopnost české vlády mobilizovat a koordinovat rozumné využití existujících (a v řadě případů skutečně špičkových) výzkumných kapacit.

Vláda musí připravit a důsledně dodržovat kompetentní, snadno ověřitelnou strategii, poskytovat anonymizovaná a bezpečná data nezávislým subjektům, analytikům, médiím nebo soukromým laboratořím. Občan v době krize musí vědět, jakou má zkrácení jeho svobod cenu, v jakém vyšším zájmu je postižen, zda je rovnováha mezi krátkodobými a dlouhodobými cíli smysluplná. Musí mít jistotu, že to nebylo nadarmo. Každé nouzové opatření v sobě musí od začátku nést informaci, čím je omezeno, kdy vyprší jeho platnost („sunset clause“), a dále parametry, kterými budeme moci ověřovat jeho úspěch. (Za jakých okolností bude opatření úspěšné? Co se musí stát, abychom jej mohli předčasně ukončit? Podle čeho a kdy to budeme vědět? Kdo a jak to může přezkoumat?) Naše společnost nakonec musí směřovat k opatřením, která jsou odůvodněná a založená na argumentech. Zmatená arbitrární řešení, která se mění ze dne na den, přispívají k právní nejistotě i k občanské pasivitě, a zvyšují tedy riziko zneužití moci.

Stát nesmí pomíjet zpětnou vazbu, která je v krizi mimořádně cenná. Vláda se dnes ještě více než jindy musí zodpovídat opozici a médiím, ne ignorovat interpelace a schovávat se za zavádějící argumentaci, že musíme všichni táhnout za jeden

provaz a na nic se neptat. Držitelé moci například musejí být pod kontrolou, pokud jde o pokušení zůstat v režimu zjednodušeného rozhodování, ponechat si rozšířené pravomoci nebo zneužít nasbírané osobní údaje. Data nutná pro fungování chytré karantény nesmějí snížit standard soukromí a zabezpečení, což je jedna ze silných stránek Západu. A jednání, které je prokazatelně nezákonné, společnost a média nesmějí tolerovat.

Zatím naštěstí nejsme v situaci, kdy by nám hrozila katastrofa, pokud by se vláda nerozhodla v řádu hodin a spoléhala se na odůvodnění svých kroků ex post. To, čemu čelíme, je sice nebývale vážná zdravotní krize, která si bohužel vyžádá mnohé životy, ale zároveň i relativně zvládnutelná výzva, kterou můžeme chápat jako generální zkoušku na mnohem horší mimořádné situace, kterým dost možná budeme čelit v budoucnu. Rozhodně však nejde o stav, kdy by principy liberální demokracie měly jít stranou. ■

- 1 Ředitel Institutu Roberta Kocha Lothar Wieler předpokládá, že se nákaza velmi pravděpodobně vrátí ve druhé a možná i třetí vlně, Mike Osterholm z Minnesotské univerzity spolu s týmem předních epidemiologů pracuje s možností několika odlišných scénářů (současná masivní vlna následovaná několika menšími, příchod ještě větší vlny v závěru roku 2020 s dozvuky příští rok, nebo pokračující pomalé šíření rozprostřené do dlouhých měsíců).
- 2 Nejvyšší deficit byl dosud přes 192 miliard, a to při hospodářské krizi v roce 2009.
- 3 Výkyvy lze dobře vysvětlit upřímnějším nakládáním s daty.

Petr Dvořák (1985),
působí jako analytik
v Pravém břehu –
Institutu Petra Fialy.

Obce a kraje na křižovatce

Jiří Nantl

Je územní samospráva
na český způsob
skutečnou samosprávou?

Foto: 123rf.

Jednou ze zvláštností veřejné debaty v Česku je, že nejsme zvyklí věnovat pozornost systémovým otázkám uspořádání státu. Jako by rozhodujícím předpokladem kvality správy státu a v něm obsažených územních celků bylo samo o sobě konkrétní personální obsazení, osobní vlastnosti a schopnosti jednotlivých volených představitelů a úředníků. Strukturální předpoklady jejich působení vesměs bývají stranou diskuse. A právě to nám v řadě případů znesnadňuje porozumět podstatě problémů, včetně toho, proč je vlastně fungování mechanismů českého státu a veřejné správy tak „dýchavičné“, jak to vcelku přiléhavě pojmenoval Stanislav Balík. Pojd'me se proto podívat na některé zásadní otázky týkající se územních samosprávných celků, tedy obcí a krajů, a jejich vztahu se státem.

Historické souvislosti

Dnes už třeba téměř nevnímáme, že po naprostou většinu času z více než tisíciletého období, v němž se postupně utvářel dnešní státní národ, byly Čechy a Morava (a také Slezsko) nejen různé „země“, což je pojem dnes chápaný spíše geograficky, ale prostě odlišné státy s vlastním zákonodárstvím a různými tradicemi organizace veřejné správy. Patrné je to

při pohledu na historický vývoj krajů. Krajské zřízení má hlubokou tradici v Čechách, které již ve středověku byly jednotkami stavovské samosprávy a počet českých krajů za vlády Václava IV. nebyl příliš odlišný od současného stavu. Naopak na Moravě byla politická identita zemská, kraje vznikly až daleko později a nikdy neměly srovnatelně komplexní roli s uspořádáním v Čechách, před rokem 1918 vlastně nikdy nebyly institucí samosprávnou.

Tyto historicko-právní odlišnosti mají vliv také na sdíleně pociťovanou identitu občanů. To se zdaleka netýká jen Moravy – je dost možné, že středověké kraje Žatecký, Boleslavský a Rakovnický by místní identitu svých obyvatel i dnes odrážely do určité míry lépe než nynější Středočeský kraj s úředním sídlem v Praze.

Hluboké historické kořeny má ale i řada dalších věcí. Například rozdíl mezi statutárními městy a ostatními městy a obcemi se vyvinul z rozdílu mezi samosprávnými (magistrátními) městy a kdysi vrchnostenskou správou venkovských oblastí; správní obvody dnešních obcí s rozšířenou působností se v řadě případů podobají někdejšímu politickým okreseům z časů předlitavské rakouské státní správy.

Rovněž moderní politická historie významně ovlivnila podobu územního uspořádání státu. Šlo jednak o jev, který lze pojmenovat až jako místní separatismus na obecní úrovni, který v období bezprostředně po roce 1990 vedl k výrazné fragmentaci obcí. Ale také o zkušenost s rozpadem československého federálního státu a obavu z opakování takového vývoje v případě Moravy, což vedlo při nastavení struktury samosprávných krajů k cílenému potlačení přirozených regionálních identit a historických vnitřních hranic.

Je naše samospráva skutečnou samosprávou?

Otázek nad organizací územní samosprávy je celá řada, ale zcela nejzásadnější z nich je, zda současná podoba samosprávy znamená ve většině případů skutečnou samosprávu. Povaha problému vysvítá při pohledu na vývoj obecní samosprávy po roce 1990. Zatímco do roku 1989 bylo na území dnešní České republiky zhruba dva a půl tisíce obcí, v současnosti jde o více než šest tisíc obcí. Naprostá většina (cca 75 %) jsou malé obce s méně než 1 500 obyvatel, což společně s Francií představuje úplně nejvyšší podíl malých obcí v Evropě.

Reálná samospráva však předpokládá nejen zákonné kompetence, ale také faktické prostředky ke spravování vlastních záležitostí, zejména peníze. Samosprávní činnost se tak často omezuje na nejnutnější úkoly holého chodu obce, bez opravdového prostoru pro samosprávní rozhodování o výběru „nepovinných“ aktivit odpovídajících politickým preferencím místních občanů.

Mechanismy meziobecní spolupráce nejsou zcela jasně a systematicky ukotvené. Jedna obec bývá členem různých svazků obcí zřízených pro různé účely, naopak některé fakticky sdílené aktivity jsou vykonávány bez formálního podkladu, což vede k tomu, že tato úroveň fungování územní samosprávy není ani jasně vnímána občany.

I tam, kde je ekonomický základ samosprávy v jádru dostatečný, tedy ve větších městech, zejména statutárních, nalézáme vnitřní fragmentaci a složitost, která zvyšuje jak náklady finanční, tak i transakční.

Trojí obce a demokratický deficit

V Česku se uplatňuje ve shodě s dlouhou tradicí model smíšené územní správy, který znamená, že státní správa na místní a regionální úrovni je zpravidla vykonávána úřady provozovanými samosprávou (ačkoli na této úrovni existují i specializované státní správní úřady). Kromě obcí „základního typu“ máme obce s pověřenými obecními úřady, které plní vybrané správní funkce (například vedení matriky), a zejména také obce s rozšířenou působností, které jsou klíčovým středním článkem státní správy a jejich obvodům se výstižně říká „malé okresy“. Toto uspořádání přináší problém, který téměř není diskutován. Jde o to, že orgány obce s rozšířenou působností (zastupitelstvo, rada, starosta) mají přímý a významný vliv na správu celého území „malého okresu“, aniž by občané ostatních obcí v tomto území měli jakýkoli vliv na výběr členů těchto orgánů a nastavení fungování obecního úřadu s rozšířenou působností.

Na druhou stranu větší obce a města, zejména pak s rozšířenou působností, často nesou na vrub svých samosprávných rozpočtů zvýšené náklady spojené s jejich faktickým působením ve prospěch spádového území či obvodu. Jednak jde o určité náklady spojené s výkonem státní správy v přenesené působnosti, které nemusejí být a zpravidla ani nejsou plně kompenzovány příspěvkem státu na výkon přenesené státní správy podle zákona o obcích. Jde ale také o zvýšené náklady čistě samosprávné, které se týkají provozování některých veřejných služeb. Modelově se jedná například o situace, kdy obec s rozšířenou působností zřizuje domov pro seniory, jehož klienty se stávají také občané okolních spádových obcí, avšak tyto obce nemají formální povinnost zřizovatelské obci na provoz zařízení přispívat a neexistuje ani civilizovaná regulérní cesta, jak dosáhnout ve všech případech dohody. Do meziobecních vztahů to tak někdy vnáší konflikt.

Kategorie obcí z hlediska rozsahu vykonávané veřejné správy také příliš neberou v úvahu potenciál digitalizace správních agend. Při rozsáhlejším využívání digitalizace styku občanů se správními úřady by se počet případů, kdy občan musí jednat přímo s úřadem a potřebuje tento úřad mít ve své relativní fyzické blízkosti, mohl dále snižovat. To by vedlo ke zjednodušení rolí obcí v rámci přenesené státní správy, kdy by případně mohly postačovat dvě kategorie těchto obcí, tj. bez mezistupně pověřených obecních úřadů.

Právní úprava obcí: *One Size Fits All?*

Specifikem české právní úpravy obcí je, že ačkoli máme tři kategorie obcí z hlediska jimi vykonávané přenesené státní správy a k tomu také dva druhy statutárních měst (tj. statutární města územně členěná a územně dále nečleněná), právní úprava organizace obecní samosprávy a také voleb zastupitelstev je pro všechny obce stejná. V mezinárodním srovnávacím pohledu to není úplně obvyklé.

V našich poměrech však jde o systémové nastavení plynoucí přímo z Ústavy. Necháváme tak stranou možnosti prvků přímé demokracie – u nás jinak diskutované spíše ve vztahu k celostátní úrovni politiky – v nejmenších obcích. Opravdu je nezbytné například v obcích do sta obyvatel volit zastupitelstvo? Nepostačovalo by zvolit starostu a jeho zástupce a dále pracovat s institutem shromáždění občanů, která by se po způsobu novoanglické tradice *town meetings* mohla stát místními „školami demokracie“?

Z druhé strany pak stejný zákon pro všechny druhy a velikosti obcí vyvolává u větších měst zase jiné problémy. Svérázem je použití stejného volebního systému od nejmenších obcí, kde se v realitě sotva daří sehnat dostatek kandidátů, aby se volby vůbec mohly uskutečnit, až po hlavní město Prahu, které je z kompetenčního hlediska současně obcí i krajem, ale ve volbách se řídí komunálním volebním zákonem. Volební systém v obecních volbách je navíc velice málo srozumitelný a u voličů vyvolává iluzi, že funguje jinak, než tomu ve skutečnosti je.

Kraje: samospráva v mezích dotací

Vznik krajů, k němuž došlo ustavením krajských zastupitelstev v roce 2000, byl sám o sobě výsledkem složitého vývoje. Téma podoby vyšších územně samosprávných celků bylo jednou z důležitých sporných politických otázek v celých 90. letech 20. století. Podoba krajského zřízení byla významně formována celkovým kontextem reformy veřejné správy, při níž došlo ke zrušení okresních úřadů a převedení přenesené státní správy na kraje a obce s rozšířenou působností. Tento kontext také znamenal, že kraje při svém vzniku získaly spíše kompetence a úkoly, nikoli však skutečně významný majetek úměrný jejich velikosti a objemu očekávaných činností. Řada otázek, které spadají do působnosti krajské samosprávy, je navíc vlastně zákonnou povinností kraje; například kraje

jsou povinny zřizovat síť středních škol, přičemž stát určuje vládním nařízením platové poměry zaměstnanců těchto škol, a od provedení tzv. reformy financování regionálního školství k 1. lednu 2020 dokonce už kraje ani nemohou ve své působnosti měnit klíč rozdělování státní dotace na vzdělávání mezi jednotlivé školy v kraji.

Objevují se snahy o opětovné postátnění různých úseků veřejné správy předaných krajům v rámci reformy veřejné správy z roku 2000. V posledních letech se jedná zejména o snahy o zřízení samostatných státních stavebních úřadů v krajích, které by byly podřízeny přímo centrální státní správě; v již zmíněné školské oblasti je zase diskutován zatím ne zcela jasný návrh na zavedení „středního článku“ řízení školství, který by podléhal přímo ministerstvu školství a měl kompetence ve vztahu k základním a středním školám na úkor krajských úřadů a obcí. Na druhou stranu ucelená a promyšlená koncepce nové reformy veřejné správy, která by případně byla spojena s nějakým přerozdělením rolí různých úrovní správy státu, zjevně neexistuje. Spíše se tak jedná o ad hoc snahy jednotlivých vládních resortů oslabit, odsunout či přeskočit mezičlánek, který z jejich pohledu překáží či je zbytečný.

Takový pohled má z jistého úhlu racionální základ. V důsledku nastavení působnosti a odpovědnosti krajů a způsobu financování těchto činností je tomu totiž tak, že většina finančních prostředků, které kraje spravují, jsou státní dotace na zabezpečování konkrétních činností, nikoli vlastní příjmy kraje. To ovlivňuje nejen vztah krajů se státem, ale celou podobu krajské politiky. Ačkoli zastupitelstva krajů jsou volena podle systému poměrného zastoupení na základě stranických kandidátních listin, tedy systému, který by odpovídal programově relativně jasně definované politické soutěži na úrovni kraje, krajská politika bývá ve skutečnosti ještě konsenzuálnější než politika komunální (myšleno od úrovně střední a větší obce či města). Prostor pro samosprávné rozhodování kraje, který

je vytyčen požadavky právních předpisů a možnostmi ekonomických zdrojů dostupných krajům, je totiž poměrně malý. To zpětně ovlivňuje celkovou kvalitu krajské politiky. Ta v každodenní realitě bývá především prostorem pro komunální politiky zajistit, že zdroje skrze krajské průtokové mechanismy dotečou do jejich příslušné obce. Už mnohem menší pozornost pak bývá věnována v krajském měřítku důležitým koncepčním úkolům typu územního plánování, nastavení sítě integrované dopravy nebo plánování sítě škol. Komunalizace krajské politiky je přímým důsledkem přílišné závislosti krajů na dotačních zdrojích od státu. Pokud má mít krajská úroveň samosprávy dlouhodobý smysl, musí být zaměřením své činnosti podobná spíše centrální úrovni než být extenzí politiky komunální. To by však kromě jiných faktorů předpokládalo i určitou velikost krajů, aspoň nad milion obyvatel, jíž většina krajů nedosahuje, a v řadě případů kraje nemají ani celkovou přirozenou spádovost svého území ke krajskému centru.

Paradoxním důsledkem decentralizace státu provedené v roce 2000 tak je, že zesílila politická role hlavního města Prahy, které je nejen politickým, ekonomickým a kulturním centrem státu, ale je rovněž největším krajem z hlediska počtu obyvatel, kompetenčně nejsilnějším samosprávným celkem kumulujícím působnost kraje i obce a z hlediska vlastního majetku a příjmů ekonomicky nejsilnějším územním samosprávným celkem. Důsledky tohoto stavu nejsou jen v nějaké symbolicko-vlivové rovině. Například ve vzdělávání můžeme sledovat, že hlavní město Praha je v podstatě jediným vyšším územním samosprávným celkem, který má faktickou ekonomickou schopnost investovat do školství z vlastních zdrojů, a tím posiluje atraktivitu bydlení, podnikání a práce v metropoli, zatímco jiné kraje při svých příjmech takovou regionální politiku nemohou ani zvažovat. Důsledkem této podoby decentralizace je tak vyšší míra ekonomického a sociálního „pragocentrismu“.

Financování samospráv

Jádrem mnohých problémů, kterými se zde zabýváme, je nedostatečné zabezpečení vlastních příjmů územních samospráv, respektive vůbec možnost takové příjmy získávat. Jde o otázku toho, čemu správní věda říká ekonomický základ samosprávy (tj. samosprávný celek, aby byl opravdu samosprávný, musí kromě území, obyvatel, orgánů a formálních kompetencí mít také nějaké vlastní zdroje, se kterými může podle své úvahy nakládat).

Český systém financování územních samospráv je postaven na modelu tzv. sdílených daní, tedy na zákonem definovaném podílu krajů a obcí na výnosech daňových příjmů státu z některých daní. Použití tohoto systému však samo o sobě znamená, že obce a kraje mají naprosto minimální až žádnou možnost ovlivnit vlastní politikou výši svých samosprávních příjmů. Ta se odvíjí od celkového vývoje ekonomiky a daňových příjmů státního rozpočtu, od nastavení daňových sazeb a klíče rozdělování výnosu sdílených daní zákonem státu, a jak ukázala zkušenost během koronavirové krize, kdy zákon o finanční pomoci živnostníkům zasaženým krizí připsal část nákladů na vrub výnosů sdílených daní připadajících územním samosprávám, nelze tento druh příjmu samospráv ani formálně pokládat za nějakým způsobem zaručený. Potvrdily se tak již dříve vyslovované názory některých teoretiků správního práva, že model sdílených daní fakticky znamená jakousi zákonem upravenou neúčelovou dotaci státu územním samosprávným celkům.

Možnost skutečných místních nebo regionálních daní, například ve formě krajské přírážky k dani z příjmu při současném snížení základní sazby takové daně, zde nikdy nebyla diskutována jinak než v rámci teoretických úvah ve správním právu a veřejné ekonomii. Právě něco takového by ale umožnilo skutečnou regionální politiku, větší míru diferenciací krajů podle nabízeného prostředí pro podnikání a zaměstnání, soutěže mezi kraji a skutečné politické volby v regionálním měřítku. Je

však téměř jisté, že pouhé otevření takových úvah by zejména pro nynější volené orgány krajů znamenalo značný filozofický přerod a s největší pravděpodobností by o to téměř nikdo nestál.

Závěrem

Ekonomická závislost obcí a krajů na systému sdílených daní a dotací bude v případě nástupu hlubší ekonomické krize znamenat, že zejména na úrovni menších obcí a na úrovni krajů nastanou problémy s financováním řady i zcela základních činností samospráv. To si může vyžádat strukturální změnu. Řešením může být i převod některých činností na úroveň širších a ekonomicky stabilnějších celků, projasnění úkolů, aby se nepřekrývaly (typicky při zabezpečování některých sociálních služeb), a posílení mechanismů meziobecní spolupráce v jasném právním rámci.

Nakládání se sdílenými daněmi jako výnosy územních samospráv, tedy tzv. rozpočtové určení těchto daní, by mělo projít reformou. Jednak z hlediska klíče rozdělování těchto daní, kdy by měla být stanovena pevná minimální částka na obyvatele, měly by být odstraněny rozdíly ve výši příspěvku na obyvatele mezi kraji (dnes dosahují téměř dvojnásobného rozdílu mezi krajem s největším a nejmenším podílem výnosu sdílených daní na obyvatele), potřebné je přezkoumat také způsob rozdělování mezi obce s ohledem na roli širších metropolitních území u velkých měst a spádových území obcí s rozšířenou působností obecně. Mělo by ale také jít o formální změnu statusu příslušné legislativy. Jelikož jde o zabezpečení podstatné náležitosti fungování samosprávy, která jako taková podléhá ústavní ochraně, mělo by být rozpočtové určení daní samosprávám dané zákonem schvalovaným kvalifikovaným způsobem, například stejně jako zákony volební, a tím být chráněno před prostým rozhodnutím momentální většiny v Poslanecké sněmovně.

Větší pozornost je třeba věnovat roli obcí s rozšířenou působností, jejichž význam přesahuje výkon státní správy v přenesené působnosti a které jsou vesměs přirozenými mikroregionálními centry svého spádového území. Měl by existovat zákonem upravený způsob jejich vztahu s ostatními obcemi v jejich obvodu, které by měly mít formální vliv na otázky organizace státní správy zabezpečované obcí s rozšířenou působností a na vydávání případných nařízení v přenesené působnosti; na druhé straně, obce s rozšířenou působností by měly mít při poskytování veřejných služeb „nevrchnostenské“ povahy právo na uzavření smluv o kompenzacích ze strany těchto ostatních obcí (tedy „smluvní přímus“), případně by tato jejich role měla být podle určitého klíče lépe zohledněna v rámci nastavení rozpočtového určení daní.

Kraje jsou na rozcestí. Jedním scénářem vývoje – s řadou předpokladů částečně naznačených v tomto textu – je jejich posun směrem ke skutečné samosprávě regionálního dosahu. Pokud by však dlouhodobě přetrvával současný stav, kdy kraj je z hlediska většiny svého rozpočtu spíše voleným regionálním úřadem pro další distribuci státních dotací v rámci svého území, mohl by být zvažován model tomu organizačně uzpůsobený: například by krajské zastupitelstvo mohlo vznikat nepřímou volbou zastupitelstvy obcí, a to buď v kombinaci s přímou volbou hejtmána (možná jediná přímá volba exekutivního orgánu, která by v českém kontextu dávala jakýsi smysl), anebo dokonce i v kombinaci se jmenováním hejtmána centrální vládou a jeho koexistencí se zastupitelstvem, které by mu případně mohlo vyjádřit nedůvěru a vynutit si tak jeho změnu. To už bychom se samozřejmě posouvali spíše do roviny kraje coby širšího správního obvodu než samosprávy v pravém slova smyslu. Nicméně toto napětí mezi krajským zřízením samosprávným a kraji coby složkou státního administrativního aparátu je přítomno v českých administrativních dějinách nejméně posledních pět set let. Je proto férové, pokud bychom začali uvažovat o nějaké

obecnější reformě územní veřejné správy, zvažovat plnou škálu možností a jejich různé, i krajní polohy.

V každém případě je zapotřebí se při diskusi o tématu územní samosprávy vrátit k jedné z podstatných tezí mého předchozího článku v *Kontextech*, totiž že potřebujeme věnovat více systematické pozornosti otázce využití území českého státu a jeho rovnoměrného rozvoje. Jinak bude Praha a její metropolitní oblast, díky své historické tradici a prestiži, ale také díky aktuální síle ekonomické, sociální a kulturní, do sebe dále vtahovat více a více potenciálu celé země, a to včetně dopadů demografických. Jinými slovy, má-li se náš stát rozvíjet jako celek, potřebuje více než jedno centrum. Současně je zřejmé, že takovými dalšími centry nemůže být v našich podmínkách žádné jednotlivé město, ale jen jedna či více širších metropolitních oblastí nebo regionů. Vrátit bychom se v těchto úvahách mohli také k původnímu znění čl. 99 Ústavy, který vymezuje podobu územní samosprávy. Ten v původním znění říkal, že vyššími územními samosprávnými celky jsou země nebo kraje. Při vědomí a uznání historických souvislostí a zkušeností je totiž možné, že zcela funkční uspořádání územního členění nemusí být dokonale symetrické; při dnešní koncentrované roli hlavního města–obce–kraje Prahy ostatně také není. Členění státu na hlavní město Prahu, české „venkovské“ kraje (a Vysočinu) a moravskou (a slezskou) zemi by patrně nejlépe odráželo historickou tradici a regionální identity existující v rámci státního národa a současně umožňovalo dobrou funkčnost takových celků. To je však dnes myšlenka velmi konzervativní i velmi revoluční zároveň. ■

Jiří Nantl (1979) je ředitel Středoevropského technologického institutu Masarykovy univerzity (CEITEC MU).

Kdo je Henry Kissinger?

Alexandr Vondra

Henry Kissinger, Berlín 2017, foto Markus Schreiber, ČTK.

*Moc vadí tomu, kdo ji nemá.
(připisováno H. Kissingerovi)*

Je několik druhů politiků-státníků. První jsou nedotknutelní. Všichni je milují a obdivují, mají nebe napořád jisté. Třeba T. G. Masaryk nebo George Washington. Nepochybuji, že mezi nimi bude i Václav Havel. Pak jsou tu ti, kterými opovrhujeme a doufáme, že jsou v pekle. Rádi bychom zapomněli, ale nejde to – a ani nesmíme. Třeba Hitler, Stalin nebo Gottwald. Největší množinu tvoří ti, na které zapomeneme rychle, jaksi automaticky. A nakonec zbývají ti, kterých je jako šafránu. Výrazné, kontroverzní osobnosti, které v dějinách zanechaly mimořádnou stopu. Jedni je milovali, druzí nesnášeli. Třeba Winston Churchill nebo i Václav Klaus. Navzájem se liší, ale jedno mají společné. Lidé o nich rádi vymýšlejí a vyprávějí vtipy.

Do poslední skupiny patří i Henry Kissinger. Existuje o něm bezpočet vtipů. Nabízím jeden:

ZOO v New Yorku byla v krizi. Nechodili lidi. Společnost, která ji řídí, přemítala, jak se vyhnout bankrotu. Po marných pokusech jmenovala ředitelem Henryho Kissingera. Ten se usadil ve funkci a najednou se v ZOO netrhly dveře. Denně se před pokladnami tlačily desetitisíce lačných návštěvníků. Všichni TO chtěli vidět. V jedné kleci spolu mírumilovně pobývali lev a beránek. Žádné krveprolití. Láska šelmy a býložravce naživo. Stal se zázrak, hlásal titulek v New York Times.

Televize bombardovaly tiskového mluvčího, žádaly vysvětlení. Ten se jen zapíral. Nakonec přišel na tiskovku Kissinger osobně. Novináři se ptají: „Pane řediteli, splnil jste lidstvu starý biblický sen. Naplnil jste proroctví Izajáše, jak se vlk a beránek budou pást pospolu a lev bude jako dobytek žrát slámu. Zpřítomnil jste slova Hospodina: Už nikdo nebude páchat zlo a šířit zkázu. Jak jste to, proboha, dokázal?“

Kissinger se chvíli kroutil a pak řekl: „Je to jednoduché. Každý den nová ovce.“

Vtip je to realistický, někdo by řekl cynický. Na každý pád dokonale charakterizuje ústřední postavu. Odvážné, netradiční řešení. Překvapivá pointa. Žádné iluze. Poučení z dějin. A v neposlední řadě – brilantní práce s novináři.

Kdo je Henry Kissinger? Americký politik, diplomat, pedagog, spisovatel a strategický konzultant se narodil v roce 1923 – jako Heinz Alfred Kissinger – do rodiny židovského učitele v bavorském Fürthu. V roce 1938 jeho rodina uprchla před nacistickou perzekucí do Spojených států. Získal americké občanství, narukoval do armády a coby zpravodajský důstojník se účastnil spojenecké ofenzívy v Ardenách a německém Porýní. Po válce zůstal v hodnosti seržanta v západním Německu a podílel se na honu na gestapáky a denacifikaci země.

Pro návratu do USA vystudoval Harvardovu univerzitu, kde získal doktorát a následně tam působil jako profesor diplomacie a politologie. Díky rozsáhlým vědomostem a bystrému úsudku byl najímán jako konzultant v zahraničněpolitických a bezpečnostních záležitostech. V roce 1956 ho Nadace bratrů Rockefellerů pověřila řízením expertní skupiny, která měla v době zostřené studené války připravit návrhy pro prezidenta Eisenhowera. Největší rozruch způsobila část, která se týkala mezinárodní bezpečnosti a kterou psal přímo Kissinger. Byla předčasně zveřejněna v deníku *The New York Times*, dva měsíce poté, co Sověti v říjnu 1957 vypustili na oběžnou dráhu Sputnik. V USA tehdy rostly obavy z podcenění sovětské síly. Zpráva navrhovala masivní vyzbrojování, které mělo sovětskou převahu vyrovnat. Prezident návrhy akceptoval.

Pro pochopení Kissingera je tato událost důležitá ve dvojím smyslu. Za prvé, zásada rovnováhy sil jako záruky míru a bezpečnosti je alfou a omegou jeho teoretického myšlení. A za druhé, z praktického hlediska to pro něj znamenalo neocenitelnou zkušenost, jak pomocí řízených úniků do médií posilovat

vliv a prosazovat politické záměry; v dalším profesním životě tuto metodu hojně využíval a novináři ho za to milovali. Bylo to výhodné i pro ně.

Spolupráce s Nelsonem Rockefellerem, který byl sponzorem zprávy, vyústila v celoživotní přátelství a Kissingera posunula k politice. Rockefeller, vnuk slavného magnáta, zakladatele Standard Oil a nejbohatšího muže v amerických dějinách, byl sám v politice aktivní. Čtrnáct let byl guvernérem státu New York. Třikrát se za republikány ucházel o prezidentskou nominaci, ale jako umírněný a liberální politik ani jednou v primárkách proti konzervativním soupeřům neuspěl – dvakrát ho porazil Richard Nixon (1960, 1968), jednou Barry Goldwater (1964). Kdyby tehdy Rockefeller uspěl, jeho zahraniční politiku by jistě formuloval Kissinger.

O to větší překvapení nastalo, když zvolený prezident Richard Nixon jmenoval v lednu 1969 Kissingera svým poradcem pro národní bezpečnost. Jejich vztahy do té doby nebyly ideální. Osobně se neznali, ale ještě v létě 1968 se Kissinger vyjádřil na Nixonovu adresu kriticky, když prohlásil, že je ze všech kandidátů „mužem zdaleka nejnebezpečnějším“. Nixon však dal Kissingerovi plnou důvěru a umožnil mu sestavit si v Radě pro národní bezpečnost tým podle jeho libosti. Ten nabízené šance využil a ministra zahraničí (byl jím William Rogers) odsoudil do role statisty. Nixonovi se sázka na Kissingera bohatě vrátila. Ten se totiž stal architektem jeho velkých zahraničněpolitických úspěchů. Úspěchů, které zachránily Nixonovo dědictví, jinak zcela pošramocené aférou Watergate, která ho v roce 1974, krátce po znovuzvolení, přinutila k abdikaci.

Vztah Nixona s Kissingerem se utužil do podoby, která neměla v moderních amerických dějinách obdobu. Historik a novinář David Rothkopf o tom píše: „Tvořili fascinující pár. Svým způsobem se skvěle doplňovali. Kissinger byl šarmantní světoběžník, který nabízel eleganci a intelektuálně založenou ctihodnost, která Nixonovi chyběla, ač po ní toužil a zároveň jí pohrdal. Oproti tomu byl Nixon typický Američan. Pragmatický, se základní

vizí, která dala jejich politice strategický rámec.“ Oba spojovalo sebevědomí, ctižádost, kompetentní zájem o zahraniční politiku a přesvědčení, že v politice je nutné vycházet jak z realistických možností a zájmů jednotlivých aktérů, tak důsledně sledovat naplňování vlastních cílů a priorit. Po rezignaci Nixon zavázal Geralda Forda, svého viceprezidenta a nástupce v Oválné pracovně, aby Kissingera jmenoval ministrem zahraničí. Ten se přemístil do jiné budovy a funkce poradce pro národní bezpečnost zůstala neobsazena. Kissinger tak bezkonkurenčně ovládal americkou zahraniční politiku nepřetržitě sedm let, až do prosince 1976.

K pochopení Nixonovy a Kissingerovy zahraniční politiky je důležité připomenout situaci, ve které se USA ocitly koncem šedesátých let. Řečeno stručně, byly v defenzívě a vyčerpané. Doma byla společnost zmítána rasovými nepokoji na univerzitách a demonstracemi proti dlouhé, nákladné a málo úspěšné válce ve Vietnamu. Během volební kampaně v roce 1968 zemřeli po výstřelech atentátníků Martin Luther King Jr. a demokratický kandidát Robert Kennedy. Nominační sjezd demokratů v Chicagu zastínily násilné protesty v ulicích. Ekonomická situace byla špatná, inflace nejvyšší od dob korejské války a rozpočet v hlubokém deficitu. V zahraničí mohutně zbrojil Sovětský svaz, který demonstroval svou asertivitu ozbrojenou invazí do Československa v srpnu 1968. V létě 1969 sice americké sebevědomí povzbudilo úspěšné přistání Apolla 11 na Měsíci, ale na zásadní obrat poměru sil to nestačilo.

Klíčovým Nixonovým slovem ve volební kampani proto byla „stabilita“. Obracel se k „tiché většině“ sociálně konzervativních Američanů, kterým vadila kontrakultura šedesátých let a bordel v ulicích, a sliboval jim uklidnění poměrů a ve Vietnamu dosažení „míru se ctí“ („*peace with honor*“). Stabilizace a posílení USA měly ovšem širší význam. Sovětský vliv nabíral na síle po celém světě – od Indie a Indočíny přes Blízký východ (Egypt, Irák, Sýrie), severní (Alžírsko, Libye) a východní (Tanzanie, Zambie) Afriku až po Latinskou Ameriku (Kuba, Peru,

Chile). Washington, který za Moskvou zaostával, potřeboval nabrat sílu. V Kissingerově politickém realismu našel Nixon ideální řešení.

Pragmatismus se promítl do Nixonovy doktríny, kterou prezident vyhlásil v létě 1969. Doktrína sice souvisela se snahou o „vietnamizaci“ války, tedy se záměrem stáhnout z Vietnamu americké vojáky a přenést břímě boje proti komunistům v Hanoji na spojence v Saigonu, ale její význam měl globální přesah. Prezident zdůraznil, že vojenské garance USA vůči spojencům platí dál, ale doplnil, že to „neznamená, že budou silou zasahovat kdekoli“. Pokud by vitální zájmy USA nějaký zásah přesto vyžadovaly, sliboval jen nepřímou podporu, například dodávkami zbraní.

Kissingera spojovala s Nixonem i nedůvěra vůči byrokracii. Nixon americké diplomaty nesnášel. Považoval je za levicové liberály a vyčítal jim, že po válce svým alibismem přispěli ke ztrátě Číny. Kissinger v disertační práci napsal: „Podstatou byrokracie je hledání jistoty. Je předvídatelná. Politika naopak vychází z věčného hledání, z neustálé redefinice cílů... Byrokraté jsou tu od toho, aby vykonávali, ne aby vymýšleli.“ Jako prezidentův poradce a pak i ministr zahraničí dostal Kissinger unikátní příležitost teorii přenášet do praxe. Činil tak velmi tvůrčím způsobem. Nepředvídatelnost a využívání momentu překvapení patřily k jeho základní taktické i strategické výbavě. Odvážně se pouštěl do důvěrných jednání a rád k nim používal různé alternativní, postranní a nečekané kontakty (*backchannels*). Když bylo potřeba, směřoval k cíli trpělivým vyjednáváním – právě on zavedl pojem kyvadlové diplomacie (*shuttle diplomacy*).

Kissingerova éra je spojena se třemi výraznými úspěchy americké diplomacie. Za prvé, jeho největším majstrštykem bylo nečekané navázání diplomatických vztahů s komunistickou Čínou v únoru 1972. Kissinger dokonale využil napětí v sovětsko-čínských vztazích k překvapivému tahu, díky němuž se USA v geopolitickém soupeření s Moskvou dostaly z pozice týmu hrajícího „v oslabení“ do pozice týmu

„v přesilovce“. Za druhé, v rámci politiky uvolňování napětí (*détente*) připravil v květnu 1972 historicky první návštěvu amerického prezidenta v Moskvě, při níž byly podepsány první smlouvy o kontrole strategických zbraní (SALT 1 o zmrazení ofenzivních nukleárních zbraní a ABM o omezení protiraketových systémů). Ekonomicky oslabená Amerika získala v závodech ve zbrojení oddychový čas. A konečně za třetí, již jako ministr zahraničí zprostředkoval v roce 1973 mírová jednání mezi Izraelem a Egyptem o ukončení jomkipurské války. Jeho „kyvadlová diplomacie“ vedla nejen k ukončení ropného embarga, ale i ke sblížení s Egyptem, do té doby důležitým sovětským spojencem.

V roce 1973 Kissinger obdržel – stejně jako vietnamský komunistický vůdce Le Duc Tho, který ovšem cenu odmítl – Nobelovu cenu míru za to, že vyjednal a v lednu 1973 v Paříži podepsal dohodu o ukončení války ve Vietnamu. V tomto případě se o úspěchu mluvit nedá. Američané nejprve přinutili spojence v Jižním Vietnamu, aby se k dohodě připojili, ale když komunisté v Hanoji dohodu porušovali

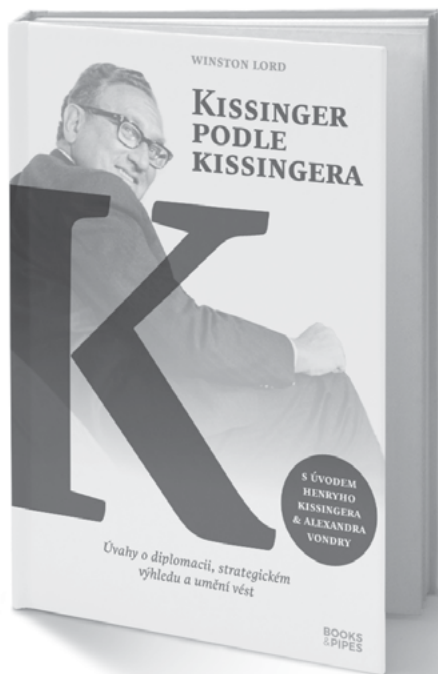
a ve válce pokračovali až do pádu Saigonu, Nixon čelící aféře Watergate už neměl sílu, aby spojencům pomohl. Nekomunisté v Saigonu vnímali dohodu jako zradu. Uvědomoval si to i Kissinger, když Nobelovu cenu akceptoval, jak se sám vyjádřil, jen s velkou pokorou a finanční odměnu věnoval na charitativní účely.

Po nástupu Jimmyho Cartera do Bílého domu Kissinger z velké politiky odešel. Založil si soukromou poradenskou firmu a dodnes je žádaným politickým konzultantem. Napsal více než desítku knih a tři díly pamětí. Spisovatel Walter Isaacson a britský historik Niall Ferguson napsali obsáhlé Kissingerovy životopisy.

♦♦

Kissingerovo myšlení vychází z klasického politického realismu. Není utopickým snílkem ani bezbřehým idealistou. Je realista a pragmatik, který věří, že prostředkem k dosažení bezpečnosti a prosperity států a jejich mírové koexistence je respekt k zájmům soupeře a rovnováha sil mezi klíčovými státními aktéry. Je v tom celý život konzistentní a podklady pro své úvahy čerpá ze studia a poznání evropských dějin. Vestfálský mír z roku 1648 nebo Vídeňský kongres v roce 1815, po nichž následovala dlouhá období stability a míru, jsou pro něj příklady, kdy se státníci uměli domluvit na uspořádání, které nevylučovalo ze hry žádnou relevantní mocnost; ani tu, která byla v předchozí válce poražena. Rovnováha sil je pro něj důležitější než ryzí spravedlnost na bázi univerzálních hodnot a principů, jakou se pokoušel nastolit mír ve Versailles v roce 1918. Už jako dítě, které uteklo před nacisty, na vlastní kůži pocítil, kam může vést revizionismus poražené a zneuznané mocnosti.

Vídeňský kongres byl tématem jeho disertační práce, která vyšla i česky pod názvem *Obnovení světového řádu: Metternich, Castlereagh a potíže s mírem v letech 1812–1822* (Prostor 2009). Kissingera fascinovalo jak diplomatické mistrovství

Kniha Winstona Lorda Kissinger podle Kissingera s úvodem A. Vondry vyjde v červenci v nakladatelství Books & Pipes.

rakouského kancléře Metternicha, který pro upadající monarchii vytěžil z minima maximum, tak schopnost britského ministra zahraničí lorda Castlereagha prosadit na kontinentě systém rovnováhy sil, díky němuž si Angličané udrželi vliv. V úvodu knihy Kissinger píše, že základem udržitelného mezinárodního systému musí být jeho „legitimita“, která ale není totéž, co spravedlnost. Vysvětluje, že „legitimita zahrnuje přijetí rámce mezinárodního řádu všemi mocnostmi alespoň do té míry, že žádný stát není natolik nespokojen, aby podobně jako Německo po uzavření Versailleské smlouvy vyjadřoval odpor revoluční zahraniční politikou“.

Moderní politický realismus má kořeny v Kissingerově rodném Německu. S pojmem „*realpolitik*“ přišel německý novinář a liberální politik Ludwig von Rochau. V knize *Základy reálpolitiky* vydané v roce 1853 napsal: „Studium sil, které utvářejí, udržují a mění státy, je základem veškerého politického porozumění a vede k pochopení, proč zákon síly vládne státům ve světě stejně, jako gravitační zákon ovládá svět přírody. Tuto pravdu si uvědomovala věda i dřív, ale vyvozovala z ní chybný a škodlivý závěr o právu silnějšího. Moderní éra sice tento nemravný blud korigovala, ale tím, že zavrhlá údajné právo silnějšího, začala ve světě až příliš přehlížet reálnou moc silnějších států a nevyhnutelnost jejich politického vlivu.“

V dnešním diskursu má reálpolitika často pejorativní význam. Bývá ztotožňována s cynickým, nemravným i násilným jednáním. Zkrátka účel machiavelisticky světlí prostředky. Ale britský historik John Bew, profesor na King's College v Oxfordu a od loňského léta také poradce Borise Johnsona, v knize, která se zabývá její historií (*Realpolitik: A History*, 2016), uvádí, že současné chápání reálpolitiky je odlišné od toho, jak se jí rozumělo dřív. Pojem vznikl v reakci na frustraci liberálů z neúspěchu revolučního hnutí roku 1848. Osvícenci tehdy správně ukázali, že síla neznamena právo, ale liberálové z toho mylně vyvodili přesvědčení,

že právo silnějšího se vypaří, protože je nespravedlivé. Jinými slovy – koncept reálpolitiky byl snahou o vylustění hádanky, jak dosáhnout liberálních cílů ve světě, který nehrál podle liberálních pravidel. Bew připomíná, jak Rochau, který po roce 1848 musel uprchnout do Paříže, napsal, že „reálný politik chápe, že ke zboření bran v Jerichu pomůže spíš malý krumpáč než sebehlasitější trouba“.

Hlavním oponentem německých liberálních revolucionářů roku 1848 byl pruský politik Otto von Bismarck, který v roce 1871 sjednotil Německo a stal se říšským kancléřem. Bývá označován za největšího představitele reálpolitiky, byť v jeho podání šlo víc o použití intrik a síly k prosazení svých zájmů a jen málo o respekt k soupeřům. Kissinger se Bismarckem zabývá v knize *Umění diplomacie* (Prostor 1996). Má pro jeho schopnosti velké uznání, ale zároveň ho označuje za „revolucionáře“, který svou dominancí ukončil éru stability založenou Vídeňským kongresem. Jak tehdy slavně prohlásil britský ministerský předseda Benjamin Disraeli: „Sjednocením Německa byla rovnováha sil zcela zničena.“ Neboli – jak opakovaně píše Kissinger – Německo bylo najednou příliš velké na to, aby dokázalo fungovat s dalšími státy v rovnováze, ale zůstávalo příliš malé na to, aby jako hegemon vnutilo svou vůli ostatním.

V této souvislosti pojí Kissingera s Bismarckem jedna zajímavost. Rodové příjmení jeho předků v mužské linii bylo „Löb“, ale pra-pradědeček ho změnil na „Kissinger“, aby vzdal hold lázním Bad Kissingen. Stejně místo si oblíbil i Bismarck. V roce 1877 zde sepsal „Diktát z Kissingen“ (něm. *Kissinger Diktat*), inovativní strategii pro sjednocené Německo. Bismarck se obával, že Francie, jeho hlavní soupeř usilující o revanš, bude vytvářet protiněmecké aliance s dalšími mocnostmi, a aby tomu zabránil, stanovil imperativ, že Německo musí mít s každou mocností lepší vztah než Francie. Kissinger se strategií inspiroval, když simultánně vyjednával navázání vztahů s Čínou i odzbrojovací smlouvy se Sovětským svazem. Také zde byl imperativ jasný: mít při vyjednávání lepší vztah s Moskvou i s Pekingem,

než měly dvě komunistické velmoci mezi sebou. Strategie fungovala tak dobře, že ji před lety oživil německý publicista a vydavatel *Die Zeit* Josef Joffe, když USA navrhl postup, jak si kooperativně udržet pozici hegemonu. Název (*permanent entanglement*) si pro ni vypůjčil z kvantové fyziky a teorie her.

Tím se dostáváme oklikou zpět k americké politice, která byla až do 2. světové války reálpolitikou nepolibená. Otcové zakladatelé i většina prezidentů až do poloviny 20. století byli buď izolacionisté, anebo idealisté, kteří nahlíželi na roli USA ve světě jako na maják, který ostatním ukáže směr, ale odmítali přijmout roli křižáka, který by ideály prosazoval silou. Evropský koncert mocností vnímali jako špinavou hru, do níž se nechtěli míchat. V *Umění diplomacie* Kissinger uvádí, že za tu dobu se v Bílém domě objevily jen dvě výjimky: prezidenti Theodor Roosevelt (1901–1909) a Woodrow Wilson (1913–1921). Ke změně paradigmatu byl začátkem 20. století objektivní důvod. USA se stávaly supervelmocí, jejíž zapojení do světové politiky žádal kdekdo, a proto bylo vábení k převzetí zodpovědnosti stále těžší odolávat.

Roosevelt a Wilson přistupovali k řešení mezinárodních výzev odlišně. Roosevelt jako realista zakládal vztahy USA se světem na obhajobě národních zájmů, ochotě použít sílu a cíl viděl v systému na bázi rovnováhy sil. Naopak Wilson byl idealistou, pro něhož vycházela zahraniční politika z univerzálních hodnot a mravních principů. Do války v Evropě se odmítal zapojit, ale po konfrontaci ze strany Německa mu nezbylo než do ní vstoupit. Vyslání amerických vojsk bylo rozhodující a Wilson jako vítěz dostal šanci prosadit mír podle svého gusta. Jeho ambice byly velké. Už v Kongresu při vyhlášení války uvedl, že tak činí proto, „aby navěky ukončil všechny války“. Versailleská smlouva – s důrazem na spravedlnost, právo na sebeurčení a kooperativní bezpečnost v mezinárodní organizaci (Liga národů) – byla jeho dílem.

Kissinger uznává, že pro svět bylo štěstím, že v době války vládl Wilson, protože byl schopen

idealistickou rétorikou přesvědčit zákonodárce i Američany k akci na záchranu Evropy. Zároveň se ale netají sympatiemi k Rooseveltovi. Jeho přístup mu byl bližší. Nebyl to muž vzletných slov a velkých ideálů, ale rozuměl, co v politice znamená síla, její balancování i respekt k druhým. „Mluv tiše, ale v ruce drž pořádnou hůl,“ zní často citovaný Rooseveltův výrok. Kissinger cituje ještě jeden: „Prosazování spravedlnosti bez vůle si ji vynutit silou – tato sentimentální (angl. *milk-and-water*) politika – je ještě horší než použití síly bez práva.“ Kissinger soudí, že kdyby koncem 1. světové války byl prezidentem Roosevelt, mohlo být poválečné uspořádání stabilnější, ale dodává, že by Roosevelt svou racionální rétorikou Američany jen těžko přesvědčil, aby do války šli.

Po 2. světové válce vliv realistů v USA zesílil. Filozofové Reinhold Niebuhr a Hans Morgenthau nabídli teoretický rámec. Novinář Walter Lippmann psal o amerických zájmech a veřejném mínění. Diplomata George Kennan vymyslel strategii zadržování komunismu (*containment*), která platila až do konce studené války. Jiný diplomat Dean Acheson přesvědčil prezidenta Harryho Trumana, aby Evropě nabídl Marshallův plán a ponechal tam americké vojáky v zájmu rovnováhy sil a soudržnosti Západu. Ale až Henry Kissinger dovedl v Nixonově administrativě reálpolitiku k doktrinárnímu ukotvení. Sám přitom tento pojem nikdy nepoužíval; považoval ho za nálepku, kterou ho známkovali jeho kritici. Dával přednost pojmu státník.

Vnímání Henryho Kissingera u nás i ve východní Evropě bylo vždy nejednoznačné. Versailleský systém, který kritizuje, umožnil vznik nezávislých států jako Československo nebo Polsko. Kissinger, kdyby tehdy žil a uvažoval stejně, by konzervativně dával přednost zachování habsburské monarchie, protože by udržovala rovnováhu sil v Evropě. My jsme chtěli změnu.

Vládnoucí komunisté ho během studené války diabolizovali a využívali k tomu kritiku západní levice, která mu připisovala podíl na vojenském převratu v Chile. Jeho knihy tu nevycházely, ale o to víc se stával terčem útoků. Z architektů americké zahraniční politiky se mu v tom vyrovnal jen Zbigniew Brzezinski, který také pocházel ze střední Evropy (narodil se v Polsku) a který byl v letech 1977–1981 poradcem pro národní bezpečnost prezidenta Jimmyho Cartera a formuloval jeho politiku s důrazem na lidská práva, čímž přispěl k podpoře disidentského hnutí ve východní Evropě. Mimo chodem – Kissinger a Brzezinski se stali nekorunovanými arcirivaly i v tom, kdo že je z těch dvou imigrantů v USA větším expertem na zahraniční politiku. Brzezinski jen těžce nesl fakt, že se svou dokonalou angličtinou byl jen poradcem, zatímco Kissinger, jehož angličtina se utápí v bavorském akcentu, to dotáhl až na ministra zahraničí ověněného Nobelem.

Kissinger jako proponent politiky *détente* nebyl oblíben ani v disentu. Byl vnímán jako ten, kdo se zastává *statusu quo*, ačkoli bojovníci za svobodu pod sovětskou nadvládou toužili po změně. Jako ministr zahraničí ve Fordově administrativě vyjednával a v roce 1975 podepsal Helsinské dohody, které na přání Moskvy stvrdily neměnnost hranic v rozdělené Evropě. Opoziční představitelé baltských států v exilu to chápali jako podraz a de facto uznání Stalinovy násilné anexe z roku 1939. Olej do ohně přilily i řeči o tzv. Sonnenfeldtově doktríně, podle níž se měly USA vzdát dlouhodobě deklarované podpory „uvězněných“ (*captive*) národů střední a východní Evropy. Diplomata Helmut Sonnenfeldt, také židovský uprchlík před nacisty, byl Kissingerovým nejbližším poradcem (měl přezdívku „Kissingerův Kissinger“). Na schůzce s velvyslanci v lednu 1976 vysvětloval smysl Helsinských dohod tak, že USA nyní dávají ve východní Evropě přednost evoluci před revolucí, až z toho vznikla fáma o doktríně. S odstupem času ale nutno přiznat, že právě „třetí koš“ Helsinských dohod, který

pojednával o lidských právech, přispěl k probouzení ve východní Evropě. Stejně tak platí, že konsolidace USA za Kissingerovy éry připravila půdu pro ofenzívu v éře Ronalda Reagana, která vedla k vítězství Západu ve studené válce.

Na Kissingerův realismus jsme narazili i po revoluci. Vzpomínám si, jak v roce 1990 napsal pro *Newsweek* „Plán pro Evropu“, v němž doporučoval, aby země střední a východní Evropy získaly po pádu železné opony „neutrální“ statut. Bylo to zklamání. Chtěli jsme na Západ a neutralita by nás odsoudila do role mostu mezi Západem a Východem, s čímž jsme neměli dobré zkušenosti. Později, když jsme Američany přesvědčovali o potřebě rozšířit NATO, byl právě Kissinger jedním z cílů našeho snažení – už neměl funkci, ale měl stále vliv. S Václavem Havlem, Karlem Schwarzenbergem a Michaellem Žantovským jsme mu připomínali středoevropské kořeny i důvody jeho emigrace a měli jsme velkou radost, když v roce 1994 náš zájem na rozšíření NATO otevřeně podpořil.

Měl jsem šanci ho poznat osobně jako šarmantního a milého společníka. Irena Kirkland, neprávem zapomenutá česko-židovská emigrantka, jejímž manželem byl šéf odborové ústředny AFL/CIO a velký podporovatel polské Solidarity, často Kissingera hostila v diskusním salónu, který pořádala ve Washingtonu. Dámy k němu obdivně vzhlížely a on si dělal legraci. Rád citoval Napoleona: „Moc je největší afrodisiakum.“ Debatu s našinci usnadnily jeho hluboké znalosti evropského fotbalu. Jako správný Newyorčan jezdil na chalupu v Connecticutu, v blízkém sousedství Miloše Formana. Byli velcí přátelé, spojoval je humor, družnost, angličtina s akcentem a uprchlické židovské kořeny. Když jsem působil jako velvyslanec v USA a na návštěvu přijížděl Václav Havel, musel jsem pokaždé připravit neformální setkání s přáteli, nejlépe v restauraci v New Yorku. Jednou bylo zadání zvláště pikantní. Šéf chtěl vidět Formana, Kissingera a rockera Lou Reeda. Času bylo málo, nešlo to řešit odděleně.

„Tak je pozvi mým jménem společně,“ navrhl Havel.

„To nejde. Mocenský reálpolitik a rockový básník si za jeden stůl nikdy nesednou.“

„Zkus to. Uděláme výjimku z pravidla.“

Nakonec se to povedlo. Sedíme všichni u jednoho stolu v Soho a dobře se bavíme. Náhodou jde kolem David Byrne, zpěvák a kytarista Talking Heads. Družně se zdraví s Reedem a Formanem, ti mu představí ikonu Havla, a pak se podívá a vidí Henryho. Šokovaně zírá, co se to děje, a pak si přisedá. Havel dokázal spojit nespojitelné. Kde ty staré časy jsou...

V Americe jsem si koupil jeho *Umění diplomacie*. Kniha pro mě byla zjevením. Úvod do studia mezinárodních vztahů na pozadí konkrétních historických dějů z pera praktika, který má jasný teoretický koncept. Léta jsem ho využíval, když jsem v Praze přednášel studentům kurz geopolitiky. Rozumět mezinárodním vztahům, včetně pochopení příčin vzniku i možností řešení konfliktů, nelze bez studia a poznání světových dějin. Dnes je tato banální pravda přehlížena.

Vzpomínám si, jak Martin Řezníček, asi nejlepší porevoluční reportér České televize ve Washingtonu, před lety natočil s Kissingerem delší rozhovor. Ten na otázku, proč je v dnešním západním světě tak zoufalý nedostatek politických lídrů, kteří by měli autoritu i představu, kam směřovat, odpověděl: „Naléhám na vzdělávací instituce, aby kladly větší důraz na studium dějin. Téměř jsme upustili od výuky historie jako proudu na sebe navazujících událostí.“ Když nedávno Kissinger uváděl na Harvardově univerzitě svůj životopis, zdůrazňoval: „Dnes více než kdykoli dřív bychom měli studovat historii, abychom porozuměli tomu, proč jsou některé státy a společnosti úspěšné, a proč jiné selhávají.“

Před třiceti lety jsme potřebovali revoluci. Nešlo o nic méně než zbourat *status quo* doma i v rozdělené Evropě. Žádali jsme to, co bylo desetiletí nereálné, co měnilo etablovanou rovnováhu. Byla to doba, kdy jsme jako revolucionáři toužili, aby nám realista Kissinger naslouchal. Stalo se. Díky tomu žijeme

doma už třicet let v míru a prosperitě. Máme se líp než kdykoli dřív, ale zároveň vidíme, jak se náš svět, plný překvapivých událostí a nových nejistot, mění přímo před očima.

Jeden pořádek možná končí, obrysy nového neznáme. Globálně roste síla a vliv Číny, Indie a dalších mocností. Rusko se po rozpadu SSSR konsolidovalo a vykazuje znaky asertivní, revizionistické síly. Islamisté deklarují univerzální ideové nároky v přímém střetu se západní tradicí. Evropa je zmítána vnitřními problémy, které jí brání šířit hodnoty a měkkou sílu dál. A Spojené státy pod Donaldem Trumpem složitě hledají, jak znovu nabýt „velikost“. Právě o tom Kissinger vážně píše v poslední velké knize *Uspořádání světa: Státní zájmy, konflikty a mocenská rovnováha* (Prostor 2016). Řešení vidí v hledání rovnováhy mezi mocí a legitimitou. Mezi silou a principy. Mezi bezpečností a svobodou.

Étos, který živil naši energii posledních třicet let, nám velel brát naše hodnoty a ideály jako univerzální. Tímto prizmatem jsme měřili i druhé. Jak se říká – podle sebe soudím tebe. Třeba ve vztahu k Číně nebo Rusku jsme se hodně soustředili na to, jaké bychom je chtěli mít, ale jen málo na to, jaké jsou. V odstupu pak užasle zíráme, jak se rozevřely nůžky mezi ideálem a realitou. Kardinální otázka zní, zda nám v takové situaci pomůže sázka na novou revoluci, nebo spíš hledání racionálního *statusu quo*. Ti, kdo si myslí, že to druhé je vhodnější, Kissingera rádi četli a budou číst dál. Jsem ovšem přesvědčen, že by ho měli číst také idealisté a revolucionáři. Přinejmenším coby korektiv. Protože z historie víme, že příliš velké změny, byť vedené těmi nejlepšími úmysly, mohou taky dláždít cestu pekel. ■

Alexandr Vondra (1961),
poslanec Evropského
parlamentu, místopředseda ODS.

Co je civilizace a co ji ohrožuje

Petr Kostka

Foto: 123rf

Civilizace, tedy morální řád individuální svobody chráněné systémem pravidel, vyrostla v Evropě a vrcholem jejího rozkvětu byl liberální anglosaský svět osmnáctého a devatenáctého století. Od dvacátého století dochází k její nezadržitelné destrukci. Můžeme pouze spekulovat, čeho všeho mohla civilizace dosáhnout, kdyby její vývoj etatizace násilně nenarušila.

Civilizace je neteleologická struktura neutrálních pravidel. Neexistuje zde žádný společný záměr, žádné obecné blaho, kterému by se každý musel podřídít. Projevem civilizace je jednak důraz na mír a jednak svobodné tržní hospodářství, které s růstem dominance výrobního faktoru kapitálu chápeme jako kapitalismus. Civilizace je principiálně apolitická v tom smyslu, že neumožňuje získávat majetek politickými prostředky.

Konstitutivní znaky civilizace definovali velcí liberální myslitelé, kteří nevycházeli ze stejných filozofických východisek, všechny však spojoval ontologický a metodologický individualismus. Všichni byli zajedno v tom, že nepodmíněné soukromé vlastnictví je nutným předpokladem pro svobodu a nezávislost jedince. John Locke deklaroval přirozené právo člověka na svobodný život a nedotknutelné vlastnictví, které je nadřazeno všem ostatním, arbitrárně definovaným kolektivním právům.

Skeptik David Hume, který přirozená práva neuznával, formuloval principy svobodného trhu, chápané jako přírodní zákony, jejichž fundamentem jsou nespochybnitelná vlastnická práva. Humův mladší soupevník Adam Smith zdůrazňoval, že politika je funkcí tržních principů. Immanuel Kant formuloval maximu, že každý člověk je svým samoúčelem, nikdy se nemůže stát nástrojem někoho jiného.

První stopy civilizace se objevují už v antickém Řecku. Athénští obchodníci se vymaňovali z kmenové struktury, bohatli a hledali stále nové kontakty s okolním světem. Vzniká zde i nezávislé vědecké zkoumání a rozvíjí se kritické sókratovské myšlení. Nástup civilizace však zároveň podněcuje tendence k jejímu potlačování. Velkými anticivilizačními mysliteli byli již antičtí filozofové Platón a Aristotelés. Platón požadoval autoritářskou vládu intelektuální a utopistické elity, soukromé vlastnictví by bylo zcela degradováno. Aristotelés obhajoval uzavřenou

kmenovou strukturu rozsáhlou pouze tak, aby i k její hranici mohl dolehnout hlas mluvčího. Aristotelův antikomericalismus pak převzalo tomistické církevní učení i současný křesťanský socialismus. Výrazný civilizační posun naopak představovaly tři významné morálně-individualistické koncepce: stoický kosmopolitismus, římské právo a křesťanská idea stejné hodnoty každého člověka a jeho naděje na spásu. Různé verze kolektivismu a individualismu zůstaly ve vzájemném střetu dodnes.

Každý jedinec v liberální společnosti má svou nedotknutelnou doménu a svá vlastnická práva, do kterých mu stát ani nikdo jiný nesmí zasahovat. Hlavním úkolem vlády a zákona je naopak tuto nedotknutelnost garantovat. Člověk má odpovědnost sám za sebe a svou rodinu a povinnost dodržovat pravidla. Rozhodování v systému neutrálních pravidel je přitom náročné, člověk žije v permanentní nejistotě a musí si hledat vlastní cestu. I tato nutnost a zároveň příležitost je podstata civilizace. Sledování kolektivního cíle je snadnější, touha po jistotě i za cenu svobody bývá silná. Člověk hledá ochranu v kolektivu, který pomáhá kompenzovat frustraci z pocitu osobní nedostatečnosti. Zatímco národní cítění a patriotismus jsou s civilizací slučitelné, tribalismus nikoliv. Civilizace znamená diferencovanost. Nerovnost je sice tekutá, ale všudypřítomná.

Francouzská revoluce rozvrátila systém nadvlády pozemkové aristokracie a katolické církve. Vznela požadavek na sekulární rovnost, nejprve politickou, časem i příjmovou a majetkovou. Rovnost má i svoji thymotickou stránku, skutečně egalitářská společnost je velmi citlivá na rozdíly ve statusech. Primárně není vnímáno všeobecné zvyšování úrovně života, absolutní vzestup není nejdůležitější, rozhodující je rovnost. Nástrojem etatistického prosazování materiální rovnosti se stala instituce všeobecného hlasovacího práva, která odstranila majetkový cenzus. Masová demokracie stvořila nového politického hegemonu – většinového voliče, tedy občana průměrného statusu a průměrných příjmů.

Fundamentálním ohrožením civilizace je antagonismus mezi řádem neutrálních pravidel a utopistickým konstruktivistickým racionalismem. Liberální řád je dokonalý, úplný, časově a prostorově neomezený. Pro intelektuála, který cítí oprávnění k formování společnosti, je nesnesitelný, protože se v něm nemůže nijak uplatnit.

Na liberální civilizaci však útočili i myslitelé, kteří jsou často mylně považováni za liberály a kteří liberální politické myšlení ovlivňují dodnes. Rozporuplný Jeremy Bentham vznesl proti anglickému zvykovému právu ideu právního a morálního pozitivismu, protože věřil, že morální pravidla lze zkonstruovat racionalisticky. K lidskému štěstí přistupoval s vědeckou aritmetikou: společnost má přinášet co nejvíce užitku co nejvíce lidem. V podmínkách masové demokracie by tedy šlo o užitek většinového voliče. Ve stejném roce jako *Komunistický manifest* (1848) vyšly Millovy *Principy politické ekonomie*, které se staly teoretickým východiskem pro budování sociálních států. Obě díla vytyčují i dvě cesty k socialismu: revoluční a demokratickou. První chce vlastnictví zrušit, druhá regulovat. John Stuart Mill věřil, že pravidla rozdělování (na rozdíl od výrobních zákonů, které mají charakter přírodních zákonů) patří do sociální sféry a závisí na politickém rozhodnutí. Mill oceňoval trh nikoli proto, že vytváří svobodu, ale pro jeho celkovou produktivitu, takže mimo jiné popřel přínos vlastnických práv.

Významným milníkem anticivilizační subverze se staly názory Johna Maynarda Keynesa, které učinily obrovský dojem na politiky, protože vědecky odůvodňovaly státní zasahování do ekonomiky, a to tedy nikoliv z morálních, ale čistě racionálních, funkčních důvodů. Keynes argumentoval pro státní řízení ekonomiky: preferoval přítomný užitek, vzdálenější budoucnost ho nezajímala – to budeme již mrtví a naši potomci ať si poradí, jak chtějí. Tato hedonistická mentalita současných požitků plně vyhovuje politikům v demokracii, jejichž obzor nepřesahuje horizont volebního cyklu. Keynes hodně přispěl například k současnému hysterickému tištění peněz.

Další klíčovou postavou je John Rawls, uctívaný politický filozof, který rovnostářské přerozdělování obhajoval z morálních důvodů. Byl přesvědčen, že člověk neznalý svého budoucího společenského postavení by pod závojem nevědomosti radši volil všeobecnou rovnost než nejistou možnost sociálního vzestupu. Rawls samozřejmě věděl, že v takové společnosti se nikdo nebude chtít moc snažit, což ho nakonec přivedlo ke krkolomným závěrům, že nerovnosti jsou za určitých okolností přípustné, pokud pomohou těm nejchudším. Nedbal přitom na to, že nejefektivnějším generátorem bohatství je trh. Rawls ve svém utopickém, rovnostářském radikalismu chce zespolečňovat i individuální talent, protože je věcí přírody, nikoliv zásluhy. Abstrahuje od skutečnosti, že erudice je společným dílem vloh a píce. Konkrétní mechanismus přerozdělování však nenavrhuje...

Radikální negací civilizace se stalo učení německého metafyzika Karla Marxe, který byl přesvědčen, že jeho utopická konstrukce je vědeckým odhalením zákona nezvratného dějinného vývoje, završeného komunistickou eschatologií. Důslednost a náboženské zanícení marxistického útoku na civilizaci nebyly nikdy překonány a všechny následující anticivilizační hnutí a teorie jsou většinou jen jeho revizemi. Marxistický politický program z roku 1848 lze shrnout do jednoho hesla: zrušení soukromého vlastnictví. Manifest uvádí i další požadavky, chce například zrušit buržoazní rodinu a další základy civilizace. Pro liberalismus to však znamená zásadní rozpor: vytvářet materiální podmínky pro něčí rozvoj pomocí přerozdělování bohatství lze jen na úkor někoho jiného. Pakliže se to nestalo s jeho souhlasem, tak byl porušen princip svobodné společnosti, a tedy civilizace.

Utopistické naděje na proletářskou revoluci zmařil sám kapitalismus, který zrychlil a revoluci utekl. Marx vytvořil konceptuálně-realistický pojem proletariátu, aniž by se zajímal o konkrétního dělníka. Ten, vyzbrojen Marxovou teorií o vykořisťování a nadhodnotě vytvořené dělnickou prací,

kapitalismus s jeho efektivitou přijal, avšak s tím, že bude silou demokracie a prostřednictvím odborů prosazovat spravedlivé rozdělování vytvořeného bohatství. Jádrem Marxova učení o kapitalistické výrobě byl převzatý omyl Ricardovy klasické politické ekonomie, který vycházel z metafyzického tvrzení, že hodnota zboží má objektivní podstatu, jež spočívá v množství vynaložené práce. Tento omyl byl vyvrácen už za Marxova života, nastupující masová demokracie to však v klidu ignorovala.

Rostoucí politický vliv dělníků však nebyl založen jen na aritmetické moci všeobecného hlasovacího práva, a už vůbec ne na pofiderní marxistické teorii hodnoty. Měl především svoji objektivní základnu: už během průmyslové revoluce tovární dělníci vstřebávali výrobní zkušenosti a za dobu svého pracovního působení kumulovali i technické dovednosti. Ti nejlepší se stávali mistry a provozními šéfy. Kvalita lidského kapitálu rostla a prestiž dělnictva narůstala, což odbory dokázaly využívat. Proletariát tak rezignoval na revoluci, což zklamání levicovní intelektuálové považovali za neodčinitelnou zradu. Neřest buržoazního konzumerismu začali vztahovat i na zkorumpovanou dělnickou třídu. Rozkol mezi intelektuály a dělníky už nebyl nikdy překonán. Bílí dělníci jsou dnes považováni i za zaostálé národní a kulturní konzervativce.

První revizí Marxova učení byl sociální demokratismus spojený s tradeunionismem. Odmítl na Západě už nereálnou proletářskou revoluci. Nástrojem pro prosazování cílů se stala demokracie. Revizionismus měl dva směry. Za prvé gradualistický, strategie Eduarda Bernsteina, jenž ani žádný cíl neměl, šlo mu pouze o samotnou cestu vpřed, na které se má postupně zlepšovat postavení dělnické třídy, nejednalo se tedy o likvidaci kapitalismu. Naopak Karl Kautsky chtěl dosáhnout Marxova cíle, tedy zrušení soukromého vlastnictví, ne už ale násilnou revolucí. Skutečností je, že tam, kde se po druhé světové válce sociálnědemokratické strany k reálné moci dostaly, se zrušení soukromého vlastnictví neuskutečnilo. Například Attleeho labouristi

znárodnili pouze části ekonomiky, především těžký průmysl, i když měli likvidaci soukromého vlastnictví v programu až do roku 1995. Kanonický ortodoxní marxismus pro mnohé intelektuálské předáky stále zůstával náboženstvím. Třeba německá SPD se jej oficiálně zřekla až v roce 1959.

Zásadní revizi uskutečnil Lenin, ne však z ideologických důvodů, nýbrž z nouze. Chybějící revoluční dělnickou třídu nahradil stranou elitních profesionálních revolucionářů, kteří zastupovali neexistující proletariát. Bolševická strana, jediná skutečně organizovaná skupina v rozvráceném Rusku, pak převrat uskutečnila. Potom už nadstavba vytvořila základnu. Vítězný proletariát teprve dodatečně vyprodukoval Stalin, který nahnal rolníky do nově postavených sídlištních komplexů, aby v místech výskytu nerostných surovin vybudovali těžký průmysl.

Leninista Gramsci a levicovní intelektuálové pochopili, že pro úspěšný boj proti kapitalismu a liberalismu musejí ovládnout kulturu, šíření informací, vzdělání a výchovu, tedy prvky Marxovy nadstavby. Gramsci odvrhnul determinismus materiální základny a po leninsku obrátil kauzalitu. Následoval dlouhý pochod institucemi, což není žádná metafora, ale spontánní, nijak neřízený, natožpak konspirativní proces obsazování pozic v akademické, mediální a kulturní sféře intelektuály uniformní antikapitalistické mentality, který byl završen ovládnutím demokratických politických stran. Konkrétním výsledkem vítězného pochodu je i politickou korektností vynucovaný intelektuální konformismus.

Progresivistický liberalismus je modifikovaný marxismus a aktualizovaný antikapitalismus. Třídní marxisté chtěli kapitalismus zlikvidovat, kolektivističtí liberálové jej chtějí osedlat. Radikální levice chce soukromé vlastnictví a trh zrušit, liberální levice je pak chce využívat jako nástroje. Tuto instrumentalizaci ostatně převzala od sociálních demokratů. Ti vygenerované bohatství přerozdělovali ve prospěch námezdních zaměstnanců, kteří se na jeho tvorbě přímo podíleli. Intervencionistický

liberalismus slábnoucí dělnickou třídu již nepovažuje za perspektivní, prioritou jsou pro něj zaměstnanci veřejné, státní a polostátní sféry, působící již mimo tržní struktury.

Neomarxismus se zřiká determinismu historického materialismu, nikoliv však samotného determinismu a materialismu. Akceptuje determinismus prostředí a biochemických procesů v mozku. Svoobodná vůle je tudíž metafyzická spekulace. Dobří lidé mohou žít pouze v dobrém prostředí. Eticky defektní společnost lze však racionalisticky rekonstruovat. Doba velkých utopií už ale pominula, nápravy se provádějí v binárním, manichejském modu. Špatné názory a návyky jsou systematicky nahrazovány dobrými. Nekorektní jednání je nepřipustné, nejčastěji je sankcionováno společenskou ostrakizací.

Předmětem marxistické ideologie je politika tříd. Zde hraje rozhodující roli třídní vědomí – určující je tvoje příslušnost k proletariátu jako utlačované třídě, nikoliv tvoje individualita. Kolektivistický liberalismus nahradil politiku tříd identitární politikou. Skupinové členění utlačovaných identit je zde sofistikovanější a mnohem strukturovanější. Kreativně jsou objevovány nové a nové utlačované skupiny, kterým musejí být poskytnuta i kolektivní práva. Specifické je, že jednotlivec může být členem i několika utlačovaných skupin, jež jsou hierarchicky řazeny podle stupně útlatu. Můžeš být tedy částečně utlačovaný i částečně utlačovatel. Pro samotného jedince je často velmi složité se ve svém zařazení orientovat. Ideologie identit je zřejmá: společnost nemůže být ovládána individualistickým řádem abstraktních pravidel, nýbrž arbitrárními rozhodnutími aktivistické vlády.

Jestliže marxismus pracuje s abstrakcemi, progresivistický liberalismus je mnohem kreativnější. Planetární humanismus je ještě antropocentrický, avšak boj za rovnocenná práva lidoopů, potom všech živočichů, dále veškerého rostlinstva a nakonec i neživé přírody abstrakci téměř absolutizuje. Všude rezonuje biblická apokalypтика, má i svého dětského proroka. Patří sem vše od německé *Energiewende*

a nesmyslného likvidování vlastního autopřemyslu až po rezignaci na rození dětí, tedy dobrovolné vyměření lidského rodu ve jménu záchrany Země.

Základnou progresivismu je autonomní akademická půda, především humanitní katedry s uniformně smýšlejícími pedagogy a studenty. Identitní absolventi univerzit postupně ovládli média, kulturní instituce a sekretariáty všech významných sociálnědemokratických stran. Jejich univerzitní kolegové se stávali manažery v korporátní sféře, advokáty, soudci, úředníky. Přirozenou cestou tak vystřídali tradiční budovatele státu blahobytu, sociální demokraty. Progresivistickému liberalismu a sociálnímu demokratismu jsou však nadále společné etatismus, kolektivismus a instrumentální využívání trhu.

Jádrem poválečné sociálnědemokratické a humanistické ideologie byla idea sociálního státu, který se měl stát i trvalým výdobytkem masové demokracie. Financování provozu státu blahobytu vyžaduje výkonné tržní subjekty, jež lze permanentně danit. Stoupající nároky stále početnějších a náročnějších klientů sociálního státu a populistické politické ambice však daněmi vysávaný, regulacemi a korporativismem paralyzovaný a zdeformovaný trh už nedokáže pokrývat. Progresivističtí liberálové a úředníci centrálních bank nechávají tisknout chybějící peníze. Za hromady papírů iluzorní hodnoty se nakupují papírová aktiva, jejichž hodnota je opět fiktivní. Nafukuje se obrovská bublina, k jejímuž propíchnutí může stačit malý špendlík. (Finanční krize roku 2008 byla údajně zažehnána, avšak světové zadlužení od té doby stoupl dvojnásobně.)

V první pětině jednadvacátého století stoupla životní úroveň většiny lidstva. Extrémní světová chudoba poklesla téměř o polovinu. Důstojnější život milionů lidí v rozvojových zemích je závislý na fungování světového obchodu, především na exportu jejich nízkonákladové masové produkce. Cesta zpět už není. Celní opatření, dovozní restrikce a vnucování západních standardů by destruovaly průmysl

dosud jen částečně rozvinutých zemí. Následovaly by migrační vlny, které by zaplavily Evropu.

Progresivisticko-liberální politické strany převzaly pečovatelský stát na svá bedra. Svoje pozice musejí pravidelně obhajovat ve volbách, a to v podmínkách stále nepřehlednější a komplikovanější politické scény, což ztěžuje i orientaci voličů, stále více zmatených manipulacemi z médií a sociálních sítí. Urychleně postupuje i demokratizace západní společnosti. Častěji se prosazuje instituce přímé demokracie, dochází k demokratizaci úvěrování a vzdělávání. Relevanci projevu měříme jeho korektností. Co nevyhovuje, je hatespeech. Levné peníze a populismus stimulují inflaci půjček bez dostatečného zajištění, dochází ke zvýhodňování dlužníka vůči věřiteli. Nároky na kvalitu vzdělání se snižují, vzdělání ztrácí charakter investice do lidského kapitálu, která se zhodnocuje v tržní konkurenci. Absence objektivních morálních norem a postmoderní relativismus přisuzují každému názoru stejnou váhu, stoupající závislost na státu snižuje důležitost kritického myšlení, lidé jsou schopni uvěřit čemukoliv.

Existenční nejistota, názorová tekutost, snadná ovlivnitelnost, vznik netradičních, inovativně populistických uskupení mohou zamíchat volebními preferencemi a vygenerovat i bizarní volební výsledek. Demokracie může smést jakýkoliv zdánlivě mocensky zakotvený establishment a nahradit ho jiným, i když třeba v podstatě stejným. Zřejmé je, že za současného paradigmatu je civilizace nerestaurovatelná. Slabost je pak nejlepší příležitostí pro hybridní agresi východních autoritářských systémů. Dosud však platí, že do krize zabředávající Evropská unie je pořád, v rámci svých limitů, reformovatelná. Genetická rozpínavost ruského samoděržaví se zdá nezměnitelná. Stále se jedná o dva principiálně odlišné světy. ■

Petr Kostka (1949), ekonom, podnikatel.

Vítání Greta Thunbergové v Evropském parlamentu, foto Ondřej Krutílek.

Od klimatické revoluce k revoluci sociální

Marek A. Cichocki

Klimatická ideologie je svého druhu odpovědí na krizi identity v Evropě. Je třeba ji brát vážně s ohledem na potenciál radikální společenské a politické změny, kterou podporuje a k níž směřuje.

Evropu čeká velká revoluce, ústrojná společenská změna, která promění život každého z nás, a to vše vlivem nové klimatické ideologie. Pokud ji nepřijmeme, zcela se s ní neztotožníme a zásadně nezměníme náš způsob života, celý náš svět čeká neodvratná záhuba. Proto je nutná a povinná velká revoluce.

A právě tento názor začíná v poslední době převládat v evropské politice, médiích i veřejném mínění. Revoluční nadšení a ortodoxní charakter

nové ideologie mohou někoho zaskočit. Neměli jsme snad už žít v dobách, v nichž nejsou revoluce možné, protože ztratily svůj smysl? A neztratily velké ideologie, ony imponující a zároveň zneklidňující výklady kolektivního pokroku, jak vysvětloval „papež“ evropského postmodernismu Jean-François Lyotard, nenávratně svou schopnost mobilizovat v masovém měřítku své stoupence?

Současná Evropa měla být díky všeobecně rozšířené demokracii, kapitalismu, blahobytu

a globalizaci jednou provždy zbavena jakékoli revoluční ideologie budoucnosti. Navzdory tomu se ukazuje, že Evropa jedenadvacátého století nyní vstupuje do jakési nové, radikální fáze revolučního myšlení a jednání, mimo jiné právě v souvislosti s ideologií klimatu.

Aby bylo jasno, je třeba důrazně upozornit na to, že ideologie klimatu a ochrana životního prostředí nepředstavují v žádném případě jednu a tu samou věc. Počínaje osmdesátými lety dvacátého století roste obzvlášť v západních společnostech vědomí odpovědnosti člověka za stav přírody, která ho obklopuje, což našlo své vyjádření v ekologických hnutích vznikajících tehdy na Západě. Jde především o to pochopit, že tvář v tvář stále dynamičtějšímu ekonomickému rozvoji musí společnost nebo stát pečovat o zachování rovnováhy mezi kapitalismem a přirozeným lidským prostředím. Proto se hlavní problém soustřeďuje na podmínky zodpovědného rozvoje a na prostředky racionálního sebeomezování liberální ekonomiky tam, kde snaha o zisk zcela zastínila význam společenských hodnot nebo důležitost přirozeného prostředí.

Toto v podstatě rozumné stanovisko se velice rychle stalo součástí obecně pojatého konsensu v mnoha západních společnostech a do svých volebních programů je zahrnovaly také tradiční strany z pravé i levé části spektra. Tak se z ekologie stalo politické téma současných demokracií. Ale i v naší části Evropy, kde životní prostředí po desetiletí podléhalo obzvlášť agresivní degradaci během komunismem prosazované loupeživé industrializace, bylo po převratu v roce 1989 při vytváření podmínek umožňujících efektivní ochranu životního prostředí vynaloženo obrovské úsilí a došlo také k velkému pokroku.

Tolik o ekologii, protože, jak již bylo řečeno, ideologie klimatu je něčím úplně jiným. Především není demokraticky dohodnutým programem, ale světonázorem, a jako ideologie se nevěnuje jednotlivým konkrétním činnostem, jichž se může chopit stát a společnost, ale soustřeďuje se na

nutnost celkové změny lidského světa s ohledem na budoucí dobro. Jejím vztažným bodem už není konkrétní prostředí konkrétního člověka, za které je on sám povinen přijmout zodpovědnost, ale Země jako taková, pro niž se člověk jako druh stal smrtelnou hrozbou. Takto radikální změna v pojetí celé věci má nepochybně mnoho společného s přesvědčením, že největší existenciální výzvou se pro nás stala globální změna klimatu způsobená především emisemi skleníkových plynů.

Dnes má ideologie klimatu silného spojence především v politice uskutečňované v rámci Evropské unie na úrovni nadnárodních regulací. Úměrně tomu, nakolik se možnost dosáhnout všeobecné dohody ohledně klimatu ukázala jako málo pravděpodobná, máme pouze v EU co dělat s rozhodnutími prováděnými shora, která mají obrovské důsledky pro život stovek milionů lidí – obchodování s emisními povolenkami, návrh daně z CO₂ pro tektutá paliva nebo v poslední době diskutovaná uhlíková neutralita, k níž by Unie měla v plném rozsahu dospět v roce 2050. Mnoho z těchto rozhodnutí vykazuje všechny příznaky nemoci velkého plánování, typické pro evropskou integraci, ale v konečném efektu tu přece jde o to vytvořit regulaci shora situaci, která si vynutí celkovou změnu dosavadního způsobu života lidí v Evropě.

Problém nespočívá pouze v tom, budeme-li muset platit větší účet za elektřinu nebo za benzin, ale především v tom, že budeme dříve nebo později přinuceni k celkovému přechodu na jiné zdroje energie, že se budeme muset vyrovnat s úplnou revolucí v systému dopravy a transportu, že se budeme muset zříci mnoha našich dosavadních životních návyků a chování, včetně dalekosáhlé změny ve způsobu stravování, neboť ty dosavadní údajně podporují klimaticky škodlivé formy zemědělství. Krátce řečeno, naše změna musí být úplná a neodvolatelná, jinak brzy nastane konec světa.

Nepřipomíná to ideologii náboženského obrácení? Jako každá revoluce má i ta klimatická svou teologii. Ze současného světa, který se dopustil

velkých hříchů, se stalo jedno velké Ninive. Trestem za jeho hříchy je perspektiva neodvratné katastrofy a rychlého konce světa, který nám vědci, celebrity a média věští dennodenně s naprostou jistotou. Uvádějí konkrétní data: už za rok, za pět, deset let musíme být připraveni na konec naší planety, který jsme způsobili my sami.

Hrůza z tak chmurné apokalyptické vize, kterou jen posilují sociální sítě neustálým přísunem informací o netypických a nikdy předtím nezaznamenaných meteorologických úkazech, vyvolává u mnoha lidí v Evropě, obzvlášť u těch mladých, silné emoce, ale zároveň se pojí se stále větší nadějí, že lidstvo bude schopno se obrátit, že se zcela změní a že díky tomu záhubě nakonec unikne. V prvé řadě zaráží, že se klimatická ideologie nejraději odvolává na evidentnost vědeckých důkazů, které mají mluvit v její prospěch. Ve skutečnosti se však její skutečná síla opírá především o lidský strach a naději.

Právě radikalismus propojení metod prosazování komplexních změn s lidským strachem a nadějí způsobuje, že klimaticko-energetická politika spojená se silící ideologií klimatu představuje obrovský potenciál sociální revoluce v Evropě. Na druhé straně je rovněž fascinujícím jevem v oblasti idejí a politiky současného Západu. Dokonce i ti největší stoupenci klimatické ideologie zůstávají bezradní tváří v tvář skutečnosti, že ona úplná společenská změna, která se má během tří nejbližších desetiletí uskutečnit jako podmínka záchrany Země před zničením, se týká necelých deseti procent emisí oxidu uhličitého. Právě takový je totiž podíl Evropy na celosvětové emisi CO₂. A stejný je i podíl Evropy na znečištění atmosféry. To vyvolává podezření, že v celé ideologii klimatu, prezentované jako globální problém, jde ve skutečnosti o něco jiného, o problém, který má Evropa sama se sebou.

Zastavení klimatických změn představuje na jedné straně problém ekonomiky a jejího převedení na jiné zdroje energie. Jde o technologickou revoluci spojenou s konkurencí, zájmy a dominancí. Umožňuje znovu uspořádat vztahy mezi těmi, kdo

na nových technologiích získávají nebo ztrácejí, těmi, kdo jsou jejich samostatnými producenty a dodavateli, a těmi, kdo jsou na nich závislí. Jde tu o konkurenceschopnost ekonomik států nebo společností a v této oblasti je EU a její klimaticko-energetická politika už od jisté doby polem zásadní hry o to, kdo nad kým v budoucnosti získá převahu. Přesně z tohoto důvodu se vlády zemí střední a východní Evropy, ale i dalších, mimoevropských zemí stavějí ke klimatické politice prosazované Paříží a Berlínem skepticky.

Nicméně na druhé straně je zadržování klimatických změn v Evropě jedenadvacátého století ještě něčím víc než běžnou geoekonomikou – ve hře je tu budoucí společenské uspořádání, jde o ideje, o kulturu a o evropskou civilizaci. I když klimatická ideologie v žádném případě nevznikla až v poslední době – stačí připomenout alarmistické zprávy Římského klubu ze sedmdesátých let dvacátého století nebo mezinárodní akce v osmdesátých letech zaměřené proti oslabování ozónové vrstvy –, v současnosti prožívá natolik silnou renesanci a přijímá formy radikální revoluce díky novým podmínkám vyvolaným krizí identity v Evropě. Lze říci, že se stává způsobem odpovědi na ni.

Idea poválečné Evropy, která se bezpečně vyvíjí díky integraci a vtělování základních principů sociálního a ekonomického liberalismu, v posledním desetiletí výrazně oslabila. S obavami a neklidem bylo již mnohokrát upozorňováno na to, že vědomí zásadní důležitosti evropské integrace coby volby mírové koexistence a odmítnutí konfliktů a válek u současné generace Evropanů, pro něž se zkušenost válečných krutostí a hodnota samotného míru staly něčím zcela abstraktním, zcela vymizelo.

Navíc finanční krize oslabila kromě míru i další pilíř současné Evropy: víru v blahobyt a ekonomický růst, jež po desetiletí dávala smysl liberálnímu sociálně-ekonomickému modelu. Činila z něj žádoucí vzor k následování a poskytovala naději dalším generacím Evropanů, po roce 1989 rovněž Evropanům ze střední a východní Evropy, že svou účastí na

tomto modelu, svým učením, prací a organizací na základě jeho principů a cílů budou jako bohatnoucí střední třída žít stále lépe a že budou vždy příslušet k třídě vítězů. Následkem finanční krize v nejedné evropské společnosti, obzvlášť mezi mladými lidmi, dnes zástupy pracovitých a poslušných jedinců, snažících se získat v rámci střední třídy stále vyšší postavení, studujících práva nebo finance, účastnících se chrtích závodů uvnitř korporací a soustředěných výlučně na budování své profesionální a životní kariéry, vystřídal dav lidí frustrovaných, rozhněvaných a nezaměstnaných – představitelé takzvané ztracené generace krize. Do značné míry se tím otevřela cesta k nástupu politicky stále silnějších populistických hnutí v Evropě.

Zároveň s tím i samotný liberalismus ztratil svoji velkou dosavadní moc jako přesvědčivá idea individuální svobody, svobodné konkurence, růstu a blahobytu. A koncepce střední třídy, klíčová pro budování a udržování evropské řádu, byla zpochybněna. Ne náhodou se tedy ideologie klimatu stala ve formě reakce zdrojem radikální kritiky právě takto chápaného liberálního pojetí individuální svobody a s ní spjatých veškerých životních forem považovaných doposud za velký historický výdobytek a symbol současného Západu a jeho faktické převahy nad zbytkem světa. Egoismus individuální svobody, likvidující konkurence, nezodpovědná honba za ziskem a pohodlím, to vše se ve světle diagnostikované klimatické katastrofy stává symptomem společenskosti hříšníků, kteří se skrze svůj způsob života stali smrtelným ohrožením budoucnosti světa. Místo slibovaného liberálního ráje na zemi nás tak čeká klimatická apokalypsa.

Kdyby ovšem byla ideologie klimatu pouze jednou další – vedle neomarxismu – radikální kritikou současné liberální společnosti, určitě by se dnes netěšila tak velkému zájmu médií a politiků na Západě. Její velká přitažlivost totiž vyplývá nejenom z toho, že nutí zbytky střední třídy k úplnému obrácení, k otevřenému přiznání vlastní historické porážky a k praktické změně vlastního životního

způsobu. Především poskytuje silnou zbraň společenské a ideové mobilizaci tváří v tvář blížícímu se ohrožení, za něž byl v postliberálním západním světě uznán národní populismus.

Z hlediska technologie vykonávání moci přináší ideologie klimatu samé evidentní zisky. Především v protikladu k liberalismu, který se stal ahistorickým a apatickým, umožňuje učinit budoucnost znovu polem rozhodující bitvy. Má univerzalistický charakter a soustřeďuje pozornost na celé lidstvo, což zůstává v souladu jak s podmínkami globalizace, tak i internacionalismu v současném světě. Umožňuje znovu definovat samotný pojem svobody, přičemž její těžiště se soustředí na potřebu sebeomezování a odříkání. Opírá se o autoritu vědy, což jí poskytuje podobu objektivní nutnosti a nezbytnou autoritu v boji se skeptiky všeho druhu. Obzvlášť silně oslovuje emoce mladé generace a vyvolává v ní silnou potřebu angažovat se a vyslovovat ke stavu dnešního světa.

A co je důležité, tato ideologie umožňuje oživení starého a produktivního sporu ohledně toho, co je to pokrok a co je reakce, přičemž oba pojmy zasazuje do velice konkrétní praktické dimenze každodenního lidského jednání a chování. To umožňuje vidět v novém světle ideologického nepřítel, který je nejen stoupencem národního státu, uzavírání hranic před imigranty a zastáncem tradičního modelu rodinných hodnot, ale v každodenní praxi se řídí celým souborem tradičních, dalo by se říci reakčních úkonů jako jízda do práce automobilem, pojídání masa, stříhání trávníků, pálení ohniček a létání letadlem, aby si zkrátil dobu cestování, nemluvě o volebním odevzdávání hlasů nacionalistickým populistům, jako je Donald Trump, nebo podpoře politiků typu Borise Johnsona.

Klimatická ideologie tak vůbec nepředstavuje stejnorodý jev. Mísí se v ní jak technologická rivalita, tak snaha o ekonomickou dominanci, a zároveň kritika liberálního společensko-ekonomického modelu založeného na primátu individuální svobody a konkurenčního podnikání, s „prozřetelnostním“

náboženstvím záchrany Země před jejím největším ohrožením – současným člověkem.

Je však třeba brát ji vážně, nejen s ohledem na samotný problém klimatických změn, jež ovšem nadále zůstávají spornou a nejednoznačnou otázkou, ale především vzhledem k potenciálu radikální společenské a politické změny, kterou podporuje a k níž směřuje. Je totiž produktem krize současné identity Západu a zároveň výrazem hledání nových linií výrazného dělení, jež by v nejistých dobách umožnilo soustředit mobilizaci společnosti kolem nových tvrdě vymezených identit.

Jde o to, jak zcela vědomě využít obavy i naděje prožívané současnými Evropany k vytvoření kolektivních emocí, jež vyjadřují spojení s novou vizí obecně lidského pokroku, a boj proti tomu, co tuto vizi ohrožuje. A nakonec jde rovněž o odvrácení

narůstajících společenských emocí od systému hodnot, na nichž trvají národní populisté. Namísto boje s touto ideologií a posmívání se jejím vnitřním rozporům a absurditám by bylo moudřejší vidět v ní mechanismus nové identity postliberální Evropy tonoucí v krizi. ■

Zdroj: *Rzeczpospolita, Plus Minus*, 9. 8. 2019.

/ Přeložil Josef Mlejnek. /

Marek A. Cichocki (1966),
filozof, historik, žurnalista,
expert na mezinárodní
otázky.

INZERCE

1/20

www.souvislosti.cz

revue pro literaturu a kulturu

Salter / Slezák
Reverdy / Řehák
Rühm / Ajvaz
Banville / Martínek
Doležal / Barry
Fischerová / Li
Typlt / Wiendl
Dvořáková / Nodl
Roleček / Zizler

Musí být environmentální politika levicová?

Bedřich Moldan

Foto: 123rf.

Hned na začátku si odpovějme: rozhodně nemusí. Ukazuje nám to i nedávno (12. ledna 2020) zesnulý a v Čechách dobře známý konzervativní filozof Roger Scruton. Jedna z jeho posledních knih (vydaná v roce 2012) se jmenuje „Zelená filozofie. Jak přemýšlet vážně o planetě. Případ pro environmentální konzervatismus“ (*Green Philosophy. How to Think Seriously about the Planet. The Case for Environmental Conservatism*). Svě úvahy Scruton opírá o pojetí „oikofilie“ (ekofilie) neboli lásky k domovu. V tom je obsažena esence jeho konzervativního pojetí vztahu k životnímu prostředí a k přírodě: pochopení úzké vazby mezi lidmi a jejich nejbližším okolím, živou přírodou, a ovšem i mezi lidmi samotnými. Člověk nikdy není sám, je členem společenství „živých, mrtvých a ještě nenarozených“ (Edmund Burke), základem tohoto společenství je rodina, komunita, obec, a také vlastní národ. Do tohoto společenství ovšem patří i stromy, květiny, ptáci a celá okolní příroda, ve Scrutonově případě pak zejména i domácí zvířata, která choval na své farmě. Člověk má jednat

tak, aby neškodil, a zdrojů přírody využívat šetrně a zodpovědně.

Na to ovšem lze namítnout: dobře, v lokálním měřítku může láska k domovu fungovat a stát se základem účinné ochrany prostředí, ale může být i vodítkem pro řešení problémů širších, včetně otázek celosvětových? Především jde o krizi klimatu, způsobenou desítky let trvajícím obohacováním zemské atmosféry o skleníkové plyny ze spalování fosilních paliv, odlesňováním a dalšími lidmi vyvolanými procesy. Globální klimatická krize představuje nejvážnější a urgentní nebezpečí, projevující se oteplováním a zvyšováním hladiny oceánů, ale i stále častějšími mimořádnými událostmi, jako jsou velké bouře, lijáky se záplavami, lesní požáry obrovského rozsahu, ale i nástrahy vrtkavého počasí přinášejícího vlny veder nebo mrazů, sucha či neobvykle mírné zimy a nesnesitelně horká léta. Stejně naléhavé je zmírnit a eventuálně zastavit krizi biodiverzity, erozi samotné základny veškeré živé přírody způsobenou ztrátou stanovišť přírodních druhů, všudypřítomným znečištěním,

odlesňováním zejména v tropech, plundrováním oceánů, masivním rozšiřováním invazních druhů. K tomu přistupují další nebezpečí, změny chemismu atmosféry, rostoucí zamoření celé planety odpady plastů, ale i nežádoucími chemickými látkami. V poslední době je velmi viditelné ohrožení nečekaně křehké globální biologické rovnováhy našeho vlastního druhu *Homo sapiens* nesmírně rychlým rozšířením epidemie způsobené čínským koronavirem COVID-19.

Ohrožení jsou reálná, globální problémy vyžadují řešení na globální úrovni, řešení na lokální ani na národní úrovni nemohou stačit. Řešením by snad byla nějaká forma účinné světové vlády, přístup „top-down“, opatření na mezinárodní úrovni, potřebná pravidla, například vymahatelné limity. V současné době není ovšem vývoj tímto směrem představitelný, nemluvě o tom, že takovýto etastický přístup má znaky levicově orientované politiky. Potřeba reagovat na vážné environmentální problémy celosvětového rozsahu je však reálná, vývoj v řadě případů je přímo hrozivý. Jaká vodítka přináší konzervativní myšlení? Můžeme je shrnout do pěti bodů.

Především je třeba zdůraznit základní úlohu vědeckého poznání, které je dnes rozvinuto a postaveno na velmi solidním a dostatečně širokém základě, takže může být východiskem *evidence-based policy*. To znamená politiky založené na vědecky ověřených faktech, na doložených objektivních poznatcích. V otázkách klimatické krize slouží jako spolehlivý podklad zprávy Mezivládního panelu pro změny klimatu (*IPCC, Intergovernmental Panel on Climate Change*), který pod dohledem zástupců všech států světa sumarizuje výsledky celosvětového výzkumu klimatologů a odborníků mnoha příbuzných disciplín. Podobná platforma funguje i v oblasti ochrany přírody (*Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*). Je kontraproduktivní (a pro odborníky v těchto oborech vcelku směšné) zpochybňovat objektivitu poznatků předkládaných těmito

institucemi, při formulaci politických opatření je naopak třeba z nich vycházet. Rovněž je nutno zdůraznit plnou transparentnost celého procesu v uvedeném rámci. Nemá nic společného s alarmismem, naopak závěry jsou obvykle velmi opatrné a konzervativní. To ovšem neznamená, že nejsou samy o sobě alarmující, jestliže důrazně upozorňují na vážná ohrožení a dokumentují je. Nazývat objektivní poznatky o globální krizi klimatu „novým náboženstvím“ nebo dokonce „klimakultem“ je nehoráznost, která ovšem může vést k záměrné slepotě vůči vážnému nebezpečí a tím k zanedbání potřebných opatření.

Za druhé. Klíčovou roli hraje lidská tvořivost, vymýšlení nových technologií, uplatňování netradičních inovací. Technologie představují jednu z přímých odpovědí na současné globální výzvy, zejména na krizi klimatu; klíčové je především zásadní přebudování energetiky. Nové energetické systémy se musejí úplně obejít bez fosilních paliv jako zdrojů a úložišť energie a v obou těchto funkcích je nutno je nahradit zcela novými technologickými postupy. V mnoha dalších oblastech je situace obdobná. Podmínkou pro jejich uplatnění je svobodná společnost, otevřená novým přístupům a připravená je konsenzuálně přijmout.

Za třetí. Jakákoliv řešení se musejí opírat o demokratické principy a procesy, jakkoliv jsou mnohdy pomalé či nepružné. Podmínkou jejich fungování je ovšem potřebná úroveň vzdělání a vzájemné důvěry a solidarity mezi lidmi, které je třeba systematicky podporovat a posilovat. Vzpomeňme si na slavné Churchillovo vyjádření o tom, že demokracie je sice špatná forma vládnutí, avšak kterékoliv jiné je mnohem horší. Podstatné je především zajištění právního stavu (*rule of law*). Musíme znovu zdůraznit nejen úlohu jednotlivých lidí, ale především roli lidských komunit od rodiny přes obce až ke kolektivům národním a také sdílení hodnot v širším rámci, například evropském či západní civilizace vůbec. Postupné řešení vážných společenských otázek, ke kterým současná environmentální

krize rozhodně patří, si nelze představit bez vzájemně sdílených sociálních norem, pro jejichž ukotvení je demokratický proces nezbytný.

V mezinárodním rámci můžeme hovořit o jisté době demokratické struktury reprezentované nejen institucemi, jako je Evropský parlament či Valné shromáždění OSN, ale zejména mnohostrannými úmluvami. Ty jsou sjednávány mezi jednotlivými státy, jež vycházejí ze svých vlastních pozic, jsou si ovšem vědomy potřeby řešit otázky přesahující jejich rámec. Příkladem je známá Pařížská dohoda o klimatu z roku 2015, jejíž výsledek plně závisí na závazcích jednotlivých zemí, které si je samy dobrovolně stanovují. Také na tuto situaci můžeme v přeneseném smyslu aplikovat Churchillovo rčení, jiný proces fungovat nemůže.

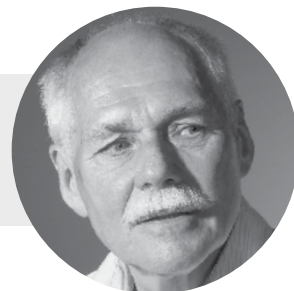
Za čtvrté. V současném světě nevládnou jen národní parlamenty a vlády, ale i instituce soukromé sféry, firmy, podniky, zejména velké nadnárodní. Stačí se podívat na přehled největších ekonomických – a nutně zároveň i mocenských – celků v globálním měřítku. Samozřejmě jsou na prvních místech ekonomiky největších zemí v čele s USA, Čínou, Japonskem a Německem, ale na desátém místě je společnost Walmart (větší ekonomika než Austrálie či Španělsko), a mezi třiceti největšími celky pak najdeme celkem jedenáct firem (z toho pět ropných gigantů). Obchodní společnosti jsou ze zákona zřízeny proto, aby produkovaly zisk – to je jejich hlavní účel. Jsme zvyklí na to, že podniky a jiné mocné zájmové skupiny nepatří mezi environmentální šampiony, naopak obvykle představují významné bariéry při prosazování účinných opatření. Avšak sami představitelé většiny největších firem dnes přicházejí s tím, že musejí sice přinášet zisk, ne však jen pro své majitele a akcionáře, ale ve prospěch celé společnosti, a dokonce i celé planety. Je to nový trend, a doufejme, že nadějný.

Konečně za páté se vracíme k základnímu konzervativnímu tématu, kterým je odpovědnost. Může být založena na lásce k domovu podle Scrutona, na křesťanské víře, na úctě k životu, na uznání „Matky

Země“ či jinak, vždy však jde o individuální, jasně definovanou, adresnou odpovědnost: jednotlivého člověka, rodiny, obce či celého státu. Odpovědnost za chování a jednání ve všech jeho rozměrech, vůči bližním a blízkým, vůči lidské komunitě, ale i vůči planetě Zemi, jejíž podobu všemi svými činy společně určujeme.

Po přečtení posledního odstavce je možné namítat, že spoléhat na lidskou odpovědnost v duchu konzervatismu je stejně utopistické jako spoléhat na fungující a osvědčenou světovou vládu podle principů spíše levicových. Podívejme se však na historický vývoj environmentální politiky v národním i mezinárodním měřítku. Ne všechna vážná nebezpečí se podařilo odvrátit, mějme na paměti krize klimatu a biodiverzity i jiné environmentální problémy. Avšak dlouhá řada opatření proti znečištění ovzduší, vody, přírody, nebezpečným chemikáliím byla úspěšná a ochránila životní prostředí a lidské zdraví. Platí to jak na úrovni národní, tak mezinárodní. Známým příkladem je úspěšná ochrana ozonové vrstvy Země, kde se uplatnily všechny zmíněné konzervativní přístupy. Za rozpoznání a zdůraznění urgentnosti nebezpečí destrukce stratosférického ozonu vděčíme velmi vyspělé vědě a při hledání řešení rovněž inovativním technologiím a vstřícnému postoji klíčových podniků. Mezinárodní jednání vedená v demokratickém duchu v ovzduší vzájemné důvěry a mezinárodní solidarity dospěla k dobrému řešení především na základě přijetí odpovědnosti představitelů jednotlivých zemí. ■

Bedřich Moldan (1935),
geochemik, ekolog, publi-
cista a politik.

O idiotech

Pavel Švanda

Zase a opět jsme se při debatách o povinných-nepovinných maturitách z matematiky dozvěдали, že ta věda pěstuje logiku, bez níž se neobejdeme v důležitých životních situacích. Tož nevím. Maturoval jsem v roce 1954. Nemyslím, že by tehdy matematika byla ideologicky kontaminována. Kvůli obživě jsem pak kolikrát užíval kupecké počty různé úrovně. Ale jak to bylo s osvojenou logikou života? Zda mně matematika usnadnila rozhodnutí kruciólních dobových otázek? Podle kterého vzorce jsem si mohl spočítat, jaký postoj mám zaujmout k podezřelému státu, podivnému režimu, případně až ke speciálně patologicky vyprofilovaným kádrům KSČ? Ostatně, matematici, povězte, které sukni se raději vyhnout? A kterým mužským slibům smí děvče věřit i po milování? Máte-li na to vzorečky, sem s nimi! Vypočítáte, jak vychovat dítě? Co si počít v zaměstnání, v nemoci, při těžkých ztrátách na živých? Kromě osobních zkušeností a lidí, na jejichž mínění jsem dal, v příležitostné životní bezmoci, když šlo opravdu do tuhého, mně spíše pomáhala úporně rozšiřovaná znalost moderní historie a filosofie a rovněž krásná literatura. A křesťanská praxe. Ale matematika?

Logické myšlení jako rozhodující umění života, obávám se, byla optimistická vidina osvícenců, již znevěrohodnilo expresionistické 20. století. Život člověka není a nikdy nebude převážně logický. Značnou část našeho vezdejšího existování si jistě můžeme početně opečovat. Což poskytuje velmi

Šárka Růžičková Zadáková: *Gympl I*, 170 × 150 cm, akryl na plátně, 2008.

silné argumenty všem, kdo trvají na matematice jako povinné součásti zkoušky zralosti. Ale je tu i mnohé navíc, což jsou vesměs fenomény nepodrobené logice. Ty pro naše existování vytvářejí prostory, v nichž občas vůbec není jasné, kde je nahoře a kde dole, a které navíc bývají přeplněny nespočítatelnými možnostmi vývoje. To se pozná až mimo posluchárny, zejména ve vypjatých situacích. Co se nedá vypočítat, to se musí prožít.

Existování jednotlivce, ale i národů a států, je pro lidskou představivost zřejmě nadlogické. Jen to, jak se subjektivně potýkáme s časem, který nám uhání před očima, nebo se vleče v trapných prodlevách, svádí nás k naději v budoucnost, nebo naopak se nám nečekaně prolamuje do dneška vzpomínkami, jež pak třeba brání duševnímu pohybu – to už je důkazem, jak málo si pomůžeme, pokud se pokusíme svou existenci omezit jen na to, co lze popsat racionálně uspořádané a logicky.

Samozřejmě: časem jsme konfrontováni s vtíravou nabídkou takového nebo jiného „vědeckého světového názoru“, který se – ať ostře rudý nebo zelený – jeví v tu chvíli solidně propočítaný. Zkušenost nás však už poučila, že ideologické vzorečky souhlasí jen dočasně a posléze jako celek vyprchají do minulosti.

Ano, jistě, též k matematickému laikovi dolehne zvěst, že i míru nejistoty lze vyjádřit v tom kterém algoritmu. Ale to budu potřebovat, až budu plánovat medicínský výzkum, výrobu automobilů, reklamní kampaň, vojenskou invazi, cestu kolem světa, hackerskou loupež. Nikoliv v zásadních a většinou tíživých problémech denního života. Ty sdílím s živě proměnlivými, paralogickými lidmi, nikoliv s matematicky vymežitelnými a logicky předvídatelnými veličinami. Lékař si vypočítá, jak silnou medikaci má předepsat, ale celkový plán léčby živého člověka už moci vzorců asi silně uniká. Vyškolený voják si spočte, kolik sil nasadit, ale vzorec mu už nepoví, budou-li jeho muži opravdu postupovat, zda z bojiště neuprchnou. Lze tedy říct, že je matematika královnou věd, totiž základním metodickým principem pro různé typy specialistů, avšak pouhou pomocnou obratností pro většinu z nás. Snad právě naše nepropočitatelnost nás zachraňuje: přece jen jsme čímsi zajímavější a důležitější než dinosauři.

Mě však zajímá ještě jeden kámen úrazu: je zásadní rozdíl mezi představivostí matematickou, která se děje v přísném bezčasí, a mezi historickým smyslem pro konkrétní proměny lidského dění. To je specifická perspektiva, umožňující jakous takous orientaci v našem přirozeném čase, v relativně dohlédnutelné minulosti vlastní země, vlastní obce, rodiny, vlastního života. Pro většinu(?) lidí se bohužel tyto dva specifické talenty – respektive způsoby vnímání-nevnímání času, jak se zdá, vylučují. Přičemž snad ani nemáme svobodu volby.

To, čemu se říká právem poučení z minulosti, nemusí být příliš dostupné člověku zvyklému kalikulovat pouze se spočítatelnými veličinami. Takové

lidi vede jejich počtářská představivost k tomu, aby například celkovou politickou situaci ve státě, ve světě posuzovali podobně jako napínavý kolektivní sport, svého druhu fotbal nebo hokej: „Teď, tímto argumentem, touto dohodou, žalobou, odhaleným skandálem, v těchto volbách jsme dali vedoucí gól! Teď a pro tu vteřinu jsme vítězi!“ Jenže co zítra? „Utkání“ se nezastaví žádoucím výsledkem, není rozhodnuto vyhranými volbami, prohraným hlasováním, třeba ani ztracenou válkou. Dění probíhá v dějinách, tedy děje se nepřetržitě. Je zdravější, snažíme-li se porozumět svému okolí i veřejné scéně na hlubším časovém pozadí než jen z okamžitého skóre? Patrně ano, pokud ovšem historickým pozadím nemyslíme pouze selektované události nejbližších desetiletí. Ovšem dohlédnout hlouběji do souvislostí, tkaných už v minulosti, jen tak každý politik, ale ani angažovaný intelektuál nezvládne. To už patří k nesnadné disciplíně politické filosofie a v praxi asi k umění státnickému.

Sice se při každé debatě o poučení z minulosti dozvíme, že bychom měli posilovat historické vzdělání mladých lidí. Ale k čemu vlastně? Snad ne zas jen kvůli impregnaci momentálně platné státní ideologie? Historické povědomí je něco jiného než soubor věcných znalostí a angažovaných hodnocení. Značnou roli v něm hraje přirozené nadání, totiž schopnost vidět minulost aspoň částečně jako scénu naplněnou živými lidmi a jejich sociálními produkty: pokoušet se vnímat, v čem byli naši předkové jiní než my a kde se s nimi dodnes potkáváme. Jako by někteří byli dosud našimi spojenci či odpůrci. Ano, děje se to třeba i dosti prostomyslně. Nezřídka se dokonce praktikuje usilovné vyvolávání mocných duchů minula. Například zaklínáme-li se opět a opět jménem Masarykovým.

Ale ten, kdo postrádá potřebný historický smysl či talent, jak chcete, je na tom například vzhledem k výuce dějepisu podobně jako matematicky nenadaný student při pokusech o uchopení celku matematického myšlení. Minulost je postiženému černou prázdnotou bez interasu, z níž vystupují

leda jednotlivá data a jména postrádající souvislost. Důkazy o existenci tohoto psychického handicapu jsem vídal po léta jako přísedící u státnic z dějin českého a světového divadla. Úroveň orientace v obecných dějinách? Často až tragická. Řekněme, že toho druhu student nebo studentka jsou si celkem jisti, že první světová válka předcházela druhé světové válce. Avšak bojoval Karel Čapek u Zborova? A proč ne? Jisté spolehnutí je aspoň na to, že u nás v minulosti bojoval kdekdo, nebo si to aspoň o kdekdo máme myslet. Potud národní dějiny.

Kdežto světové, evropské dějiny – zbaveny zachytných bodů bojovníků za národ – zůstávají pro takto duševně handicapované většinou chladnou a nehostinnou plošinou, pokrytou temnými propastmi cizoty. Z mlh občas vykukují populární stars jako Napoleon, Hitler, Churchill, Stalin. Snad ještě lze rozlišit dobu antickou a dobu poantickou, přičemž první se většinou studentů jeví ještě abstraktnější a nudnější než druhá.

Byl jsem jako zkoušející pedagog zásadně chápavý i vůči vysloveným historickým debilům. V jejich zmožené psychice jsem spatřoval jakýsi zrcadlový obraz mozku matematických idiotů, mezi něž jsem se kdysi bohužel také musel počítat. Dějinami nelíbaní mají vskutku dost podobné potíže jako ti, kteří zpocení zápolí s matematikou: vidí detaily, le-topočty, vzorečky, neumí udržet souvislosti a uchopit celek. Je tu ovšem jistý rozdíl. Umělecké výkony nejednoho historického idiota případně idiotky, oživující tradiční pojetí národních dějin na jevišti, na obrazovce, na plátně, jsme už vícekrát ocenili srdečným potleskem. Ale mezi matematickými chudáčky nepotkáte větší počet miliardářů. Všichni jsme jen lidi. Otázka je, jestli nás to vždycky omlouvá.

Obávám se, že pravda o dějepisu je stejně nechutně studená jako pravda o osvojování si matematiky: běžné výsledky běžné školní výuky dějin jsou katastrofální, což se promítá i do znalostí vysokoškoláků, nejde-li o specificky nadané studenty historických oborů. Maturant nezřídka ani nechápe, co by měl vlastně chápat. Coby otřesený

zkoušející jsem leckdy hledal i vysvětlení nevysvětlitelného. Neboť komisionálně vyslechnuté blbosti pronášeli s vážnou tváří též lidé, o nichž jsem pozitivně věděl, že jsou ve skutečnosti nadprůměrně nehloupí. Nakonec jsem si o důvodech opakovaných intelektuálních debaklů, při nichž jsem musel svědčit, vytvořil jakousi představu:

Nejen způsoby výuky, ale i koneckonců běžný, to jest vždy dosti zideologizovaný výklad našich národních dějin bývá poznamenán jakousi základní roztržitou ublížeností a nedostatečně vysvětlenou zahořklostí. Jako kdyby Čechové přišli na svět jen proto, aby bylo komu křivdit. Na mladého člověka, jehož obzor je obvykle určován současnou produkcí průmyslové kultury a samozřejmě vzrušujícími mechanickými dobrodružstvími na PC, působí předávané pojetí národních dějin jako soupis kuriózních historek o jedinečných, avšak o to méně pochopitelných porážkách a vítězstvích. Vše se tu dělo v jakémsi vakuu, obývaném výhradně česky hovořící populací. Ostatní už patří do jiné zásuvky, nadepsané „světové dějiny“. Takové spektrum, jež si ostatně vytváří každá národně orientovaná kultura, znamená nouzi o vědomí obecnějších souvislostí. Přitom právě ty by mohly, jak mě vícekrát napadlo, dnešku více osvětlit, co se tu vlastně dělo.

Například husitství? Nejslavnější dění v české kotlině? V čem ta specificky česká sláva, která po sobě zanechala neopravitelně havarované království, vlastně spočívala? Nebyla naše „občanská válka“ v 15. století jen součástí rozsáhlé a svým způsobem dodnes zcela nepřekonané krize pozdně středověké Evropy?

Pražská defenestrace 1618 byla výronem národního citění, nebo akcí německočeské protestantské šlechty, která posléze chtěla České království připojit mezi říšská protestantská knížectví, jež se také cítila ohrožena převahou katolických Habsburků?

Oč zajímavěji by se dalo uvažovat o našem národním obrození v přiznané a osvětlené souvislosti s obdobnými dobovými ději v celé Evropě. Nestálo

by za to zasadit vývoj české ústavnosti od podzimu 1918 do hlubšího horizontu státoprávního myšlení, jež zdaleka nezačalo na našem území?

Slovo „Mnichov“ nám zůstane synonymem bezpříkladné zrady, nebo je připomínkou chaotického diplomatického podvolení kvůli snaze za každou cenu uchránit lidstvo dalšího krveprolití? „Únor“ byl sovětským diktátem, nebo i logickým vyústěním některých dlouhodobých českých tíhnutí?

Podobně by se snad dalo vykonat leccos pro to, aby výuka dějin naší země jaksí zrealněla a přestala být soupisem jedinečných a někdy i rozumem dost obtížně uchopitelných kuriozit. Koneckonců jsme stále ještě vázání na rétorickou tradici, která tu vznikala v 19. století: interpretovat češství včetně jeho minulosti jako něco interesantního, jako soubor výjimečně pozoruhodných událostí, pro něž by měla cizina Čechy obdivovat. Kvůli rozšíření spektra bychom ovšem museli připustit, že dějiny Čech a Moravy byly a jsou funkcemi dějin střední Evropy. A tím bychom ohrozili svůj nárok považovat sebe samé za cosi jedinečného, až spektakulárního, což je koneckonců jádrem každého sebeobdivného sebevědomí. Kultura „dějepisných selfiček“ se přece vůbec neomezuje na češství. Zpozorujeme ji už při letmém nahlédnutí k sousedům i ještě dál.

Kdyby minulé události přestaly být součástí české státní ideologie, staly by se polem, v němž by se mohly teprve odbývat zajímavé úvahy o lidském dění. Takové rozpravy by snad zainteresovaly probudilejší povahy. Ale šlo by také o to, jak bychom psychicky přežili změnu spočívající v tom, že bychom opustili pojetí národních dějin jakožto sledu zcela jedinečných událostí, týkajících se výhradně nás. Jak by s námi zalomcovalo pochopení, že dějiny Čechů byly součástí mnohem širších okolností, jež často nebylo možno z Prahy příliš ovlivnit? V lepším případě by posléze uzrálo pokornější vědomí, že česká otázka nebyla a nebude ani tak světovou otázkou, nýbrž že každá významnější evropská otázka zároveň byla a vždy bude i českou otázkou. Avšak právě dnes jsme, obávám se,

odideologizování národních dějin hodně vzdáleni. Možná nejvíce za posledních třicet let.

Pro výuku matematiky, domnívám se, z výše uvedeného nevyplývá žádný námět k nadějím. Snad by ale bylo možné zamyslet se nad tím, že v běžném českém kulturním a ideologickém provozu jsme vydáni stále se opakujícím námitkám vůči „příliš abstraktnímu myšlení“. Například francouzští středoškoláci, mnohem důkladněji seznamovaní ne s dějinami filosofie, ale s filosofy samotnými, mají možná větší předpoklady pro intelektuální uchopení abstraktních myšlenkových řetězců přesahujících kupecké počty. Podobně mladí Anglosasové, když jsou donucováni k opakovanému písemnému upřesňování vlastních myšlenek. V jistém smyslu ovšem jde o to, zda humanitní vzdělávání má být především utvrzováním vžitých představ, jež nás, občany, spojují v oslovitelný celek, nebo má nabízet i inspiraci, jak náš společný duchovní mobiliář zkvalitňovat.

♦♦♦

Výše otištěný text jsem dopsal v únoru a domníval jsem se, že jsem jej odeslal do *Kontextů*. Až do května však hibernoval někde v zákruzech digitální korespondence. To se stává, tak jako dříve se občas ztrácely papírové rukopisy poštou. Mně to ale umožnilo napsat v květnu následující postskriptum o tom, že ani s tradiční výukou češtiny to není nejlepší. K tomu anekdota: v prvních dnech, kdy se po covidovém šoku a celkové zástavě Česka zase začínalo probouzet úřadování, vypravil jsem se do své nemocenské pojišťovny, abych doplatil dluh za minulý rok a složil novou zálohu. V improvizované kanceláři u vchodu mě přivítaly recepční, mladá úřednice a pokladní. Přivítaly? Ty obrouškované ženy v rukavicích páchnoucích dezinfekcí přede mnou ztuhly v děsu. Kdybych tam vpadl v rudé kápi s mečem a už ve dveřích hulákal: „Všem hlavy dolů!“, nebyl bych přijat mrzutěji. Proč? Nesl jsem jim peníze, ne moc, ale přece jen jakési. Ovšem já

jsem ve svém věku zjevně patřil k takzvané „ohrožené skupině“.

Bohužel se jaksi přihodilo, že většinová populace si toto v podstatě odborné epidemiologické označení popletla s termínem „ohrožující skupina“. Snad si Češi pomysleli, že se na dědky a babky ty viry lepí jaksi více. Že za starými lidmi se nákaza táhne ve vlečkách. Nebo co? Byly z toho trapné situace. Důkazy podivného významového posunu jsem upozoroval i mezi nejbližšími. Asi nešlo o nic víc než o to, že když nám někdo něco sděluje, nezajímá nás ani tak to, co se nám říká, jako to, co na ta slova rezonuje v našem vlastním nitru. Při svém běžném egocentrismu rozumíme hlavně sami sobě, ale pak se stává, že si vlastně moc nerozumíme. Tím více se něco takového děje v kolektivní panice. Snad by stálo za to uvažovat o tom, že výuka naší

rodné řeči by mohla obsahovat méně procvičování nuancí odborné jazykovědné terminologie a více jakési jednoduché hermeneutiky. Jak porozumět tomu, co se nám opravdu říká, aniž bychom sdělení příliš zatemnili vlastním vzrušeným očekáváním zkázy. Ovšem co s hermeneutikou v čase národní psychózy? S uměním rozumět si by se muselo začít v klidnějších časech. A ty nastanou kdy? ■

Pavel Švanda (1936), spisovatel, emeritní profesor Divadelní fakulty JAMU v Brně.

INZERCE

21. ročník
1. 7. až 31. 7. 2020

autorskecteni.cz

Měsíc autorského čtení

čestný host Maďarsko

Megszentségteleníthetetlenység

Megszentségteleníthetetlenység – vlastnost, které se nedá upřít vážnost

Nevím, zda vím, co je to zázrak...

Sto let od narození velkého papeže

Stanislav Balík

Foto: 123rf.

V polovině května uplynulo rovné století od narození Karola Wojtyły, který 16. října 1978 poté, co byl v osmém kole konkláve zvolen římským biskupem – papežem, přijal jméno Jan Pavel II. Přestože byl na vatikánské poměry neobyčejně mladý – ve svých osmapadesáti letech byl od volby Pia IX. (1846) při nástupu na Petrův stolec nejmladším papežem –, těžko říct, kdo z 99 ze 111 kardinálů, kteří jej zvolili, si uměl představit, že volí papeže, který nejenže se stane třetím nejdéle vládnoucím papežem v církevních dějinách, ale také dovede církve do třetího tisíciletí, přispěje k pádu sovětského bloku, a především uvede papežství do všech koutů světa – a to nejenom v geografickém, ale i náboženském či politickém smyslu.

Současně o pár dní dříve uplynula tři desetiletí od jeho první návštěvy v Československu, při níž prezident Václav Havel, jenž byl ještě rok předtím vězněn bolševickými mocipány, vyřkl první větu

z názvu tohoto článku. Nenajdeme v historii projevů našich politiků a státníků mnoho vět, které jsme schopni i po mnoha letech spojit s konkrétní situací a autorem (výjimky představují věty „Právě jsem se vrátil z Hradu...“, „Naše měna je pevná a měnová reforma nebude...“, „Naše země ne-
vzkvétá...“). Tato k nim patří.

Je mnoho oblastí, v nichž je mnohovrstevnaté dědictví Jana Pavla analyzováno a promyšleno. V následujícím článku se zamyslíme hlavně nad tím, co znamenal Wojtyłův pontifikát pro české země.

Na začátku cítím jako nezbytné uvést několik osobních poznámek. Nejsem nezaujatý. Neumím se v tuto chvíli oprostít od toho, že Jan Pavel II. byl jediným papežem mého dětství, dospívání a rané dospělosti. Dodnes – a není vyloučeno, že tomu tak u mě bude navždy – mám papežskou instituci podvědomě spojenou právě s polským papežem; když

se v mešním kánonu kněz modlí „za našeho papeže“, stále trochu očekávám, že dodá „Jana Pavla“. Nepamatuji si výroční dny zvolení Benedikta XVI. či Františka, ale 16. října si každoročně vzpomenu na to, jak jsem v dětství v liturgickém kalendáři v bludovské sakristii četl vedle svátku sv. Hedviky zmínku, že jde o „výroční den zvolení papeže Jana Pavla II.“. (Podobně to mám i s institutem papežského nuncia, kterýžto úřad zůstal v mé mysli neodmyslitelně spojen s Giovannim Coppou, prvním polistopadovým a v českých dějinách nejdéle sloužícím nunciem.)

Jan Pavel II. pro mě bude navždy papežem, který (spolu)porazil rudou říši zla; papežem, který nám pomohl k vytoužené svobodě; papežem, který nejlépe odpověděl na dávnou výsměšnou Stalinovu otázku po počtu papežských divizí. Bude pro mě papežem kulturně blízkým, protože polským. A jakkoli jsem nadšeně četl a čtu teologické texty Josefa Ratzingera, který je mi blízký svou systematičností, přemýšlením a jazykem, Wojtyłovo slovanství možná iracionálně, ale přesto převažuje. A konečně důvod z nejosobnějších – když jsem se v roce 2001 účastnil ve Vatikánu jako mladý poutník generální audience, protlačil jsem se až k uličce, jíž tehdy již staříčkého a nemohoucího papeže přiváděli, pohlédl na mě a já v jeho pohledu přes své slzy viděl oči a úsměv svého tehdy již zesnulého dědečka. Ze všech těchto důvodů prostě nemůže být následující text nezaujatý – prosím laskavého čtenáře o prominutí. Snad to žánr článku u příležitosti výročí narození unese.

Wojtyła a Československo před papežskou volbou

Jan Pavel II. se do české historie z papežů (možná nejen) moderní doby zapsal snad nejvíc, a to především díky vlivu, který měl jak na zvýšení sebevědomí katolické církve v poslední čtvrtině trvání tužského komunistického režimu, tak na následný

samotný pád tohoto režimu. Jeho síly a nebezpečí si byli českoslovenští komunisté vědomi již od jeho volby, považovali jej za prvotřídního politického aktéra, který má osobní a ideový zájem na pádu bolševického impéria.

Někdy až příliš snadno vyvozujeme z Wojtyłovy polské komunistické zkušenosti jeho chápání československé situace. Situace církve a jejích vrcholných představitelů v Polsku byla ale od Československa hodně odlišná. Zajímavě to dokresluje vzpomínky Wojtyłova sekretáře, dnešního kardinála Stanisława Dziwisze (*Život s Karolem: vzpomínky osobního sekretáře Jana Pavla II.*). To, co bylo v Polsku považováno za okamžiky velkého ponížení církve či jejích biskupů, by v tutéž chvíli bylo v Československu chápáno jako neslýchaná volnost. Oslavy milénia polského křesťanství (1966) byly sice komplikovány záměrně svolanou stranickou demonstrací v Hnězdně, nicméně „lidé přinucení k účasti na státní oslavě hned po jejím skončení běželi ke katedrále poslechnout si kardinála Wyszyńského“, vzpomíná Dziwisz. V Československu nejenže nebyl až do roku 1985 umožněn jediný podobný typ náboženského obřadu mimo kostel, ale v roce 1973 byly např. zásadně omezeny veřejné oslavy milénia pražského biskupství; oslavy dvoustého výročí založení českobudějovické diecéze v roce 1985 se nemohly uskutečnit vůbec. V Polsku byly biskupské stolce obsazeny a mohla působit relativně sebevědomá biskupská konference, v českých zemích několik let (1961–1965) nebyl v úřadu jediný biskup, v letech 1987–1988 jeden jediný, skoro devadesátiletý kardinál Tomášek. Wojtyła mohl jezdit po světě – do Melbourne či Filadelfie. Naši biskupové byli stěží pouštění (a i to až po roce 1965) do Říma. V letech, kdy byli čeští a moravští biskupové ve velkém věznění, internováni v domácím vězení, kdy pracovali jako dělníci na stavbách a biskupství namísto nich řídili vesměs kolaborující kapitulní vikáři, vystupovali biskupové polští jako veřejní obhájci práv církve, chápání sice jako obtížné a nepřijemné, přesto však partneři státní moci.

Přes rozdílnou zkušenost se K. Wojtyła jako krakovský arcibiskup postupně seznamoval s československou situací a tajně světil kněze. Zdá se, že to bylo pro slovenskou podzemní církev, pro oddělené skupiny podzemní církve v Čechách a na Moravě nejspíš ne, přinejmenším o tom nevím. Koneckonců mezi vysoce postavenými preláty ve Vatikánu z řad československých exulantů výrazně převažovali Slováci – kardinál Jozef Tomko, Jozef Zlatňanský apod. Ze vztahu k slovenské podzemní církvi a naopak ze zřejmě nulových kontaktů se skupinami kolem Fridolina Zahradníka, Felixe M. Davídka apod. plynul hodně problematický vztah Jana Pavla II. a vatikánských struktur k české a moravské podzemní církvi po roce 1989 (ačkoli tam byla evidentně řada problematičtějších věcí, s nimiž se na Slovensku nesetkáme – svěcení ženatého muže na biskupa, kněžské svěcení ženy apod.).

Do historické paměti naší církve se K. Wojtyła zapsal ještě před papežskou volbou i jiným činem – statečným vystoupením na pohřbu Štěpána kardinála Trochty v Litoměřicích v roce 1974, kde přes zákaz komunistických orgánů vystoupil nad otevřeným hrobem a nazval jej mučedníkem.

Vliv Wojtyłovy volby na Československo

Volba Karola Wojtyły papežem byla pro církev v Československu důležitá hned z několika ohledů. Jak již bylo zmíněno, papežem se stal člověk, který znal československou realitu, a to nikoli jen zprostředkovaně. Ještě důležitější byl fakt, že jakkoli byla polská situace jiná, přece jenom měl závažnou osobní zkušenost s marxismem-leninismem v praxi a dobře věděl, jak se liší ideály a praxe, jaký je skutečný přístup vládnoucích marxistů k církvi. Věděl, že se komunistům nedá věřit. Nevěřil v chiméru komunismu s lidskou tváří. Z toho plynul jeho nesmírně realistický, nikoli naivní přístup ke komunistickým režimům. Slovanský papež z blízké země byl nesmírnou vzpruhou pro kardinála Tomáška.

A nejenom vzpruhou, měl na něj přímý vliv, když jej – jak před svým zvolením, tak ještě více po něm – vybízeli k větší razanci. A osmdesátiletý stařec F. Tomášek se skutečně změnit dokázal. Volba a pontifikát Jana Pavla II. měly také nedozírný dopad na „řadové“ věřící, kteří při tajném poslechu vatikánského rozhlasu pochopili, že se o nich v Římě ví a že mají na nejvyšším místě zastání. Wojtyłova volba konečně znamenala definitivní konec předchozí vatikánské Ostpolitik.

Pro československé komunisty se Wojtyłova volba stala ze všech zmíněných důvodů impulzem k velkému znepokojení, které se naplnilo. Od roku 1978 totiž ve vyjednávání činil ústupky už jen stát, nikoli církev. Ta naopak znovu začala (od dob Pia XII. poprvé zcela adresně a nezastřeně) veřejně odsuzovat „hanbu našeho věku“, jak byly v jednom vatikánském dokumentu nazvány režimy držící celé národy v porobě. Reakce komunistů na papeže byla důležitá pro řadové věřící, stejně jako pro spoustu antikomunistů – dobře vnímali, jak nervózní komunistické režimy v čele s Kremlem jsou.

Odpískání vatikánské Ostpolitik

Velkým efektem zvolení Jana Pavla II. bylo odpískání vatikánské Ostpolitik. S tou započal již Jan XXIII. a Pavel VI. ji dále rozvíjel – šlo o snahu vstoupit do intenzivnějšího kontaktu především s východoevropskými komunistickými zeměmi. V každé zemi měla tato politika poněkud jiné postupy a výsledky. Kupříkladu v Maďarsku vedla k najmenování řady s komunisty kolaborujících biskupů a osobnímu ponížení primase Józsefa kardinála Mindszentyho, který byl v roce 1973, po mnoha letech strávených ve vězení a poté v ochraně na americkém velvyslanectví v Budapešti, kam se uchýlil při sovětském potlačení maďarského povstání v roce 1956, přinucen rezignovat na ostřihomský arcibiskupský stolec. V Československu vedla vatikánská Ostpolitik především k vysvěcení

čtyř problematických biskupů v roce 1973, kdy se komunistům podařilo to, oč se neúspěšně snažili celé desetiletí (a pokračovali v tom dále – tentokrát už neúspěšně – až do roku 1989): prosadit jmenování biskupů z řad kněží ochotných úzce kolabovat s ateistickým režimem. O tom, že to dovnitř církve, mezi Kristu věrné kněze a laiky, vneslo obrovský neklid a zklamání „z Říma“, není pochyb.

Už při samotném nástupu na papežský stolec ukázal Jan Pavel II., jak je zorientovaný. Když československé kolaborantské kněžské sdružení *Pacem in Terris* poslalo gratulaci ke zvolení, tak ačkoli z Říma na přání odpovídali a posílali tisíce poděkování, požehnání a obrázků, pro *Pacem in Terris* odpověď nepřišla...

Vatikán sice i v novém pontifikátu pokračoval v jednání s československou vládou, nicméně začal na program zařazovat nové a nové problematické body (reforma státem ovládaných teologických fakult, ustavení biskupské konference, odstranění institutu kapitulních vikářů apod.).

Zřejmě nejsilnějším momentem Wojtyłova pontifikátu ve vztahu k Československu před rokem 1989 se stalo vydání *Prohlášení Posvátné kongregace pro klérus o určitých sdruženích a hnutích zakázaných kléru* z roku 1982. Dekret, později známý jako *Quidam episcopi*, bezprostředně dopadal na Sdružení katolického duchovenstva *Pacem in Terris*, na jehož adresu bylo po dlouhých letech váhání zcela jasně řečeno: „S kněžskou službou jsou bezesporu neslučitelná, a proto všem kněžím jednoznačně zakázaná kněžská sdružení..., která přímo i nepřímo, zjevně či skrytě sledují politické cíle, třebaže je někdy předkládají navenek takovým způsobem, jako by se snažila podporovat humanitní ideály, mír a sociální pokrok.“ To, co bylo na počátku pontifikátu Jana Pavla II. naznačováno, bylo explicitně formulováno. Dokument neřešil pouze kněžská sdružení v zemích komunistického bloku, ale i v řadě jihoamerických zemí. Skutečnost, že přímo nejmenoval žádné z nich, se pro československou komunistickou státní moc stala

na příští léta záminkou, jak neustále jeho účinnost pro Československo zpochybňovat, licitovat o něm apod., a to přesto, že autor dekretu S. Oddi třetí den po jeho vydání v novinovém rozhovoru potvrdil, že se vztahuje i na *Pacem in Terris*. Už o rok dříve Svatý stolec zneplatnil dva čestné teologické doktoráty, které si u příležitosti sjezdu *Pacem in Terris* nechali udělit slovenští kolaborující vysocí církevní hodnostáři.

Vydání dekretu se stalo klíčovým momentem pro soustředěné tažení Římu věrných církevních představitelů proti kolaborujícímu sdružení. Ti měli nyní v rukou jasný postoj, o který se mohli opřít v diskusích nejenom s přesvědčenými členy, kteří z členství výrazně benefitovali, ale především s členy bojácnými, tzv. šedou zónou.

Tomášková proměna

Zřejmě nejvýznamnějším neinstitutcionálním důsledkem pontifikátu Jana Pavla II., který se projevil v Československu, byl jeho vliv na proměnu nejstaršího člena biskupského sboru, osmdesátiletého Františka Tomáška. Ve věku, který mnohým vůbec není dopřáno dožít, se postupně a nenápadně změnil někdejší nijak konfliktní biskup v morální autoritu, uznávaný symbol odporu proti nesvobodě, schopný oslovovat širokou veřejnost. Zatímco ještě v roce 1977 se spolu s dalšími (prokomunistickými) biskupy F. Tomášek v zásadě distancoval od Charty 77, čímž zklamal řadu osobností skryté církve, v dalších letech jako by šlo o jiného člověka. Zřejmě to bylo spojeno i se zformováním neoficiálního kardinálova poradního sboru, jehož předními postavami byly osobnosti skryté církve – Josef Zvěřina, Otto Mádr a později Tomáš Halík. F. Tomášek snad i pod jejich vlivem pochopil, že se změnila situace a že uzrál čas k tomu, aby se církev začala výrazněji angažovat v obecných společenských otázkách. Hlavní vysvětlení Tomáškovy proměny se ale hledá ve vlivu Jana Pavla II., s nímž byl F. Tomášek

v úzkém kontaktu již před papežskou volbou a jehož papež vybízel k výraznějšímu protikomunistickému vystupování.

F. Tomášek se tak začal aktivněji a odvážněji zapojovat nejrůznějšími intervencemi do trestních řízení a procesů s katolickými kněžími a laiky. Od poloviny osmdesátých let začal rovněž stále častěji psát veřejné dopisy nejvyšším státním orgánům a představitelům, v nichž upozorňoval na porušování práv církve, nerespektování práva na náboženskou svobodu a na příkoří, jež byla na církvi páchána. Jasným předělem se stala neúspěšná snaha, aby na velehradskou pouť v roce 1985 přijel papež. Od té doby o Tomáškově postoji k režimu a o jeho vlivu nepochyboval nikdo. Jednoznačně a výrazně podpořil petici za náboženskou svobodu Augustina Navrátila, postavil se na stranu protikomunistických demonstrantů při tzv. Palachově týdnu. Z dopisů a veřejných protestů konce osmdesátých let sálá odvaha a přesvědčivost dříve u Tomáška netušená. Jeho úloha vyvrcholila 25. listopadu 1989, když ve svatovítské katedrále při slavnostní bohoslužbě k závěru oslav svatořečení Anežky České vyřkl památná slova: „V této důležité hodině zápasu za pravdu a spravedlnost v naší zemi jsem já i katolická církev na straně národa!“

Obnova biskupského sboru

Jen obtížně můžeme doložit, jak silný má reálně papež vliv na výběr nových biskupů a do jaké míry rozhoduje vatikánská kongregace pro biskupy. Proto není jasné, komu připsat zásluhu na jiné podobě biskupských nominantů z konce osmdesátých let. Nicméně zřejmě alespoň nějaký „dohled“ si pro známé země papež zachoval; nebo jeho spolupracovníci uměli odhadnout jeho přání. Uměl(i) přitom pracovat se symboly – když v roce 1982 jmenoval Jaroslava Škarvadu biskupem pro pastorační českého exilu a udělil mu titulární stolec biskupa litomyšlského, *Rudé právo* přidělení

tohoto titulárního sídla pro exilového biskupa charakterizovalo jako „urážku města se slavnými husitskými a obrozeneckými tradicemi“.

Když byli na jaře 1988 jmenováni dva pomocní biskupové pražští, Antonín Liška a Jan Lebeda, a administrátor slovenské trnavské arcidiecéze Ján Sokol, obrovským úspěchem aparátu Jana Pavla II. se stalo, že žádný z kandidátů se neangažoval v Pacem in Terris a všichni byli vnitrocírkevně přijatelní. Navíc Svatý stolec ustál československou úvodní podmínku, že dva pražští pomocní biskupové budou vysvěceni jen tehdy, když kardinál Tomášek odejde do důchodu. S biskupskými jmenováními z dalšího roku (a s většinou z roku 1990) všechny tři zmíněné spojoval fakt, že šlo o kněze s výraznou zkušeností z běžné pastorace, ale také že nebyli výrazně antikomunističtí. Dodnes není úplně jasné, proč se ani v roce 1990 biskupských jmenování nedočkali katoličtí antikomunisté angažovaní v podzemní církvi, jako byli Josef Zvěřina, Antonín Huvar, Jiří Reinsberg, Oto Mádr a další. Namísto nich se biskupy často stali čtyřicátníci z běžné farní správy (se dvěma výjimkami: Karel Otčenášek, který však byl vysvěcen již v roce 1950 s právem nástupnictví, a Miloslav Vlk; až v roce 1996 byl vysvěcen Václav Malý a o dva roky později Dominik Duka).

Český panteon světců

Stěží si lze představit symboličtější závěr komunistické etapy života československé církve než svatořečení české královské dcery ze 13. století dne 12. listopadu 1989 ve Svatopetrské katedrále v Římě nad hrobem prvního papeže za účasti desetitisíců poutníků – navíc svatořečení uskutečněné polským papežem (přičemž polské křesťanství má český původ). Důležitou okolností byla také stará barokní legenda, která pravila, že tehdy bude v české zemi dobře, až bude Anežka svatořečena.

Nesporným úspěchem papežské diplomacie Jana Pavla II. ve vztahu k Československu bylo, že

v předcházejících jednáních komunistický stát, resp. přímo politbyro Ústředního výboru KSČ překvapivě neměly námitky proti tomu, aby bylo většímu počtu osob (cca 10 000 poutníků) umožněno vycestovat v listopadu 1989 do Říma (pro drtivou většinu z nich šlo o první povolený výjezd do komunistické země v jejich životě) na slavnostní akt svatořečení, a že politbyro souhlasilo s vysláním státní delegace. Rozdíl oproti roku 1977 a faktickému ignorování svatořečení Jana Nepomuka Neumanna, světce českého původu, nemohl být výraznější. Na audienci den po svatořečení Jan Pavel II. zvěstoval: „Jásejme a radujme se, protože pro církev, která žije v českých zemích, nadešel kýžený den.“ Skutečně nadešel – čtyři dny poté se začala československá komunistická stavba hroutit jako pověsný domeček z karet.

Jan Pavel II. se posléze do naší historie zapsal i jako papež výrazně rozšiřující panteon národních světců – když kromě Anežky svatořečil ještě Zdislavu a Jana Sarkandera (1995), blahorečil Marii Restitutu Kafkovou (1998) a Metoděje Dominika Trčku (2001) (a k tomu ještě několik Slováků se vzta- hem k českým zemím – Zdenku Schelingovou, Pavola Gojdiče, Vasiľa Hopka...). Připočtěme k tomu i vyzdvížení moravských věrozvěstů, soluňských bratří sv. Cyrila a Metoděje, mezi patrony Evropy (1980).

Bolavá místa české historie

Wojtylův pontifikát vstupoval i do bolavých míst české historie a vztahů mezi katolickou církví a nekatolíky, resp. společnostmi. Když při své první návštěvě v roce 1990 vyzval k potřebě studia života a díla Jana Husa, působilo to jako naprosto převratný krok, mnozí dokonce nepodloženě spekulovali o možném Husově svatořečení. Nadšení výrazně ochladlo v roce 1995 kanonizací Jana Sarkandera – ten byl katolíky vnímán jako oběť protestantů vládnoucích před Bílou horou, evangeli- ky

zase jako příklad nepatřičného katolického proselytismu. Takto si zkrátka čeští protestanti ekumenický dialog nepředstavovali.

Nicméně toto zaváhání poloviny devadesátých let bylo překonáno a snaha o alespoň částečnou nápravu starých křivd a šrámů pokračovala. Vyvrcholila v roce 1999, kdy se v Římě na Papežské lateránské univerzitě konalo sympozium zaměřené na novou interpretaci osobnosti Jana Husa. Jan Pavel II. při té příležitosti vyjádřil lítost nad Husovým upálením, stejně jako nad následnými oběťmi husitských válek a dlouhotrvajícím rozdělením českého národa. Vyzval, stejně jako při Sarkanderově svatořečení, k usmíření a k hodnocení Husovy postavy bez předsudků. Nedošlo ani k Husově svatořečení, ale ani k jeho uznání coby reformátora církve. Papež „pouze“ konstatoval, že husovská komise byla kardinálem Vlkem ustavena proto, „aby bylo co nejpřesněji určeno místo, které má Jan Hus mezi reformátory církve“. Přestože o Husovi prohlásil, že byl pozoruhodnou postavou (kvůli mravní odvaze tváří v tvář protivenstvím a smrti, což z něj učinilo postavu zvlášť významnou pro český národ), k jeho formální rehabilitaci nedošlo.

Wojtylův přístup k Husovi byl součástí jeho snahy o očišťování historické paměti církve – rehabilitace Galilea Galileiho (1992), přiznání odpovědnosti církve za pronásledování Židů apod. Vše vyvrcholilo ve výjimečném obřadu Mea culpa v březnu 2000, kdy dojemným způsobem vyznal za církev viny ve službě pravdě; viny proti jednotě Kristova Těla; viny ve vztahu k izraelskému národu; za provinění proti lásce, pokoji, právům národů, úctě ke kulturám a náboženstvím; hříchy proti důstojnosti ženy a jednotě lidského pokolení; hříchy v oblasti základních práv lidské osoby. Jménem církve požádal o odpuštění. Vlastně učinil ve velkém to, co v malém vyzkoušel už v roce 1995 při své druhé návštěvě českých zemí – při svatořečení Jana Sarkandera v Olomouci: jménem všech katolíků poprosil o odpuštění křivd spáchaných na nekatolicích v pohnutých dějinách českého národa; jeho

jménem také církev odpustila všechno zlé, co „vytrpěly zase její děti“.

Jeho vztah k české historii, tak propojené s historií jeho rodné země, pak byl symbolicky završen při třetí návštěvě v roce 1997, při oslavě svatovojtěšského milénia – připomínky tisícího výročí mučednické smrti druhého pražského biskupa, Slavíkovce sv. Vojtěcha, nad jehož hrobem byla v roce 1000 zřízena polská církevní struktura.

Vztah k zemi, fyzičnu a práci

Přirozeně bychom mohli věnovat pozornost řadě dalších aspektů Wojtyłyova působení, třeba i těm negativním, a to jak ve vztahu k české církvi, tak ke světové. Nevyužil příležitosti impulzů druhého vatikánského koncilu oslabit silné klerikální rysy – a to ani po výjimečných zkušenostech české a moravské podzemní církve, s níž se vyrovnal ne zcela podářeným způsobem. Jako ne-Ital a člověk bez velkých osobních zkušeností s římskou kurií s ní nedokázal příliš pohnout. Na to, jak realistický byl ve vztahu ke komunistickým režimům, v závěru svého pontifikátu byl v otázkách světové politiky možná až naivní.

Často mu byly také vytýkány postoje církevního magisteria k otázkám sexuální morálky. Možná ne zcela doceněn je ale posun, který se sexualitou nepřímo souvisí. Právě díky učení Jana Pavla II. se podařilo přinést zcela nové impulzy v pohledu církve na fyzično, přírodu, tělo, práci. Byl prvním papežem – aktivním sportovcem, který tělo oceňoval,

který miloval hory a přírodu. Jeho básně v *Římském triptychu* o horském potoku padajícím do údolí bychom si od předchozích papežů nepřečetli. Z hlavy mi nevymizí jeho gesto úcty z Prahy 1990 (a vlastně obecně z časů, kdy mu to zdraví dovoľovalo), kdy při příletu na letiště poklekl a políbil zemi.

A především – z jeho dělnické zkušenosti vyplynula jeho silná spiritualita práce, nejlépe zřejmá v encyklice *Laborem exercens* (1981), kde zřejmě definitivně překonal dávný pohled na práci jako na trest za prvotní hřích a povýšil ji na způsob participace na Božím aktu tvoření.

Tím vším pomohl proměnit negativní odstup od těla a světa, jak se občas i dnes zpívá v některých kostelních písních „...Vracím se v ten zlý svět, do strastí, zlob a běd...“. To vše pak dovršil vlastním příkladem stárnutí, utrpení, snášení bolesti a umírání doslova v přímém přenosu.

♦♦♦

Nevím, zda vím, co je to zázrak. Ale vím, že volba Jana Pavla II. v roce 1978 a jeho následný více než čtvrt století trvající pontifikát alespoň pro mě k zázrakům církevních, světových i českých dějin patří. ■

Stanislav Balík (1978),
profesor politologie, děkan
Fakulty sociálních studií
Masarykovy univerzity.

Co Bauhaus dal – a co vzal

V loňském roce uplynulo sto let od vzniku
nejvlivnější modernistické školy

Jan Michl

Lze s jistotou říci, že jméno Bauhaus je dnes v České republice známé velké většině lidí. Nicméně pouze asi tak jedno, možná dvě procenta z nich spojují Bauhaus nejenom se švýcarským obchodním řetězcem se zbožím pro domácí kutily, dům a zahradu, ale také s německou modernistickou školou designu a architektury z doby po první světové válce. O této oslavované škole,¹ která dala světu dnešní všudypřítomnou minimalistickou estetiku, pojednává neoslavným způsobem následující článek. Autor se domnívá, že sté výročí jejího vzniku by nemělo být důvodem pouze k oslavám toho, co Bauhaus dal, ale také ke zvážení důsledků sedmdesát let dlouhého vlivu této přední modernistické instituce – důsledků toho, co Bauhaus vzal.

Soustředím se zde pouze na jednu stránku dalekosáhlého působení této školy – na dopad bauhausovského chápání vlastní nové estetiky. Bauhaus totiž zavrhl jeden do té doby zcela základní pojem pedagogiky designu, a zároveň jej vypudil i z interního diskurzu o designu a architektuře.² Právě toto zavržení lze, podle mého názoru, považovat jak za klíč k enormnímu vlivu této školy, tak i za její daleko nejproblematičtější důsledek.

O co jde? Mám zde na mysli zavržení pojmu styl a vůbec nutnosti stylového rozhodování, v situaci moderní stylové rozmanitosti včerejška a dneška.

Pojmem stylové rozmanitosti myslím konkrétně všechno to nové a zároveň jiné než esteticky modernistické, co nacházíme okolo sebe a o co se dnešní vysoké školy designu a architektury nezajímají. Příkladem mohou být různé esteticky tradicionalistické typy rodinných domů, historizující a vůbec nemodernistické typy nábytkového designu, ať už v obchodech či v hotelových interiérech, rozmanité druhy figurativního designu či dekorativních a ornamentálních řešení atd. Prostě všechny ty nemodernistické stylové idiomy, o které je na trhu stále zájem, ale kterými se školy už nějakých 70 let odmítají zabývat – a které mají následkem toho často podprůměrnou výtvarnou kvalitu. Součástí této stylové rozmanitosti jsou také současné zahraniční ambiciózní a kvalitní architektonické alternativy k modernistické architektuře, které se ale v dnešních, většinou pro-modernistických médiích téměř neobjevují a o nichž se téměř nepíše.

Čtenář možná v této chvíli nevěřícně zakouří očima: Copak není pojem styl něco zcela překonaného, starodávného, předmoderního? Nepatří ten pojem někam do předminulého století? A nevystačíme si s moderními, věcnými pojmy jako *forma* nebo *estetika*?

Právě že ne. Kdyby byl design typem čistého, abstraktního umění, tedy činností, kde je namístě vytvářet formy kvůli formám samotným či usilovat

o estetická řešení pouze kvůli jejich estetické libosti, asi bychom si s takovými pojmy vystačili. Ale tak tomu jak známo není. Design je profese a smyslem každé profese je, přímo či nepřímo, služba jiným skupinám lidí, v tomto případě skupinám odlišným od designérů a architektů samotných. Dříve tuto skutečnost připomínal právě pojem styl chápáný jako věc vhodné volby. S tím jak Bauhaus a posléze Bauhausem inspirované modernistické školy po polovině minulého století hodily pojem styl přes palubu, odletěla přes palubu i designérova tradiční odpovědnost za vhodnost či nevhodnost jím zvolených stylových řešení z hlediska daného kontextu. Estetická řešení designérů i architektů se začala v důsledku této radikální změny obracet především k výtvarným preferencím jejich vlastní komunity. Jinými slovy, designéři začali odteď pracovat obráceně k publiku zády.³ To by sám o sobě nebyl problém, kdyby vysoké školy vychovávaly ještě jiné než takto obrácené architektky a designéry. Tak tomu ale nebylo a stále není. Modernistický idiom měl posledních sedmdesát let, skoro na způsob vlády jediné strany, na vysokých školách designu a architektury v podstatě monopolní postavení.⁴

Proč modernisté pojem styl zavrhlí a odhodili? Jedním důvodem bylo, že podle modernistů – tj. stoupenců myšlenky, že *moderní doba* musí mít výhradně svou vlastní, moderní estetiku – nebylo už pojmu styl potřeba. Tvary a vůbec estetická stránka věcí i budov měly teď, v každém jednotlivém případě, vyplynout z jejich funkčních, konstrukčních, materiálových, výrobních či jiných mimoestetických tvarových určení. Smyslem práce designérů i architektů podle modernistů bylo vyjít vstříc údajnému historickému nároku *moderní doby* na svůj vlastní estetický výraz. Ten musel být nejenom zcela odlišný od všech předchozích stylových epoch, ale zároveň, údajně tak jako ony minulé epochy, určený pouze povahou vlastní doby. Odtud důraz na tvárnou roli nových funkcí, konstrukcí, technologií atd. – a nezájem o pojem styl.

² Pojízdný model dílenského křídla budovy Bauhausu v Desavě se vydává na propagační cestu při příležitosti stého výročí založení školy.

Hlubší důvod byl ale ten, že bez radikálního odmítnutí pojmu styl, ve smyslu něčeho, co designér vědomě volí, by pozdější enormní vliv Bauhausu byl nemyslitelný. Východiskem bauhausovské pedagogiky designu bylo přesvědčení, že designér vlastně tvary volit nemá, že o nich přísně vzato nemá rozhodovat, nýbrž že má pouze jako médium dávat průchod „tvarovým determinantám“ *moderní doby*.⁵ Bez ztracení pojmu styl by totiž vzniklo nebezpečí, že nová estetika Bauhausu bude viděna pouze jako další módně určená stylová alternativa (kterou ve skutečnosti nepochybně byla), stejně jako Bauhaus ve své době vnímal o dvacet let starší secesní idiom. Bauhaus sám a vůbec všichni modernisté tedy vykládali svou novou estetiku jako nikým nezvolený estetický výraz – přesněji řečeno jako výraz zvolený pouze *moderní dobou* samotnou. Jenom takto nad osobně chápaná estetika si po druhé světové válce mohla dělat nárok na monopolní postavení ve vysokém školství architektury a designu, postavení, které si také rychle získala a které si dodnes, i když v méně nesmlouvavé podobě, stále udržuje.⁶

Zde předkládaný kritický pohled na chápání bauhausovské estetiky vychází z autorova přesvědčení, že estetika či forma každého výrobku či budovy, za niž kdy designér nesl odpovědnost, je vždy výsledkem *záměrných* stylových rozhodnutí dotyčného designéra. Ten, ať chce nebo nechce, je neustále nucen vztahovat se buď k nějakým už etablovaným, nebo právě vznikajícím estetickým polohám a stále mezi nimi volit s myšlenkou na jejich vhodnost pro daný úkol.

Na podporu této teze lze v krátkosti uvést toto: Bauhausem a všemi modernisty zastávaný názor, že estetiku v konečném ohledu určují mimoestetické faktory, je názor charakteristický nikoliv pro pohled designéra, ale pro perspektivu historika, onoho širokouhlého pozorovatele *už existujících* věcí. Pro designéra, který navrhuje věci *ještě neexistující*, jsou

závěry historika podobně málo použitelné, jako je málo použitelná rada následovat člověka, který jde za námi. Historikova perspektiva ale modernistické designéry a architekty fascinovala, protože jim umožňovala „klamat tělem“: dovolovala jim dočasně se převlékat za historika-pozorovatele a jeho hlasem prezentovat vlastní stylová rozhodnutí jako výsledek mimoestetických, pro *moderní dobu* údajně charakteristických determinant. Tedy přesně tak, jako to dělal Bauhaus a po něm všichni modernisté, a přesně opačně, než jak designér ještě neexistujících věcí ve skutečnosti o estetice vznikajících produktů či budov přemýšlí a jak o ní rozhoduje – tedy skrze vlastní stylové volby.

Troufám si proto tvrdit, že bauhausovská a vůbec modernistická teze o povinnosti designérů a architektů vyhovovat údajné touze *moderní doby* po vlastním estetickém výrazu měla jeden hlavní cíl: tím bylo vyjmout estetické otázky zcela a úplně z pravomoci uživatelů. Hlavním úkolem architektů a designérů teď už nebylo vycházet vstříc klientům, zákazníkům a uživatelům, ale v nové roli porodních asistentů přivádět na svět údajně historicky nutný, imanentní, *vtomý*⁷ výraz *moderní doby*. Fantaskní teze modernistů, že skutečným zákazníkem designérů a architektů je vlastně *moderní doba* (tedy zcela fiktivní klient), sice zčásti pomáhala radikálně nový stylový idiom prodávat publiku, ale designérům a architektům byla svou naprostou vágností k ničemu. Těm nezbývalo, pokud šlo o stylová rozhodování, než orientovat se podle toho, co dělali jejich kolegové a co vyzdvihovaly odborné časopisy, tedy podle řešení, která byla právě v módě.

Zaostřím teď víc zblízka na samotný pilíř bauhausovského a vůbec modernistického sebechápání, tedy na onu klíčovou, iluzorní představu, že abstraktní estetiku, kterou s Bauhausem spojujeme, nelze chápat jako zvolený, a proto volitelný (a tudíž také odmítnutelný) stylový idiom. Tuto představu

Ize shrnout do jedné věty o třech tezích, které se následně pokusím vyvrátit:

- 1) Bauhaus žádný stylový idiom nevyučoval,
- 2) neboť nové formy byly výrazem funkčních řešení,
- 3) což znamenalo konec éry stylového pluralismu.

1. Bauhaus prý žádný stylový idiom nevyučoval.

Tvrdím, že studenti Bauhausu i pozdějších modernistických škol si novou estetiku, kterou s Bauhausem spojujeme, osvojili přesně tak, jako všichni studenti kdykoliv předtím, totiž pomocí následováníhodných stylových příkladů. Častá prohlášení, že škola žádný stylový idiom nevyučovala, nicméně odpovídala skutečnosti, i když pouze ve smyslu *de iure*, nikoliv *de facto*. Učitelé na Bauhausu o správném stylu a správných stylových rozhodnutích ze zásady nemluvíli, protože pojem styl považovali za přežitek. Studenti ale *de facto* žili celou dobu obklopeni normativními, stylově zavazujícími

příklady nového modernistického idiomu, navzdory tomu, že modernističtí pedagogové *de iure* pojem styl odsuzovali nebo přímo zesměšňovali.

Nemodernistickým pozorovatelům Bauhausu bylo bezpochyby zřejmé, že stylové instrukce fungovaly svým způsobem nerušeně dál, i přes pedagogické zavržení a vytěsnění pojmu styl. Zde je několik příkladů takového nepřímého působení modernistických, stylově normativních řešení přímo z prostředí Bauhausu. Taková řešení bylo z hlediska studentů v podstatě nemožné vnímat jinak než jako příklady nabádající ke stylovému následování.

Škola samotná organizovala pravidelné veřejné výstavy studentských prací, které fungovaly jako soubory autoritami schválených esteticky závazných stylových řešení. Také dlouhá řada vlastních publikací Bauhausu poskytovala studentům autoritativní informace o tom, co bylo považováno za správný styl *moderní doby* (nemluvě o působení soudobých pro-modernistických odborných časopisů). Především ale vlastní budova Bauhausu

AVANTGARDNÍ TYPO. Modernistickou grafickou úpravu obou stránek charakterizuje tzv. sazba do bloku, bez odstavcových zarážek. Toto anti-tradiční, minimalistické řešení, v němž začátek nového odstavce lze poznat pouze podle nedokončeného řádku odstavce předchozího, bylo čistě stylovou změnou, zdůrazňující sice novost úpravy, ale znejasnující členění jednotlivých odstavců. Mezi modernisty přišla tato stylová novinka do módy ve 20. a 30. letech minulého století. Levá stránka je převzata z knihy *Minimální byt* od Karla Teigeho (1932), pravá pochází z publikace *Forma sleduje vědu* od Rostislava Šváchy a kol. (2000). Grafika knihy z roku 2000 vtipně vylepšil přehlednost své záměrné stylové výpůjčky tím, že do prostoru nedokončených řádků na konci odstavců vložil červené lišty, čímž zároveň posílil novo-avantgardistické vyznění své grafické úpravy. Foto JM.

v Dessau, postavená v letech 1925–26 podle návrhu Waltera Gropia a ve své době oslavovaná jako vynikající příklad modernistického pojetí architektury, představovala rozsáhlý esteticky normativní soubor názorných příkladů toho, jak má nový styl architektury i nové formy designu vypadat.

Připustit, že Bauhaus či pozdější modernistické školy tak či onak vyučují konkrétnímu stylovému idiomu, by ale, jak už naznačeno, radikálně podrylo monopolní nároky, které si modernistická estetika od začátku dělala jak ve školní a později vysokoškolské pedagogice, tak v profesní praxi. Nepřímo by totiž takové doznání připouštělo, že stejný nárok na místo na slunci mají také existující nemodernistické stylové idiomy. To nemohli stoupenci modernismu v žádném případě dovolit.

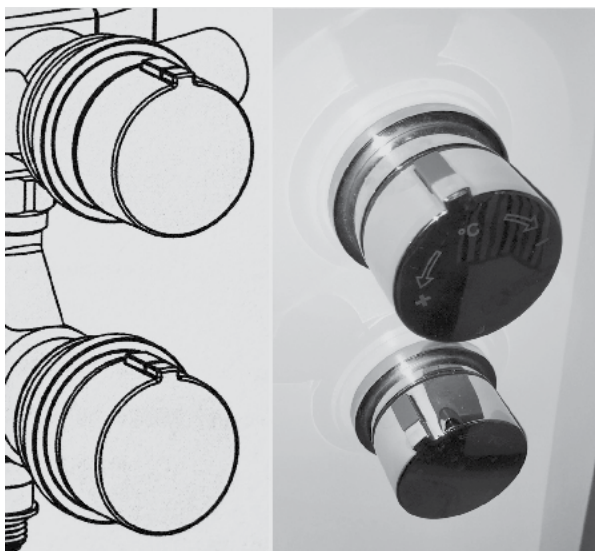
Proto Walter Gropius a představitelé Bauhausu, stejně jako přívrženci školy, např. Karel Teige, ve dvacátých a třicátých letech opakovaně a rozhořčeně odmítali tvrzení, že abstraktní estetika Bauhausu představuje konkrétní *stylový* (tzn. *volitelný*) idiom, a především že Bauhaus studenty vede, byť nepřímo, k jeho osvojování. Podle Gropia nebyla estetika Bauhausu volitelným stylem, tedy výsledkem jakýchsi „modernistických vrtochů“, jak napsal, nýbrž „nevyhnutelným logickým produktem intelektuálních, sociálních a technických podmínek naší doby“. ⁸ To je názor, který stoupenci modernismu, včetně mnoha historiků architektury a designu, zastávají dodnes. Pro naprostou většinu evropských modernistů byla tedy nová estetika nikoliv *zvolený stylový idiom*, nýbrž *nezvolený výraz* tzv. určujících moderních faktorů.

Modernistické zapuzení pojmu styl i nutnosti stylového rozhodování bylo v profesionálních modernistických kruzích přijato s nadšením, mimo jiné také proto, že nabídlo modernistickým designérům praktické, nesnadno napadnutelné alibi. Popírání faktu, že designér styl volí, totiž umožňovalo bránit se v případech, že se proti výslednému estetickému řešení zvedly námitky klientů či uživatelů, pomocí tvrzení, že designér u toho, když tvar vznikl, vlastně nebyl – formu přece určovala

funkce! V rámci profese, a také když výsledek sklídl veřejný potlesk, mohl designér zároveň přijímat od kolegů a obdivovatelů chválu za „tvůrčí vystižení tvarových determinant“. Kdo by se chtěl rozloučit s tak báječně pružnou teorií? Není divu, že ani Bauhaus, ani pozdější modernisté žádnou jinou teorii designu nevyvinuli.

V raných 30. letech, ještě během existence Bauhausu, se však objevila opačná a přesvědčivá interpretace bauhausovské abstraktní estetiky coby výsledků zřejmých stylových rozhodnutí. Tato interpretace ale nevznikla v Evropě, nýbrž ve Spojených státech, a to v souvislosti s výstavou soudobé evropské architektury v newyorském Muzeu moderního umění (MoMA) v roce 1932. Ve výstavním katalogu, nesoucím název *The International Style: Architecture since 1922*, doložili dva mladí američtí historici umění, že zdrojem nové estetiky „mezinárodního stylu“ nebyla nová funkční metoda, jak evropští modernisté tvrdili, ale nové abstraktní malířství vzniklé v Evropě během první světové války a po ní na základě výtvarných impulzů Picassova a Braquova kubismu. ⁹

Američané poukázali na to, že abstraktní, nefigurativní styl nové evropské architektury byl produktem velmi malého počtu vůdčích evropských architektů. Podle Američanů šlo především o čtyři tvůrce: Waltera Gropia, J. J. P. Ouda, Le Corbusiera a Ludwiga Miese van der Rohe. Ti údajně jako první vytvořili onu novou, abstraktní výtvarnou řeč či stylový idiom, a to na základě post-kubistických uměleckých experimentů holandského neoplasticismu a francouzského purismu. Architektonická řešení jmenovaných architektů se potom stala stylisticky závaznou normou pro prakticky všechny ostatní modernisty. Tezi o funkčním původu modernistické estetiky, obhajovanou evropskými modernisty, Američané v textu katalogu označili za nesmysl. V Evropě však, nepochybně v důsledku silného vlivu a téměř posvátného postavení Bauhausu mezi modernisty, nebyla tato teze o kořenech současné designové estetiky ve volném umění

FORMALISMUS V KOUPELNĚ.

Oba funkčně odlišné ovládací prvky sprchového koutu mají identický tvar, co do velikosti, barvy i povrchové úpravy, navzdory tomu, že horním prvkem se nastavuje teplota vody a dolním síla přívodu vody do ruční sprchy nebo do sprchové hlavice (symboly na předních stranách kohoutů jsou ve skutečnosti téměř nečitelné). Oba prvky mají navíc zřetelně hladký povrch a také jejich pouze nepatrně vystupující tlačítka způsobují, že ve sprše je značně nesnadné s nimi manipulovat namýdlenou rukou. Posedlost minimalistickými, „stylově čistými“ řešeními na úkor jejich funkčních stránek (jako zde) je výsledkem sedmdesát let dlouhé vlády bauhausovského formalismu, ovládajícího prakticky všechny školy západního světa. Výrobce: Firma Oras, Finsko, foto JM.

dodnes otevřeně přijata. (S realistickým pohledem na práci designéra, nepřímo odmítajícím bauhausovský přístup k designu, přišli až pozdější kritici modernismu.)

2. Na Bauhausu prý funkce určovala formu.

Zdrojem představy, že pojem styl je nyní passé, byla klíčová modernistická myšlenka shrnutá už na konci 19. století v americkém, později velmi vlivném hesle, které znělo: *forma následuje funkci*. Tato myšlenka vycházela z metafyzicky podloženého přesvědčení, že každá funkce, konstrukce nebo materiál a vůbec každá epocha obsahují už jaksi dopředu své vlastní, esteticky správné a pouze jim příslušející formy. Samotné heslo sice nebylo během existence školy známé (v Evropě se rozšířilo až po druhé světové válce), ale modernistická představa, že funkce, konstrukce, materiál, technologie atd. se musejí stát východisky očekávaného výrazu *moderní doby*, byla pro bauhausovské pojetí designu zcela určující.

Myšlenka shrnutá v hesle *forma následuje funkci* se ale v praxi ukázala jako pouhý prelud –

přestože představa, že funkce determinuje tvary, zní bezprostředně přesvědčivě. Lze například říci, že funkcí židle je umožnit sezení, a zdá se tedy, že ona „funkce“ židle existuje jaksi samostatně, ještě předtím, než se designér vydá hledat pro tuto „funkci“ vhodnou formu. Od takové „funkce“ je tedy možno, zdá se, začít. To je ale jenom zdání.

O tom, co nazýváme „funkcí“ židle, totiž víme pouze a výhradně díky tomu, že samotná židle, resp. její forma *už* existuje. Jinými slovy, existující forma židle ve skutečnosti teprve ono fungování židle – tedy „funkci“ židle – umožňuje. Designér židle, který se domnívá, že začíná od *funkce* židle, začíná proto nutně, ať chce nebo nechce, od její *formy*. Ostatně, tvary úplně prvních nástrojů nebyly vyvinuty na základě „funkcí“, pro něž se teprve tvary hledaly; tyto tvary nebyly *vynalezeny*, ale *nalezeny*. Předměty nalézané v přírodě nabízely různé použití, a ono zpočátku velmi primitivní fungování (tedy „funkce“) takových nalezených forem bylo postupně vylepšováno. Řečeno obecně, formy vedou k funkcím, nikoliv naopak. Požadavek, aby funkce táhla formu, byl podobně nelogický jako požadavek, aby vůz táhl koně. Funkce chápaná jako něco, co existuje před formou, tzn. nezávisle na

formě, jak heslo vlastně prohlašovalo, byla jinými slovy čirá fantazie. Modernisté tudíž od „funkce“, tj. „z gruntu“ nikdy nezačínali a ani začínat nemohli. Designéři i architekti, ať už si toho jsou vědomi nebo ne, začínají vždycky formou – protože forma je to, co dává funkci.

Nicméně s tím, jak studenti designu i architektury přijali představu, že ne designér, ale funkce, konstrukce, materiál atd. jsou v posledním ohledu zodpovědné za výsledné formy výrobku či budovy, objevila se zdánlivě logická, ale zcela mylná představa, kterou by bylo možno označit jako *sémantický automatismus*. Modernistické, údajně funkčně určené tvary jednotlivých věcí či budov prý vypovídaly, jaksi samy od sebe, bez designérova či architektova přičinění, o své identitě, údajně podobně, jako o vlastní identitě vypovídá např. vzhled orla nebo hýla anebo vrány.¹⁰ Otázky okolo volby stylu a vůbec stylové úvahy byly podle této představy něčím, čím bylo protismyslné se zabývat.

Modernistická domněnka o důvodu poznatelnosti lidských produktů byla ovšem od základu pochybená. To, k čemu výrobky či budovy slouží, jsme s to pochopit pouze pomocí minulé zkušenosti s nimi, z vyprávění o nich nebo z jejich předchozích zobrazení naznačujících jejich účel. Tedy v podstatě podle předchozích tvarových a stylových řešení, respektive podle jejich minulých, už známých a teď konvenčních rysů, k nimž výrobek nebo budova nějak odkazuje. Pokud takovou zkušenost nebo informace nemáme, prostě netušíme, k čemu ony objekty jsou. Každý asi uhodne, že nevelký ležící železný objekt ve tvaru U bude zřejmě koňská podkova. Kdo by ale bez minulé zkušenosti či předchozích vědomostí poznal, že onen obrovitý brouk, co se tiše šine po trávníku, je robotická sekačka?

Bauhausovské vytlačení pojmu styl, a tím i tradiční odpovědnosti architektů a designérů za vlastní tvarové volby, anulovalo jejich dříve samozřejmou povinnost nějakým způsobem ozřejmit účel zvolených tvarů. Před modernismem bylo designérům i architektům pravděpodobně jasné, že účel a smysl

tvarů lze ozřejmit pouze prostřednictvím odkazů na jiné, v minulosti vzniklé tvary. Takový „historismus“ byl ale, jak známo, v bauhausovském modernismu přísně zakázán. Přesto i bauhausovskou estetiku, ostatně tak jako každou předchozí (i příští) estetiku, je co do původu třeba považovat za svého druhu historismus, v tom smyslu, že každý designér začíná, obrazně řečeno, včerejškem, tedy historií, nikoliv dneškem ve smyslu začínání z gruntu, od nuly. Nakonec i okázale antihistoristní estetika modernismu se viditelně a skoro už sto let stále znovu vrací k 20. letům minulého století. Z toho všeho plyne, že každý designér a každý architekt je svým způsobem „historista“ či „revivalista“.¹¹

Neopodstatněná víra architektů a designérů v to, že tvar jaksi sám od sebe bez jejich přičinění vyjevuje to, co je a k čemu je, a že jej tudíž není nutno nějak ozřejmovat, vedla modernisty nutně k nespoutanému formalismu, tj. k volbě forem kvůli formám samotným, často na úkor funkčních stránek jednotlivých řešení. Zde je ale zároveň nutno připustit, že právě tato formalistní tendence byla příčinou vysoké estetické úrovně charakteristické pro většinu modernistických objektů. Jejich druhou stránkou však bylo to, že většinou zcela postrádaly humor. To nakonec nepřekvapuje. Humor, vtipnost či hravost v designu i architektuře jsou výsledkem vědomí, že designér vždycky pracuje v rámci už existujících, tj. v minulosti zakotvených tvarových a stylových zvyklostí či konvencí, tedy formové řeči, která dovoluje, stejně jako lidská řeč, si s konvencemi pohrávat. Lze tedy říci, že tam, kde nacházíme humor, tam se designér vztahoval, vědomě nebo podvědomě, k existujícím tvarovým konvencím, tedy k minulosti svého oboru.

Existence modernistických tvarových a stylových zvyklostí si ovšem bylo vědomo především publikum, nikoliv modernisté samotní. Ti se celou dobu drželi utkvělé představy, že pracují na odhalování estetických pravd dneška. V takto viděné vlastní činnosti přirozeně nezůstalo pro pojem konvencí, a tudíž ani humoru prakticky žádné místo.

MODERNISTICKÝ OBJEKT NA LETIŠTI.

S tím, jak Bauhaus a po něm všechny modernistické školy vyhnaly z pedagogiky pojem stylu ve smyslu zavedeného estetického idiomu vhodného pro určitý kontext, otupěl u mnoha designérů, architektů a umělců i smysl pro kontext vůbec. Důležitá teď byla pouze údajná estetická kvalita samotná. Jako příklad takového přístupu může sloužit výzdoba odbavovací haly amsterodamského letiště Schiphol. Zatímco pro schvalovací uměleckou komisi představovala zavěšená plastika zřejmě „zajímavou, prostorově vyváženou estetickou kompozici“ odkazující na vznešený svět abstraktního umění, velká většina cestujících měla nejspíš před očima možnou leteckou katastrofu. Ztráta smyslu pro kontext vedla k výrazné natvrdlosti mnoha modernistických objektů ve veřejném prostoru. Foto JM.

A pro nemodernistické estetické preference publika tam nebylo žádné místo už od začátku. Ty už celá desetiletí živořily zcela mimo zájem škol designu a architektury.¹²

3. Bauhaus prý znamenal konec stylového pluralismu.

S nemodernistickými stylovými idiomy souvisí také třetí iluzorní představa. Ta je součástí téměř genetické výbavy všech designérů a architektů odchovaných bauhausovskými školami. Jde o představu,

že nová abstraktní estetika udělala konečnou tečku za obdobím stylového pluralismu a že je teď pouze otázkou času, kdy bauhausovský typ estetiky zvítězí na celé čáře.

Je sice pravda, že se nový stylový idiom modernistů postupně stal alternativou k velkému množství předchozích nemodernistických typů designu, nikoliv ale v tom smyslu, že by předchozí stylovou rozmanitost nahradil. Novodobý stylový pluralismus, existující už zhruba od poloviny 19. století, nebyl ve skutečnosti novou modernistickou estetikou nahrazen, nýbrž naopak *rozšířen* – obohacen o modernistický stylový idiom.¹³

JAK SE NOVINKY ŠÍŘÍ. Lidé, stejně jako zvířata, chodí nesnadným terénem vždycky za sebou. Také architekti a designéři následují ty, kteří prorážejí cestu, protože chodit ve stopách někoho je daleko ekonomičtější než si ve všem prorážet cestu sám. Nové, abstraktní formy modernismu tedy následovaly nikoliv „funkce“, ale několik výjimečných jedinců, kteří cestu úspěšně prošlapali jako první. Školy designu i architektury zdůrazňují, že tvořivost je jejich hlavní cíl, a nerady připouštějí, že jejich stejně podstatným úkolem je, aby si studenti před začátkem své kariéry dobře osvojili právě ony už proražené cesty. Foto archiv JM.

Nezapomeňme, že moderní dobu, na rozdíl od předprůmyslových, stylově relativně jednotných aristokratických epoch, charakterizuje postupně rostoucí vkusová a stylová rozmanitost. To zřejmě souviselo se zvyšujícím se počtem obyvatelstva, stoupající životní úrovní a efektivitou tržního typu ekonomiky. Lze proto tvrdit, že nikoliv jednotnost stylového idiomu moderní doby, kterou modernisté prosazovali, nýbrž rostoucí rozmanitost životních stylů a vkusů je právě to, co moderní dobu dělá

skutečně moderní. Bauhausovská a vůbec modernistická snaha o jednotný estetický výraz *moderní doby* se z tohoto hlediska jeví jako do minulosti zahleděné, anti-moderní úsilí.¹⁴

Je nicméně třeba zdůraznit, že fatální pokus vyhnat pojem styl a vůbec nutnost stylových rozhodování z pedagogiky designu neubral nijak sám o sobě na hodnotě a užitečnosti bauhausovského stylového idiomu. Tato nová, čistě abstraktní, věcná stylová řeč se postupně ukázala jako neobyčejně vhodný idiom pro tvarování, resp. pro *styling* nových i starých mechanických nástrojů, nářadí, pomůcek, přístrojů, aparátů, instrumentů a různých moderních spotřebičů, a později také digitálních počítačů a mobilních telefonů a tabletů. Minimalistická estetika se ukázala jako populární také v interiérovém designu.

Ano, užitečná, vhodná a populární – ale ne úplně všude a ne úplně pro všechno a pro všechny. To je pointa, kterou bauhausovští ani pozdější modernisté nebyli ochotni přijmout, prostě proto, že nebyli s to akceptovat, že jejich abstraktní estetika je ve skutečnosti pouze jeden možný stylový idiom mezi ostatními a že v mnoha souvislostech jsou na místě také jiné než modernistické, nefigurativní, čistě abstraktní typy estetiky. Ty ale vysoké školy designu a architektury, jak známo, ignorují.

◆◆

Uvědomění, že stylová rozmanitost nezmizela a že nezmizí, otevírá designérům i architektům možnost čerpat svá tvarová a stylová východiska také z jiného, dosud zapovězeného nemodernistického světa, toho, který Bauhaus obehnal myšlenkovou zdí pochybných argumentů, aby ochraňovala designéry i architekty jak před svody stylových idiomů předmodernistické minulosti, tak i před faktem současné stylové rozmanitosti. Z kroků tímto směrem ale mají dnešní bauhausovští modernisté stále hrůzu. Není divu, když Bauhaus dal světu minimalistický styl – a zároveň vzal možnost jej jako styl chápat. ■

- 1 Čtenář se může dovědět víc o vývoji Bauhausu, jeho slávě, vlivu a problémech v informačně bohatém, kritickém esejí Františka Mikše s názvem „Legenda Bauhaus“, publikovaném v *Kontextech* 2/2016, s. 32–46 a 3/2016, s. 33–49.
- 2 V tomto textu, tam, kde to příliš nemate, používám slovo *design* nejenom pro *design produktů*, ale někdy také ve významu *design architektury* a slovo *designér* rovněž ve významu *architekt*. Jinak oba termíny rozlišuji.
- 3 To platilo zejména v architektuře a v trojrozměrném designu, nikoliv ale v dvourozměrném designu, jako je textilní design nebo (zčásti) grafický design.
- 4 V západní Evropě sice už od 50. let, ale v bývalé východní Evropě až od 60. let, poté, co sovětská doktrína socialistického realismu v architektuře byla v druhé polovině 50. let opuštěna.
- 5 Argument, že *moderní doba* si žádá pouze svou vlastní, „moderní“ (tzn. *modernistickou*) estetiku, slouží jako jediná a stále znovu opakovaná obrana dnešních přívrženců modernismu, zejména architektů, proti každé veřejné kritice jejich estetických řešení. Jádrem tohoto obranného argumentu formuloval možná nejzřetelněji Mies van der Rohe, později poslední ředitel Bauhausu, už v roce 1924 v článku „Baukunst und Zeitwille“, kde mimo jiné napsal: „Člověk nemůže jít dopředu a přitom se ohlížet dozadu, nemůže být nástrojem vůle epochy, pokud žije v minulosti.“ (Citováno podle Fritz Neumeyer, 1991, *The artless world. Mies van der Rohe on the building art*, s. 245.)
- 6 Dnes vládne na školách sice méně ortodoxie a více opatrné rozmanitosti, ale stále bez artikulované alternativy k modernistické ideologii, jakou v architektuře představuje např. Nikos Salingaros a jiní. Srov. Nikos Salingaros, 2017, *Sjednocená teorie architektury: Forma, jazyk, komplexita*, red. Martin Horáček.
- 7 Dnes zapomenutý český pojem *vtomý* je přesným a etymologicky snadno pochopitelným překladem cizího slova *immanentní*, tedy pojmu, který je jádrem modernistického pojetí designu. Ještě v roce 1946 bylo slovo *vtomý* součástí *Slovníku jazyka českého* v redakci Pavla Váši a Františka Trávníčka. Srov. též Jan Michl, 2012/2019, *Funkcionalismus, design, škola, trh*, text 3: Forma že následuje co?, sekce 5, Pojem funkce jako jádro funkcionalistické metafyziky designu, s. 102–106.
- 8 Walter Gropius, 1935, *The New Architecture and the Bauhaus*, str. 20; Karel Teige, 1930, *Deset let Bauhausu*. In Karel Teige, 1966, *Svět stavby a básně*, s. 477–486. Modernisté používali slovo „modernistický“ jako odsouzeněhodnou stylovou kategorii; jejich preferovaný termín byl „moderní“. V tomto textu používám pojem „modernistický“ rovněž jako stylovou kategorii, ale samozřejmě bez negativních konotací, protože zde obhajují názor, že modernistická estetika byla od začátku a zcela jednoznačně stylovým idiomem.
- 9 Henry-Russel Hitchcock & Philip Johnson, 1932, *The international style. Architecture since 1922*; Henry-Russel Hitchcock, 1948, *Painting towards architecture*; srov. též Michl 2012/2019, *Funkcionalismus, design, škola, trh*, text 2: Dvě doktríny modernismu: funkcionalismus a abstraktivismus. Online: janmichl.com/cz.dvedoktriny.html
- 10 To byla v podstatě teze obsažená v hesle *forma následuje funkci* z roku 1896. Srov. Jan Michl, 2003, „Forma že sleduje co? Modernistický pojem funkce jako carte blanche“; online: janmichl.com/cz.fff.html, a Jan Michl, 2012/2019, *Funkcionalismus, design, škola, trh*, text 4: Gombrichova neúspěšná adopce hesla forma následuje funkci: Okolnosti a problémy, s. 127–158.
- 11 Srov. Jan Michl, 2003, „Vidět design jako redesign“. Online: janmichl.com/cz.redesign.html. Nejenom modernističtí designéři a architekti, ale i historikové designu věřili, že formy následují nikoliv rozhodnutí designérů, ale „funkce“. Někdy to vyplývalo přímo z titulu knihy; srov. Alf Bøe, 1957, *From Gothic revival to functional form*.
- 12 Srov. Jan Michl, 2012/2019, *Funkcionalismus, design, škola, trh*, text 10: Monopol modernismu – nebo stylová rozmanitost ve vzdělávání designérů a architektů?, sekce 1, Dnešní školy architektury a designu versus rozmanitost estetických preferencí trhu, s. 262–264.
- 13 K otázce moderního stylového pluralismu v architektuře viz Martin Horáček, 2013, *Za krásnější svět. Tradicionalismus v architektuře 20. a 21. století*. Srov. také Jan Michl, „Monopol modernismu – nebo stylová rozmanitost ve vzdělávání designérů a architektů?“ In Jan Michl, 2012/2019, *Funkcionalismus, design, škola, trh*, s. 249–282.
- 14 Více k této tezi srov. Jan Michl, „Monopol modernismu“ c. d. v pozn. 13, sekce 2, s. 255–260.

Jan Michl (1946), emeritní profesor teorie a historie designu, Oslo, Norsko.
Jeho webová stránka je janmichl.com

Béton brut

Od utopie
k dystopii

František Mikš

Když si dnes člověk prohlíží některé nevzhledné či přímo bizarní betonové stavby moderní architektury, nejspíš ho napadne: Co tím proboha architekt sledoval? Vždyť je to tak ošklivé a frustrující, že ten člověk musel být nepřítel nebo přinejmenším estetiky postižený! Jaká neviditelná síla vede architekty k tomu, aby navrhovali tak ošklivé věci, investory, aby je platili, a odborné poroty, aby jim udělovaly prestižní ceny? Odpověď jsem se snažil najít v nedávno vydané výpravné knize holandsko-německého historika umění Chrise van Uffelena *Brutalismus včera a dnes*.¹ Marně. Pokud je ta kniha vůbec k něčemu dobrá, pak aby čtenáře nadzvedla ze židle a začal pátrat jinde.

Málokterý architektonický směr má tak příhodné jméno jako brutalismus, přestože se jeho název neodvozuje od brutality forem a brutální ošklivosti, jíž zamořuje náš svět. Pochází z francouzského „béton brut“ (surový beton), přičemž jeho hlavním poselstvím je prezentovat ve stavbách materiály takové, jaké jsou, tedy v surovém stavu, samozřejmě hlavně beton, ale i kámen, dřevo, cihly, kov a různý spojovací materiál. Zda nutným důsledkem této snahy o „pravdivost materiálu“

muselo a musí být permanentní vytváření architektonických ohyzdností na hony vzdálených lidskému životu a přirozenosti, je samozřejmě otázka. Řekl bych, že nemuselo, ale prostě je.

Brutalistická antiestetika, jež se rozvíjela po druhé světové válce, bývá někdy dávána do souvislosti s uměleckým směrem Art Brut, prosazujícím se ve stejné době. Podle kritika a teoretika Reynera Banhama, autora ve své době vlivné publikace *Nový brutalismus* (1966), je to „architektura, jež svou

naléhavostí přesáhla meze architektonického výrazu tak vášnivě, jako Dubuffetovy obrazy přesahují meze výtvarného umění.² Pokud si připomeneme, že Art Brut (syrové umění) je především tvorbou duševně nemocných, nebo v lepším případě touto tvorbou inspirované, pak bychom mohli sarkasticky dodat, že brutalismus v architektuře působí velmi podobně. Nejenže některé kuriózní budovy vypadají tak, že je vyprojektovali vyšinutí lidé, ale brutalismem vytvářené nehostinné, šedivé a monolitní prostředí má potenciál v lidech duševní poruchy přinejmenším umocňovat (obr. 1 a 2).

Brutalismus tu byl, je a ještě dlouho bude, tvrdí Chris van Uffelen. Dokonce prý nabírá druhý dech. Již anotace na zadní straně obálky jeho knihy vyznívá jako předzvěst blížící se další vlny estetické apokalypsy:

Brutalismus je zpět. Brutální architektura, zatracovaná po celá desetiletí jako nevlastní dítě moderny, se vrací jako poslední objev mezi digitálními novinkami dneška: obrovské stavby šedesátých a sedmdesátých let, nekompromisní a troufalé, jsou nejen pomníkem poválečných let, ale též inspirací pro jazyk moderní architektury.

Van Uffelenova kniha vypadá výtvarně zajímavě (pravdivost materiálu odhaluje i na svém obnaženém hřbetu), ale obsahově je slabá a chaoticky uspořádaná. Její přínos spočívá snad jen ve shromáždění velkého množství fotografií převážně ošklivých staveb, z nichž čtenář získá jakýsi podivný

¹ Kuchyň domu La Cuesta, Agustín Lozada, La Calera, Córdoba, 2015. Repro: *Brutalismus*, s. 197.

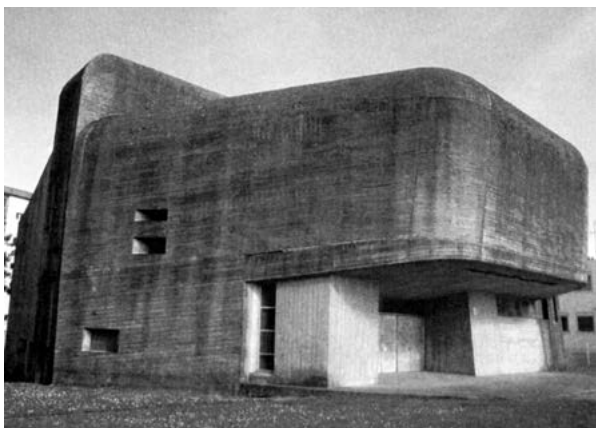
² „Industriálním materiálům použitým na fasádě odpovídá i interiér: holé betonové zdi, tmavě šedá podlaha z umělé pryskyřice, železné schody a chodba, kvádry z povětrnostně odolné oceli, viditelné i z venčí. Ty jsou uvnitř propojeny různě velikými lávkami v různých výškách.“ Tak nějak, samozřejmě s různými obměnami a finesami, vypadá výtvarná řeč současné architektonické dystopie. Návštěvnícké centrum v maďarském parku Volcano, Foldes Architects, 2013. Repro: *Brutalismus*, s. 48.

pocit, nejspíš zmaru. Napomáhá tomu i fakt, že většina reprodukcí je černobílá, což pochmurnost prezentovaných staveb ještě umocňuje, někdy ovšem i milosrdně skrývá jejich ošuntělost, neboť tyto budovy zpravidla „neumějí stárnout“. O genezi brutalismu a jeho filosofických a estetických východiscích píše van Uffelen útržkovitě, o vyobrazených stavbách říká málo, většinou samé banality.

Hledat boha v betonu?

Čtenář knihy by se například rád dozvěděl něco o motivech, které vedly některé brutalistické architekty k tomu, aby se při navrhování kostelů inspirovali tvary a „estetikou“ nacistických bunkrů, jako tomu bylo v případě kostela sv. Bernadety v Neversu od Clauda Parenta a Paula Virilia (obr. 3). Nebo proč kostel Panny Marie Královny míru v německém Nevigesu (obr. 4) od Gottfrieda Böhma vypadá jako ježatá válečná pevnost s řadou střilen. Že by odkaz k samotným kořenům stylu? Např. Christopher Beanland v knize *Concrete Concept: Brutalist Building Around the World* tvrdí, že nacistické bunkry a pevnosti, které navrhoval pro Hitlera Speerův spolupracovník Friedrich Tamms, lze považovat za první brutalistické stavby vůbec.³ Na stavbu Böhmovy kostela údajně padlo 7 500 kubíků betonu

a 510 tun tvrzené oceli, takže věřící uvnitř nevědí, zda se mají více bát Božího hněvu, nebo že jim celá stavba spadne na hlavu. „U takových staveb můžeme mít pocit, že jen Boží bázeň drží zdi nad hlavami věřících,“ píše van Uffelen.

V de-estetizaci a odlidšťování kostelů, zejména římskokatolických, si brutalistická architektura zjevně libuje. Počínaje Le Corbusierovou proslavenou kaplí Panny Marie na výšinách v Ronchampu z roku 1954 jako by se architekti začali předhánět v tom, kdo z betonu splácá něco extravagantnějšího a ošklivějšího. Jedním z adeptů na vítězství je kostel rakouského architekta a sochaře Fritze Wotruby z roku 1976, tzv. WotrubaKirche (obr. 5) nacházející se na předměstí Vídně. Sestává ze 152 betonových kvádrů nakupených na sebe bez ladu a skladu a byl údajně inspirován, aby architekt celou věc

ještě více zamotal, „proslulou katedrálou Notre-Dame ve Francii“, kterou „bral jako měřítko své práce a domníval se, že ztělesňuje samotný základ Evropy“. Jde o příklad takzvané skulpturální architektury, nicméně je zjevné, že takto neuspořádaný shluk kvádrů by esteticky neobstál ani jako monumentální skulptura, natožpak budova kostela. Přesto van Uffelen uznale cituje architektův záměr „navrhnout něco, na čem bude vidět, že chudoba nemusí být ošklivá a že odříkání se může odehrávat i v krásném prostředí, které přestože je prosté, činí člověka šťastným“. Čtenář nechť si to přebere sám.

Nebo jiná a novější stavba, aby si čtenář nemyslel, že zde vytahuji jen samé bizarnosti z minulosti. V roce 2017 dokončený kostel Nejsvětějšího Vykupitele v Santa Cruz de Tenerife na Kanárských ostrovech od architekta Fernanda Menise, sestavený

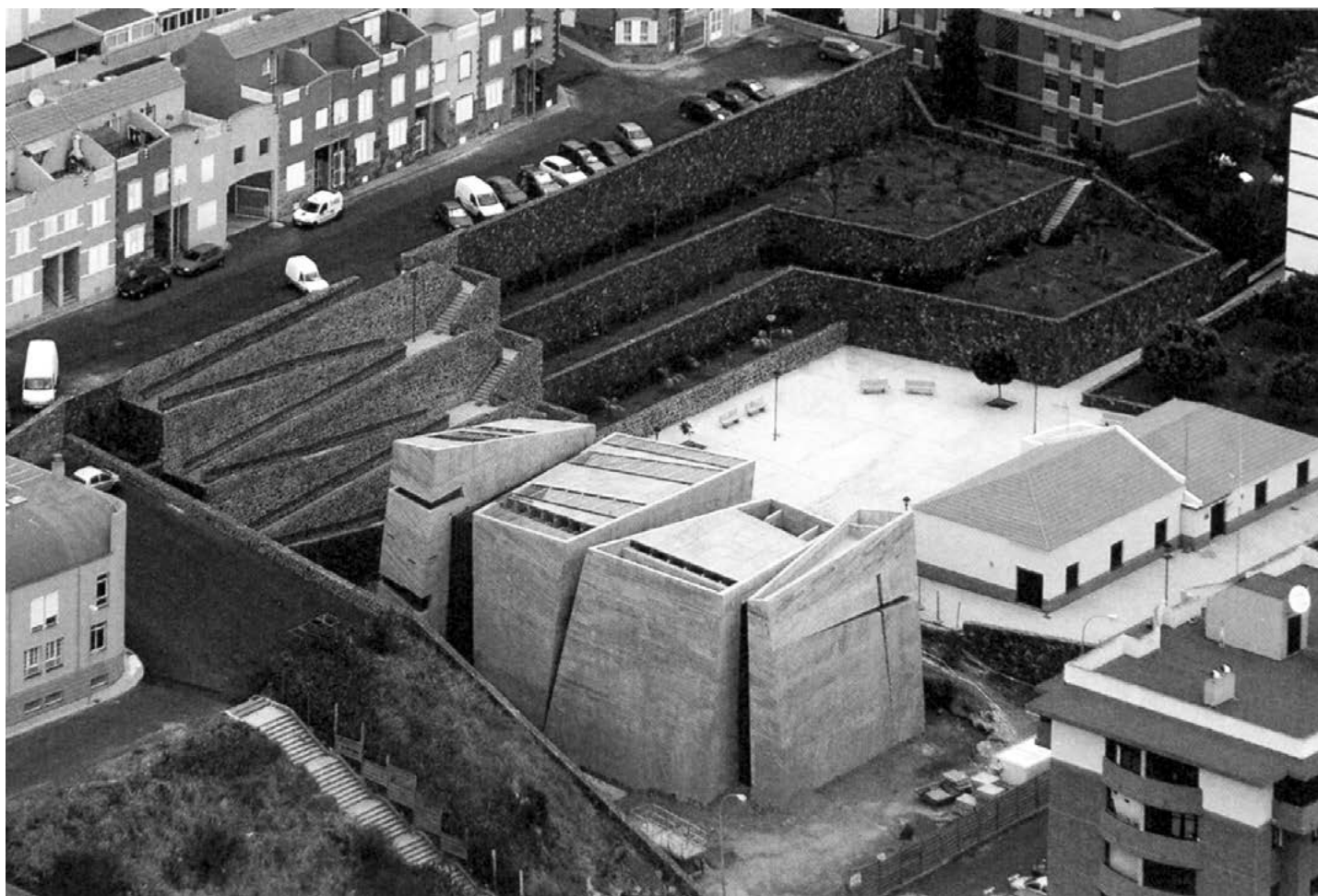

↗3. Claude Parent a Paul Virilio, kostel sv. Bernadety, Banlay-Nevers, 1968. Repro: *Brutalismus*, s. 14.

14. Gottfried Böhm, kostel Panny Marie Královny míru, Neviges, 1972. Repro: *Brutalismus*, s. 91.

←5. Fritz Wotruba, WotrubaKirche, Vídeň, 1976. Ukázkový příklad tzv. kvazi-skulpturální brutalistické architektury. Repro: *Brutalismus*, s. 30.

↗6. Fernando Menis, kostel Nejsvětějšího Vykupitele, Santa Cruz de Tenerife, Kanárské ostrovy, dokončeno 2017. Repro: *Brutalismus*, s. 32.

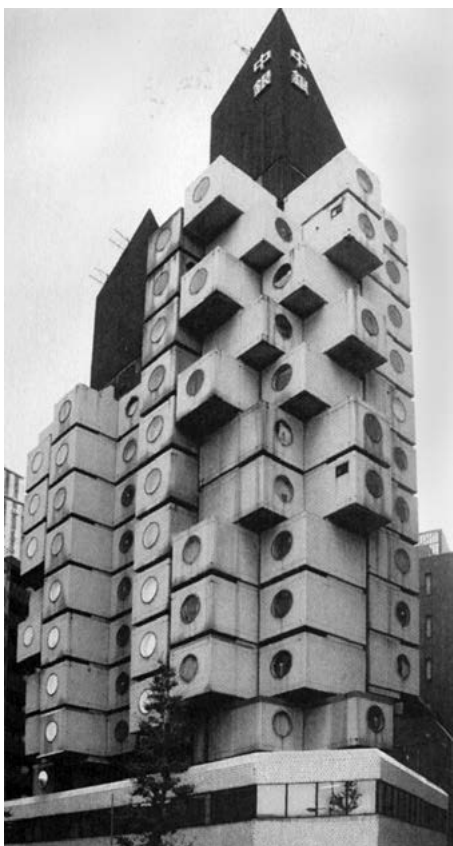

rovněž z nevzhledných betonových bloků, i když méně chaoticky uspořádaných (obr. 6). Spíše než kostel připomíná protiatomový kryt či jadernou elektrárnu. Ve van Uffelenově knize se o něm dočtete, že „je ve svém nevzhledném okolí působivou dominantou“. Pokud si čtenář dohledá na internetu některé další fotografie, zdravý rozum a estetický úsudek ho dovede k přesně opačnému závěru: jde o ošklivou agresivní šedivou dominantu necitlivě zasazenou do běžné jižní pestrobarevné zástavby. Mají tyto stavby člověka k Bohu skutečně přivést, jak o to církve po staletí usilovala, nebo ho od něj definitivně odehnat?

Bydlení proti člověku

Řekl mu
když procházeli sídlištěm:
„Já se ti vlastně ani nedivím –
jako ty bydlet tady
20 let
v paneláku
v 2+1
asi bych v Boha
taky moc nevěřil.“⁴

Báseň Petra Mazance z jeho poslední sbírky může vypadat banálně, připomíná nám však něco důležitého, na co bychom neměli zapomínat. Existuje určitý vztah mezi prostředím, ve kterém člověk žije,

a jeho niternými prožitky, jeho možnostmi rozvinout svůj lidský potenciál a vnímavost. A hledat něco, co člověka přesahuje, ať již je to Bůh či cokoli jiného, mít pocit vlastní jedinečnosti či jen zažívat chvilkové povznesení z krásy a harmonie není ve fádní betonové zástavbě snadné. Jak ukázala řada studií, stereotypní a neutěšené prostředí může generovat v lidech stres a úzkost, vyvolávat pocit vlastní bezvýznamnosti a marnosti, v krajních případech může i podněcovat agresivitu.⁵ Přesto jsou některé monstrózní obytné budovy stále předmětem nekritického obdivu a uctívání, čehož je Uffelenova kniha příkladem. Zamlčuje totiž všechny problémy, které jsou s nimi spojené.

Pokusy ubytovat tisíce lidí v mnohaposchodových betonových krabicích v minulosti většinou selhaly, někdy méně, jindy více, v některých případech přímo katastrofálně. Čtenář v knize najde například nechvalně proslavený londýnský Trellick Tower (obr. 7), místními obyvateli přejmenovaný na Tower of Terror, který se stal ztělesněním všeho, co Angličané na moderní architektuře nenáviděli. Navrhl ho architekt maďarského původu Ernő Goldfinger, kovaný marxista a obdivovatel Le Corbusiera. Ošklivá, bezmála sto metrů vysoká betonová budova, jež svým vzezřením připomíná vertikální vězení, měla původně vyřešit problém ubytování a adaptace sociálně slabých jednotlivců a rodin. Nedlouho po svém otevření se však stala semeništěm kriminálníků, prostitutek a narkomanů, přičemž o hrůzách, které se zde děly, bylo popsáno mnoho stránek a natočeno několik dokumentů. Od van Uffelena se však dozvíte pouze to, že je údajně významnou londýnskou pamětihodností.

Ze stejného roku pochází i výstřední a neméně ohyzdná budova Nakagin Capsule Tower v Tokiu, kombinující obytné a kancelářské prostory (obr. 8). Je sestavená

17. Ernő Goldfinger, Trellick Tower, Londýn, 1972.
Repro: *Brutalismus*, s. 41.

←8. Kišó Kurokawa, Nakagin Capsule Tower, Tokio, 1972.
Repro: *Brutalismus*, s. 285

↗9. Le Corbusierův Koldom Unité d'habitation, Marseille, 1952, dobová fotografie z roku 1959. Repro: https://numelyo.bm-lyon.fr/f_eserv/BML:BML_01ICO00101P0740_FIGRPT0083_16/Source0.jpg

ze 140 samostatných prefabrikovaných betonových buněk s kulatými okny, jakými si novodobými kotci pro lidi o velikosti 2,3 x 3,8 x 2,1 metru, s pevně vestavěnou postelí a koupelnou. Jak Uffelen píše, takto budova je „vzácnou připomínkou japonského metabolismu, architektonického hnutí, které symbolizovalo architektonické oživení Japonska po druhé světové válce“. I v tomto případě jde o nevydařený sociální experiment. Propagátoři metabolismu zdůrazňovali proměny moderní společnosti a jejího nestálého stylu života, kdy lidé cestují za prací a nepotřebují mnoho prostoru a zázemí. Města přirovnávali k metabolismu lidského těla, který je ovládán a proměňován různými cykly, stejně jako se proměňuje život ve městě. Proto brali budovy jako spotřební artikl bez dlouhodobé hodnoty, zavrhovali jejich běžné tvary i funkce a zpochybňovali tradiční pojetí domova. V Nakagin Capsule Tower se proto střídají obytné prostory s kancelářskými a skladovacími, přičemž jednotlivé kapsle mohly být podle původního plánu architekta dle potřeby měněny, přidávány a ubírány.

Nešlo přitom o nijak zvlášť originální myšlenku. Již Le Corbusier při vysvětlování svého obřího kolektivního domu využil metaforou láhve, kterou přirovnal k obydlí jedné rodiny. Taková obytná jednotka, do značné míry samostatný kontejner, se vsune do nosného železobetonového rámu budovy, podobně jako se vkládali láhve do kovové, dnes spíše plastové přepravky. V praxi se však myšlenka na permanentní proměnu a obnovu Nakagin Capsule Tower ukázala jako neřešitelný problém, technický i právní. Dnes budova chátrá a před stržením ji chrání (podobně jako jiné brutalistické stavby) jen její údajně historická hodnota.

Betonová utopie

Le Corbusierova obří betonová „obytná jednotka“ (Unité d'habitation) v Marseille, slavná a uctívaná pramáti všech brutalistických výškových budov, nesmí pochopitelně ve van Uffelenově knize chybět.

Francouzsko-švýcarský architekt ji postavil z pověření státu v letech 1947–1952 jako prototyp rychlé obnovy bytového fondu po druhé světové válce – a jako svou očistu za kolaboraci s nacisty během války.⁶ Bylo v ní tři sta třicet sedm bytů různých velikostí a celkem poskytovala ubytování a poměrně bohaté zázemí pro šestnáct set lidí (obr. 9).

Volání po rychlé výstavbě s použitím betonu jako dostupného a široce využitelného stavebního materiálu bylo ve válkou zpustošené Evropě pochopitelné, jen v samotné Francii přišly o střechu nad hlavou čtyři miliony lidí a Le Corbusier navrhl snadné a zdánlivě laciné řešení. Méně pochopitelné už bylo, že tyto stavby začaly být pokládány za nový estetický ideál a vzor budoucího bydlení, nikoli za nouzové a dočasné řešení bytové krize. „Architekt, který tuto budovu neshledá nádhernou, by měl raději odložit tužku,“ prohlásil při slavnostním otevření budovy Walter Gropius, zakladatel německého Bauhausu. Přímo zcestné pak byly utopické představy, které byly s tímto stylem bydlení spojovány. „Le Corbusier neplánoval pouze fyzické prostředí, plánoval společenskou utopii,“ napsala o necelých deset let později Jane Jacobsová ve své vlivné knize *Smrt a život amerických velkoměst* (1961), když rekapitulovala škody, které architektovy urbanistické vize napáchaly ve Spojených státech.⁷

Le Corbusier se při navrhování Koldomu inspiroval konstruktivistickým kolektivním domem pro zaměstnance Lidového komisariátu financí (Narkomfin), postaveným koncem dvacátých let v Moskvě (1928–1929) jako experiment určený k výchově nového socialistického člověka. Koncipoval jej jako „vertikální město“, z něhož by lidé ani nemuseli vycházet. V budově se vedle bytů nacházely i obchody, holičství, prádelna, lékařská ordinace, restaurace a školka, na střeše měla dokonce mělký bazén a sportoviště. Podle architekto- vých představ mělo být Unité d'habitation jakýmsi „šťastným úlem“, v němž se život stane snadným a bezproblémovým. Obyvatelé se začnou sdružovat, vzniknou nová přátelství a rodiny budou čas trávit

společnými aktivitami. Laskavosti, které si lidé každodenně prokazují na ulicích a v kavárnách, se na chodbách a ve společných prostorách Koldomu znásobí. Sousedí se mezi sebou přestanou škorpit, a co víc, v domě se nikdo nebude rozvádět.⁸ Dnes, po všech zkušenostech s kolektivním bydlením, nemůže nikdo soudný pochybovat o tom, že namačká- kání velkého počtu lidí do sterilního a uniformního prostředí má přesně opačný účinek.

Podobnými chimérami, že betonová architektura zbavená vši zdobnosti a kolektivní bydlení mohou vychovávat a měnit člověka k lepšímu, se od počátku opájeli sovětsí konstruktivisté, v Německu Walter Gropius a další bauhausisté, stejně jako mnozí jiní modernističtí architekti. V meziválečném Československu spřádal utopické sny o novém typu kolektivního bydlení pro společnost, „která nezná soukromého vlastnictví, rodiny, národa“, zejména Karel Teige. Například v článku *Obytný stroj* (1925) za inspiraci k přeorganizování života na racionálním základě určuje (podobně jako Le Corbusier) transatlantický parník, jenž je pro něj „dokonalým příkladem moderního obytného domu“. Je to ideál „kooperativního obytného útvaru, jenž mimo jiné ruší soukromé kuchyně a osvobozuje ženu od domá- cí práce“.⁹ V článku *Architektura průmyslové doby* ze stejného roku mluví o kolektivním bydlení jako o utopii, jež je technicky realizovatelná.¹⁰

Ze socialistického betonového bizáru je v knize zmíněno málo, van Uffelen jej nejspíš nepokládá za tak „umělecky“ hodnotný. Najdeme zde jen fotografie Nové scény národního divadla v Praze (1983), uvedené jako příklad brutalistické práce se sklem, a budovy bývalého Národního shromáždění (1973). Zmíněno je i proslulé sanatorium Družba (obr. 10), budované v osmdesátých letech v rámci československo-sovětské spolupráce v Jaltě na pobřeží Černého moře – pozoruhodné zhmotnění modernistických vizí, jak by měla vypadat kolektivní rekreace socialistického člověka. Obří nevzhledná stavba se čtyřmi sty pokoji připomíná ozubený létající talíř na třech muřích betonových nohách, pro něž

←10. Igor Vasilevsky,
sanatorium Družba, Jalta, 1985.
Repro: *Brutalismus*, s. 72.

vynalézaví soudruzi použili typová síla běžně používaná v československém zemědělství. Neobvyklý tvar prstence měl symbolizovat přátelství mezi oběma národy a snad být i připomínkou bratrské spolupráce na kosmickém programu a společného letu do vesmíru. Idea to byla ušlechtilá, ale vyzněla přesně naopak. Monstrózní a bizarní budovu Turecko zpočátku pokládalo za výstavbu obří raketové základny a Moskva vše musela diplomaticky urovnávat.

Architektonická dystopie

Za většinou ohyzdných a životu nepřátelských budov obvykle stojí nějaká pomýlená teorie útočící na přirozenost člověka. Průkopníci modernismu, vycházející z utopických vizí, věřili tomu, že architektura může „vyléčit“ buržoazní společnost tím, že radikálně zavrhně tradiční pojetí krásy a veškerou falešnou zdobnost, zpochybní intimitu domova a lidi nažene do betonových „šťastných úlů“. Když tyto kolektivistické ideologie v praxi tragicky selhaly, pohrobci modernismu nám namísto *utopie* začali vnucovat *dystopii*. Architektonická antiestetika zůstala stejná, změnil se pouze styl její prezentace a ospravedlňování.

Termín dystopie je pro charakteristiku novobrutalistických, ale i jiných moderních extravagantních staveb příhodný. Je opakem utopie, tedy

pesimistickým obrazem smyšlené společnosti, která se vyvinula špatným směrem, nejčastěji k nějaké totalitní, odlidštěné, přetechnizované, či dokonce postapokalyptické formě života. Typickým příkladem literární dystopie jsou romány *1984* George Orwella nebo *My Jevgenije Zamjatina*. Existují také dystopické filmy, jimž jako šedivé kulisy posloužily právě brutalistické budovy. Například nedávný snímek *High-Rise* (2015), natočený podle stejnojmenného dystopického románu (1975) J. G. Ballarda, inspirovaný právě londýnskou výškovou budovou Trellick Tower (obr. 7) a Le Corbusierovým Koldomem (obr. 9). Pozorného čtenáře van Uffelenovy knihy proto nejspíš zamrazí, když si v úvodu přečte následující řádky:

Brutalismus, zřejmě nejneepochopenější architektonický styl, se vrací. Není již přeludem let minulých, vrací se a získává si oblibu i mimo odborné kruhy. To, co je v *Mechanickém pomeranči* Stanleyho Kubricka (1971) a *High-Rise* H. G. Ballarda (1975) zobrazeno jako prostředí násilné, barbarské společnosti, začíná pomalu zaujímat své místo v populární kultuře.¹¹

Ano, brutalismus není mrtev, neuzavřel se koncem sedmdesátých let, jak tvrdí architektonické encyklopedie, a v architektuře (skrýt pod dalšími výstředními *-ismy*) nabývá na síle. Ve van Uffelenově publikaci najdeme fotografie mnoha monstrózních betonových staveb z posledního desetiletí, ověřených prestižními architektonickými cenami. Příkladem může být univerzitní kampus v Limě z roku 2015 (obr. 11) od dvojice irských architektů Yvonne Farrellové a Shelley McNamarové, které na brutalistickou tradici vědomě navazují. Obě dámy z ateliéru Grafton Architects v letošním roce získaly významnou Pritzkerovu cenu, pokládanou za jakousi

←11. Grafton Architects, kampus univerzity UTEC v Limě, 2015. Repro: *Brutalismus*, s. 193.

→12. Grafton Architects, Univerzita Luigi Bocconi, Milán, v roce svého dokončení (2008) vyhodnocená jako Světová stavba roku. Repro: <https://www.marj3.com/en/undergraduate-international-merit-awards-bocconi-university-italy.html>

Nobelovku za architekturu. Porota z jejich díla vysoce ocenila zejména dvě univerzitní budovy – již zmíněný kampus v Limě a také budovu Univerzity Luigi Bocconi v Miláně (obr. 12), vyhlášenou již dříve, na Světovém festivalu architektury (WAF) v roce 2008, Světovou stavbou roku.

Podle poroty Pritzkerovy ceny obě architektky „vytrvale a bez zaváhání prosazují tu nejvyšší architekturu s ohledem na specifiku místa, na účel, k němuž budou domy sloužit, a zejména na lidi, kteří tyto prostory budou využívat nebo v nich žít“. Univerzity, které navrhly pro Peru a Itálii, podle jejich soudu vytvářejí prostor s lidskými rozměry. „Dialog, jaký vytvářejí mezi svými stavbami a okolím, ukazuje, jak nově nakládají se svými budovami a místem, kam je zasazují.“ A jak už je dnes v podobných kruzích téměř povinností, vše bylo ještě nutné okořenit trochou toho genderového kýče: „Tyto pionýrky na poli, které tradičně bylo a stále je ovládáno muži, jsou svou příkladnou profesionální cestou světlem pro ostatní.“¹²

Slova dnes v hantýrce architektonických porot zřejmě neznamenají už vůbec nic, stejně jako u kurátorů moderního umění. Podíváme-li se na fotografie obou budov, najdeme přesně opačné

charakteristiky, než tvrdí porota Pritzkerovy ceny. Zcela postrádají lidská měřítka, jsou excentrické a mimořádně necitlivé ke svému okolí, a už vůbec z nich není cítit nějaká ženská empatie. Spíše než budovy, v nichž mají vyrůstat a vzdělávat se přemýšlivé a empatické lidské bytosti, připomínají kulisy k zfilmování nějaké nové verze Orwellova dystopického románu o totalitní společnosti. Není divu, že si budovy milánské univerzity krátce po udělení ceny architektkám všiml i hojně sledovaný blog *Eyesore of the Month* (Ohyzdnost měsíce):

Porota Pritzkerovy ceny miluje orwellovské dystopie, a tahle má prostě všechno: Ty despotické holé zdi, které stavba ukazuje do ulice! Všechny ty pevnosti, do kterých je rozčleněná! Ten byrokratický esprit! Hlavně si povšimněte, že design budovy nevyjadřuje absolutně žádné prvky ženskosti – nenajdete tu jedinou křivku, ornament ani sebemenší náznak elegance.¹³

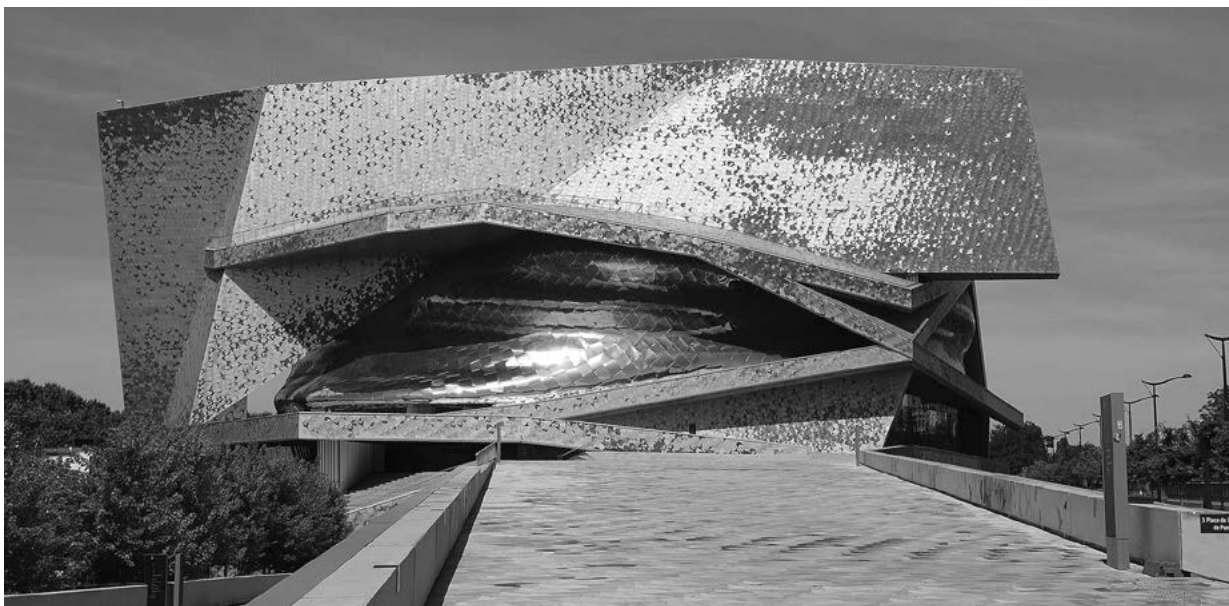
Termín dystopie v architektuře zpopularizoval britský historik umění James Stevens Curl ve své nejnovější knize *Making Dystopia: The Strange Rise and Survival of Architectural Barbarism* (Vytváření

dystopie: Podivný růst a přežívání architektonického barbarství).¹⁴ Nejde přitom o pouhé sarkastické glosování nejhorších architektonických hrůz, jako je tomu v případě rubriky *Eyesore of the Month*. Curl je ve svém oboru respektovaný odborník, mimo jiné spoluautor rozsáhlého *Oxfordského slovníku architektury* (spolu se Susan Wilsonovou).¹⁵ Ve své knize, podložené desetiletími výzkumu, přináší neidealizovaný pohled na vývoj západní architektury od roku 1918 až do současnosti, popisuje scestné ideologické motivace modernistické revoluce i její devastující dopady na stavební kulturu posledních desetiletí a na tvář mnoha dnešních měst. Všimá si rovněž neblahých účinků architektury na psychiku lidí, kteří jsou v ní nuceni žít.

Někdo by se mohl zeptat: Co na tom záleží, když se tak obrovské množství lidí zdá být ke svému okolí netečných? Prostě si ho nevšímají. Jsou příliš pohlaceni svými mobilními telefony, aby si dělali těžkou hlavu s tím, jak město vypadá. Jejich realita je někde jinde. Já si však přesto myslím, že na tom záleží: ošklivost, neustálý hluk, nehumánní prostředí odříznuté od přírody, zanedbané a nebezpečné lokality a konzumní společnost závislá na reklamě a spektaklu člověku nesvědčí, znehodnocují jeho život a otupují jeho vnímavost.¹⁶

Curl si ve své práci nebere servítky a v souvislosti s některými tendencemi moderní architektury mluví o „kolosálním zločinu proti lidskosti a zdravému rozumu“. Všimá si například toho, že s každým dalším rokem je tzv. ikonická architektura produkována slavnými architektonickými celebritami bizarnější, znepokojivější a dražší. Příkladem může být nová budova Pařížské filharmonie, otevřená za velkých ovací v roce 2015 (obr. 13). Její autor, slavný francouzský architekt Jean Nouvel, se při jejím navrhování údajně řídil samými vzletnými idejemi. Pojal ji jako poctu svému učiteli Claudu Parentovi, mimo jiné autorovi již zmíněného kostelního bunkru (obr. 3), jako naplnění jeho vizí z šedesátých let minulého století „o obřích nakloněných plochách a šikmých městech, jejichž obyvatelé by jako horalové žili na svazích v nově uspořádaném prostoru založeném na zdravém životním stylu a potěšení těla z pohybu.“¹⁷ Tvar budovy má symbolizovat členitou horu, po níž mohou návštěvníci venkovními rampami vystoupat až na veřejně přístupnou střešní terasu, hliníkové šablony na fasádě pak statisíce ptáků vznášejících se nad parkem i hlavami návštěvníků. Jakkoli znějí tyto vize krásně, výsledkem je neuvěřitelná dystopická ohavnost, již by v nějakém sci-fi seriálu mohla obývat nejspíš jen válečnická rasa humanoidních Klingonů.

Běžnému člověku to rozum nebere. Vzhledem k tomu, že do architektonické soutěže bylo podáno 98 projektů, soutěžilo se nejspíš o to, kdo budově filharmonie (jež má lásku k harmonii již ve svém názvu) vtiskne více disharmonický a odpudivý tvar. Stavba se navíc velmi protáhla a její cena překročila plánovaný rozpočet víc jak dvojnásobně (namísto 173 milionů eur nakonec stála 386 milionů), za což byla Jeanu Nouvelovi udělena bezprecedentní pokuta 170 milionů eur. Celá kauza je stále u soudu.

Zbytnělá ega a odcizené stavby

Odkud se bere tato těžce pochopitelná tendence navrhovat a stavět tak odpudivé věci, utrácet za ně astronomické částky a udělovat jim prestižní ceny? Zastánci brutalismu a dalších architektonických -ismů dnes tvrdí, že jde o *upřímnou* architekturu, která nic nezastírá. Zavrhují zdobnost, krásu a harmonii nikoli proto, že by jako první modernisté věřili v moc strohé architektury měnit člověka, ale proto, že nás údajně nechťejí hýčkat a utvrzovat

ve falešných pocitech. Lidský život je přece i dnes často nevypočitatelný a krutý, budoucnost světa nejistá a ekologická katastrofa na obzoru. Proto projektují nevzhledné a disharmonické bloky z betonu či jiná dystopická kovová a skleněná monstra, v jejichž blízkosti se člověk necítí dobře a měl by se nad sebou zamyslet.

Moderní představu, že architektura by měla být *upřímná* (zneklidňující a disharmonická), nikoli *krásná* (uklidňující a harmonická), lze dobře ukázat na debatě mezi architekty Peterem Eisenmanem a Christopherem Alexanderem, jež se odehrála na Škole designu Harvardovy univerzity v roce 1982. Přestože je staršího data, jde o jednu z nejzajímavějších veřejných výměn názorů na toto téma.¹⁸ Eisenman je slavný architekt inspirovaný filosofickým

¹¹³ Jean Nouvel, budova Pařížské filharmonie (2015), Parc de la Villette, Paříž. Repro: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paris_Parc_de_la_Villette_Philharmonie_5.jpg

¹¹⁴ Peter Eisenman, Knihovna a archiv Galicie, Centrum kultury, Santiago de Compostela, 2011. Repro: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:2013_Cidade_da_Cultura_Santiago_de_Compostela_-_Galiza-5.jpg

dekonstruktivismem Jacqua Derridy, s nímž publikoval i jednu knihu. Jeho stavby se proto vyznačují nepředvídatelnými a disharmonickými tvary a ve svých projektech se vědomě odchyluje od zavedených stavebních koncepcí (obr. 14). Britsko-americký teoretik architektury a designu Christopher Alexander je tradicionalista, jenž vášnivě obhajuje objektivní měřítko a standardy krásy, která pokládá v architektuře za klíčová. Ve svých četných teoretických pracích navrhuje, abychom se při posuzování nejrozumnějších staveb, míst či předmětů zabývali především tím, jaká je v nich míra života, harmonie či (jak to nazývá nejčastěji) celistvosti. Jako architekt navrhuje biofilní tradicionalistické stavby vycházející z architektonického jazyka daného místa a vyvolávající v člověku pocit svobody, klidu a pohody.¹⁹

Debaty je zajímavá nejen svým polemickým ostřím, ale zejména tím, jak otevřeně v ní Eisenman odhaluje motivy, jež vedou moderní architektury k tomu, aby navrhovali bizarní a agresivní stavby, které se lidem nelíbí a často v nich vyvolávají neklid a stres. Hned zkraje se snobsky a afektovaně distancuje od minulosti a klasických kánonů krásy tím, že

prohlásí katedrálu v Chartres, všeobecně pokládá za vrchol gotického stavitelství, za příliš nudnou, aby ji vůbec navštívil:

Chartres je pro mě jednou z nejméně zajímavých katedrál. Ve skutečnosti jsem se šel v Chartres několikrát najíst do restaurace naproti přes ulici (dal jsem si červené víno Meursault, ročník 1934, které bylo vynikající), ale nikdy jsem nevešel do katedrály. Katedrálu jsem si prohlédl jen mimochodem. Jestliže jste viděli jednu gotickou katedrálu, viděli jste je všechny.²⁰

Poté se nechá vtáhnout Alexanderem do debaty o moderní architektuře a svých vlastních filosofických východiscích. Jednou ze staveb, o kterých se diskutuje, je komplex budov radnice ve španělském městě Logroño v oblasti La Rioja, navržený architektem Rafaellem Moneem, vyznačující se zejména atypickým, silně formalistickým podloubím (obr. 15):

Když jsem poprvé viděl fotografie této budovy, přišlo mi to velmi rušivé. Sloupy se zdály být

115. Rafael Moneo, radnice, Logroño, 1981. Repro: <https://www.archdaily.com/636876/unified-architectural-theory-chapter-13>

příliš tenké pro podloubí na nádvoří veřejného prostranství. Potom, když jsem se tam jel podívat, uvědomil jsem si, co tím architekt sledoval. Vzal si to, co bylo příliš velké, a dosáhl efektu vyjadřujícímu odloučenost a křehkost, které dnes člověk cítí ve vztahu k technologickému rozměru života, strojům a našemu životnímu prostředí ovládanému automobily. Měl jsem z této ztenčené kolonády přesně takový pocit...²¹

Alexander pochopitelně namítl, že pokud architekt navrhuje podloubí, měl by se snažit především dosáhnout praktického i estetického komfortu pro lidi, kteří budou budovu užívat, nikoli chtít vyjádřit nějakou svou utkvělou myšlenku, například naléhavý pocit „odloučenosti a křehkosti“. „Nemyslíte si, že je v současné době úzkosti dost?“ ptá se Eisenmana. „Opravdu si myslíte, že musíme vyrábět více úzkosti ve formě budov?“ Eisenmanova odpověď je nekompromisní:

...pokud budeme vyvolávat v lidech spokojenost v malých a pěkných stavbách, jaké navrhuje, mohli bychom je ukolébat v ná-zoru, že je všechno all right, Jacku, což není. Role umění nebo architektury může být právě v tom, aby připomínala lidem, že všechno není all right. A mimochodem, nejsem přesvědčen o tom, že je všechno v pořádku.²²

Problém současných stavebníků spočívá v tom, že jsou posedlí podivnými idejemi a vizemi, které chtějí zhmotňovat ve svých stavbách, a především svým zbytnělým egem. Dožadují se naší pozornosti, chtějí nás poučovat a šokovat, namísto toho, aby se snažili vytvářet krásné a harmonické stavby, které přirozeně zapadnou do svého prostředí. Již zmíněný Reyner Banham tvrdí, že klíčovou vlastností brutalistických budov je to, že působí jako „jednotný obraz, jasný a zapamatovatelný“.²³ To se jim často skutečně daří, ale za jakou cenu. Jakkoli mohou být některé moderní budovy z technického hlediska obdivuhodné, většinou jsou chladné, ošklivé a bizarní, jako by ani nepocházely z našeho světa. Alexander je nazývá „odcizené stavby“. A platí to stejně i pro jiné módní -ismy.

Všechno, co vidím, je zaprvé: nový a vyumělkovaný jazyk; a za druhé: vágní odkazy na historii architektury, ale transformované do chytráckých kousků a zvláštního manýrismu. Takže podle mě nepředstavují hrátky strukturalistů a hrátky postmodernistů nic jiného než intelektualismus, který nemá s podstatou architektury mnoho společného. Ta tkvěla vždy v pocitech.²⁴

Podstatou sporu mezi Alexanderem a Eisenmanem je především to, zda má být architektura *pocitová*, tedy harmonická a uměřená, nebo naopak *ideová*, překvapivá a zneklidňující. Podle Eisenmana je na světě místa dost pro oba architektonické směry, dokonce se prý mohou dobře

doplňovat. Ale to není pravda přinejmenším ze dvou důvodů. Zaprvé jsou dnes upřednostňováni pouze zastánci progresivistického směru – stačí se jen podívat, komu a za co byly uděleny prestižní architektonické ceny a kdo dostává významné stavební zakázky. Zadruhé, architektura je specifickou činností, jež se od jiných čistě uměleckých oborů zásadně liší. Například moderní výtvarné umění nás může silně iritovat, můžeme jím pohrdat, vysmívat se mu a při setkání s ním si „tukat na čelo“, ale nemusíme je mít každodenně na očích, žít s ním či dokonce v něm. Lidé se mohou návštěvě moderních galerií obloukem vyhnout (což také dělají) a zajít si například na osvěžující výstavu proslulých impresionistických obrazů. Prostředí, v němž žijeme a pracujeme, je tu však s námi neustále, nemůžeme mu uniknout. Nemělo by proto mít stále více dystopické rysy.

Jak tvrdil nedávno zesnulý Roger Scruton, moderní architekturu není třeba zatracovat, je třeba ji humanizovat,²⁵ vrátit ji z blouznivých ideových výšin zpět na zem. Stavební techniky a potřeby společnosti se sice vyvíjejí, ale všeobecné standardy vnímání krásy se nemění. A architekti je musejí respektovat, pokud chtějí být sami respektováni. Musejí se zříci svých formalistických návyků a více se zajímat o to, jaké stavby se lidem líbí a v jakém prostředí by chtěli žít. V opačném případě budeme svědky jen další záplavy ošklivé wow-architektury, jež agresivně útočí na smysly člověka podobně jako kultura zábavního průmyslu. ■

- 6 Flint, Anthony: *Le Corbusier. Muž doby moderní, architekt zítřka* (2006). Barrister & Principal: Brno, s. 85–101.
- 7 Jacobsová, Jane, *Smrt a život amerických velkoměst* (2013). Mox Nox: Dolní Kounice, s. 36.
- 8 Tamtéž, s. 111–112.
- 9 Teige, Karel: *Obytný stroj, Stavba 1925–1926*, č. 9, 139–141, cit. dle Kužvartová, Lenka: *Kolektivní bydlení v 2. polovině 20. století* (2012), diplomová práce, <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/123029/>, s. 19–20.
- 10 Teige, Karel: *Architektura průmyslové doby, 1925*, cit. tamtéž, s. 21.
- 11 Uffelen, Chris van (2019), s. 10.
- 12 Viz např. <https://www.stavbaweb.cz/prestizni-pritzke-rovu-architektonickou-cenu-dostaly-irky-22584/clanek.html>
- 13 <https://kunstler.com/eyesore-of-the-month/march-2020/>
- 14 Curl, James Stevens: *Making Dystopia: The Strange Rise and Survival of Architectural Barbarism* (2018). Oxford University Press.
- 15 Curl, James Stevens and Wilson, Susan, *The Oxford Dictionary of Architecture* (2015). Oxford University Press.
- 16 Curl, James Stevens: *Making Dystopia* (2018), s. 348.
- 17 Viz např. <https://www.archiweb.cz/b/parizska-filharmonie>.
- 18 Český čtenář ji najde přetištěnou v knize matematika, teoretika architektury a urbanisty Nikose A. Salingaros *Sjednocená teorie architektury* v kapitole Kontrastní pojetí harmonie v architektuře. Viz Salingaros, Nikos A. (2017), s. 295–307.
- 19 Alexander, Christopher: *The Nature of Order: An Essay on the Art of Building and the Nature of the Universe*, 4 svazky (2002–2004). Viz např. <http://www.natureoforder.com/overview.htm>. První svazek vyjde na podzim letošního roku i v českém jazyce – Alexander, Christopher: *Podstata řádu: O stavitelském umění a podstatě univerza – Fenomén života* (2020), Books & Pipes: Brno.
- 20 Salingaros, Nikos A. (2017), s. 298–299.
- 21 Tamtéž, s. 303.
- 22 Tamtéž, s. 307.
- 23 Viz Uffelen, Chris van (2019), s. 68.
- 24 Salingaros, Nikos A. (2017), s. 297.
- 25 Scruton, Roger: *Objektivita a design*, *Salisbury Review*, jaro 2000.

- 1 Uffelen, Chris van: *Brutalismus včera a dnes* (2019). Grada Publishing: Praha.
- 2 Banham, Reyner: *The New Brutalism* (1966). Architectural Press, cit. dle Uffelen, Chris van (2019), s. 68.
- 3 Viz Uffelen, Chris van (2019), s. 71.
- 4 Mazanec, Petr: *Nejspíš už poslední* (2019). Dauphin, s. 19.
- 5 Viz např. Salingaros, Nikos A.: *Sjednocená teorie architektury. Forma, jazyk, komplexita* (2017). Books & Pipes Publishing: Brno.

František Mikš (1966), šéfredaktor revue *Kontexty* a nakladatelství Books & Pipes.

Martin Fiala

The Bourne Estate, Londýn.

Stavějme lépe, stavějme krásně

Odkaz Rogera Scrutona

V uplynulých měsících jsme si mohli přečíst velké množství vzpomínek na Sira Rogera Scrutona, který zemřel v lednu letošního roku. V mnoha nekrolozích a analýzách jeho práce velmi často zaznívala následující myšlenka: Scruton se od řady ostatních myslitelů odlišoval tím, že nebyl pouze teoretik. Svoje myšlenky a hodnoty uváděl do praxe. Jinými slovy, žil život, který kázal. Platilo to, když

s velkou osobní odvahou pomáhal zemím východního bloku pod komunistickou diktaturou. Platilo to, když vybudoval farmu Sunday Hill (známá jako Scrutopia). A platilo to během jeho působení ve veřejném prostoru, například když v posledních letech života předsedal (společně s Nicholasem Boysem Smithem) vládní komisi *Stavějme lépe, stavějme krásně* (Building Better, Building Beautiful).

Cílem zřízení tohoto odborného uskupení bylo vypracovat legislativní návrhy pro britskou vládu, které by urychlily výstavbu nových obydlí a zároveň dopomohly celkové změně uvažování při plánování nové zástavby. Závěrečná zpráva této komise obsahuje více jak stovku konkrétních návrhů, které by měly zajistit, že výsledné budovy a nové čtvrti budou krásnější.

Jak je napsáno hned v úvodu zprávy jejími autory: „Nevidíme krásu jako přítěž, o které se vyjednává po získání stavebního povolení. Krása by měla být předpoklad, kterému každý nový projekt musí dostát.“ Podle komise nejde jen o to, že lidé vyžadují krásu v architektuře, ale že také zároveň odmítají ošklivé budovy. Protože v ošklivém prostředí se člověk zákonitě necítí jako doma. Rádi se obklopujeme tím, co je pro nás i pro naše okolí krásné. A krása má v tomto kontextu synonymum – přirozenost.

Proč důraz na krásu?

Jak můžeme určit, jestli je budova objektivně krásná, nebo ošklivá? Krása není v kontextu architektury (a práce této komise) chápána jen jako estetická hodnota budov samotných. Krásou se myslí celkový „duch místa“ a také to, jakým způsobem toto místo „komunikuje“ s přírodou. Termín „krása“ v tomto kontextu zahrnuje nejenom výstavbu budov, ale i ochranu životního prostředí: „Krásné budovy, krásně umístěné, na krásném místě. To znamená, že nová zástavba by měla být navržena tak, aby zapadala do života a textury místa, kde se má nacházet.“ A to se momentálně ve Velké Británii neděje. Studie podle závěrečné zprávy ukazují, že až tři čtvrtiny nových stavebních projektů jsou klasifikovány jako průměrné nebo přímo špatné. Jinými slovy, nejsou adaptabilní a svojí estetikou narušují prostředí, ve kterém jsou umístěny.

Krása je sice vlastní hodnota, ale má i hodnotu sociální a ekonomickou. Jak dlouhodobě ukazují

výzkumy, za ošklivost se platí velká sociální daň. Ekonomická hodnota krásného místa je prokazatelně mnohonásobně vyšší, protože lidé tam chtějí žít i pracovat. Ve zprávě pracuje komise s výsledky výzkumu Královského institutu britských architektů (*Royal Institute of British Architects*), který definoval základní charakteristiky míst, kde lidé chtějí žít. Podle těchto výsledků je ideální místo pro život definováno jako městská krajina (*townscape*). Na takovém místě jsou budovy postavené podél ulic a náměstí, rozdělené do bloků. Ulice vedou do centra a veřejných míst. Budovy korespondují s prostorem a krajinou, kde se nacházejí.

Dále je podle Institutu důležité formovat komunity (vytvářet společenství) skrze architekturu – tomu napomáhají například obchody a služby umístěné v přízemí obytných budov. Lidé do takových míst nemusejí dojíždět, scházejí se tam z okolí a vytvářejí komunity.

Historie budov v Anglii aneb Jak jsme ztratili krásu

Které prvky jsou typické pro krásnou anglickou architekturu a jakými proměnami prošla? Proč se z ní vytratila krása? I na tuto otázku komise v závěrečné zprávě několikrát naráží. Pokud bychom měli najít něco jako prototyp typicky krásného řadového domu, stačí se podívat na dílo Iniga Jonese ze 17. století, které je stylovou kombinací Vogéžského náměstí v Paříži a architektury Raffaela a Bramanteho v Římě a ve Florencii. Ve zprávě se popisuje, jak na základě Jonesova díla vznikly vzorníky, podle kterých se podobné řadové domy stavěly po celé Anglii. I méně zkušení stavitelé byli díky tomu schopni zrealizovat esteticky a konstrukčně uspokojivé budovy. Některé čtvrti v Londýně – například Bloomsbury, Kensington nebo Islington – jsou dobré praktické příklady tohoto systému.

Jistým způsobem mají dnešní architekti mnohem těžší práci, protože málokterý architekt

produkuje vlastní vzorníky dostupné ostatním. Na mnoho architektů tlačí developeri, aby měli svůj vlastní styl nebo přišli s novým, originálním konceptem. A opačným extrémem jsou případy, kdy komerční stavitelé domů sice mají nějaký soubor řešení při větší zástavbě, ale bez vedení architekta, případně bez architektonických vzorníků „ve výsledku dochází k tomu, že detradicionalizace architektury (jakožto oboru) ovlivňuje kvalitu i těch staveb, které jsou tradiční.“

Se ztrátou krásy v anglické architektuře přirozeně souvisí i nové stavební metody. Charakter starých budov je do velké míry tvořen materiálem využitým k jejich stavbě. Komise zmiňuje některé často užívané materiály typické pro anglickou architekturu, jako jsou pálené cihly, tepané železo, dubové dřevo, vápenec (typický pro oblast Cotswoldsu), pískovec (Lancashire)... a mnoho dalších. Samotná textura těchto přírodních materiálů do velké míry zajišťuje krásu, protože – opět se vracím k definici – využití lokálních materiálů umožňuje

budově přirozeně splynout s okolím. Dnešní uměle vyráběné stavební materiály se často ani nepokoušejí napodobit texturu a barevnost těch přírodních. V extrémních případech může dojít k tomu, co můžeme poměrně často vidět i v České republice, že uprostřed zelené louky stojí novostavba omítnutá na růžovo.

Přesuneme-li se od budov do veřejného prostoru jako celku, i ten již dlouhou dobu trpí. Důvodem je vynález automobilu. Konkrétně masové rozšíření aut s sebou logicky přineslo i radikálně odlišný přístup k výstavbě. „Dnes se nepřizpůsobuje auto ulici, ale ulice autu, což odráží princip, že primárním účelem ulice je doprava, nikoli místo k pobývání.“

Komise samozřejmě nenavrhuje zrušení či omezení automobilové dopravy, ale poukazuje na to, že k dosažení krásy je potřeba se v plánovací fázi nového projektu odrazit od myšlenky, že ulice má primárně sloužit jako komunitní prostor – místo, kde se lidé setkávají, nikoliv jen parkovací plocha

Islington, Londýn.

Great Kneighton, Cambridge.

pro auta. Stejně tak netvrdí, že se za všech okolností musíme vrátit k využívání (dnes velmi drahých) místních přírodních zdrojů při vytváření obydlí a komunitních prostorů. „Řešením není zničit moderní svět, ale pracovat na jeho polidštění. Od toho existuje územní plánování.“

Komise se ani nesnaží navrhnout, aby se vše stavělo podle jedné šablony. Naopak, velkou část zprávy provázejí fotografie pozitivních příkladů nové výstavby v Anglii. Například výstavba v Great Kneightonu, Cambridgi, The Bourne Estate a Savoy Circus v Londýně nebo třeba nové sousedství v cornwallském Nansledanu. Tyto příklady obytných budov by nemohly být rozmanitější. Hodně zmiňovaná a oceňovaná je i Goldsmith Street v Norwichi. Všechny tyto budovy (v některých případech stylově odvážné) se vyznačují tím, že přirozeně zapadají do svého okolí a dotvářejí ho, místo aby jej narušovaly. Není to otázka stylu – každý styl může být přijatelný, pokud je dobře přizpůsobený dané lokalitě.

Zanedbaná místa

Británie se stejně jako zbytek moderní civilizace potýká s problémem architektonicky zanedbaných oblastí. Místa, která postrádají identitu – v našem případě velká odosobněná sídliště nebo industriální bloky se znečištěným ovzduším. Taková místa jsou pochopitelně nepříjemná pro život, a tím pádem kolem nich vzniká méně pracovních příležitostí, méně podniků a nejsou tam tak kvalitní školy. Proč? Protože lidé, kteří tam žijí, se tam necítí dobře, jak už bylo zmíněno, necítí se tam jako doma.

Komise poznamenává, že nestačí jen vybudovat infrastrukturu, aby obyvatelé těchto míst mohli snadněji vyjždět pryč, a už vůbec nepomůže uprostřed takového prostředí stavět „velké nablýskané krabice“. Podle komise má být zástavba regenerativní, nikoliv parazitická.

Zanedbanými místy nejsou ale jen sídliště nebo nedostupná místa. Jsou to i opuštěné, historicky důležité budovy. Momentálně je daňový systém

v Británii nastaven tak, že zvýhodňuje novostavby před renovací starších budov.

S tím souvisí důležitá problematika tzv. adaptability budov. Komise si všímá toho, že budovy postavené našimi předky k nějakému účelu – staré školy, kaple, knihovny, nemocnice – je snadné přetvořit pro účel jiný – domácí nebo veřejný. Moderní architektura se v mnoha případech zaměřuje pouze na funkci, doprovázenou minimalistickým designem. To je ale pak často na úkor multifunkčnosti prostoru.

A když už se do zanedbaných míst začnou investovat peníze na vybudování nové zástavby, jak konkrétně dosáhnout krásy? Přístup všech zúčastněných by neměl stát na principu „stavějme domy“. Základní myšlenkou má být: „stavějme čtvrti/sousedství“. Výstavba se často provádí na špatných místech – na příliš prázdných greenfieldech nebo malé byty ve velkých blocích v brownfieldech. Podle komise je potřeba uvažovat nad celkem – stavět nejenom domy, ale plánovat je zároveň s ulicemi. Bloky domů mají mít jasně oddělenou přední část do ulice a zadní část do zahrady či dvorku. „Toto bude jeden z nejnáročnějších úkolů, jak změnit model zástavby – přeměnit stavbu obytných jednotek na stavbu míst.“

S tím souvisí i další legislativní návrh, se kterým komise přichází – během následujících pěti let by se měla vláda zavázat k výsadbě dvou milionů nových stromů. Developeři by měli být povzbuzováni, aby každá nová budova měla poblíž alespoň jeden nový strom a v případě obytných budov alespoň jeden ovocný strom v uzavřeném prostoru zahrady či dvorku.

Stavební povolení a digitalizace

Jedním ze zásadních problémů u nás je zdoluhavé stavební řízení. V Británii (která na tom není zdaleka tak špatně jako Česká republika) by se dalo podstatně zkrátit tzv. digitálním pasem (*digital passport*) – tedy stavebním povolením přes internet, kde by bylo možno nalézt všechny informace o vznikající budově a průběhu stavby.

Mezi dalšími zásadními legislativními návrhy ve zprávě komise je tzv. krása v rychlém pruhu (*fast track for beauty*). Pokud je nový projekt (ať už navržený developerem nebo architektem) považovaný za krásný (developer se zavazuje ke kvalitě a je citlivý ke kontextu místa) a má podporu lidí z okolí, kde má být postaven (ošklivá budova v okolí může devalvovat i cenu ostatních nemovitostí), stát by měl mít legislativu, jak takový projekt upřednostnit a rychleji jej schválit.

Zásadní jsou i daňové úlevy pro některé druhy výstavby. Momentálně je systém nastavený tak, že když se někdo rozhodne přestavět/renovovat starou budovu, platí dvacetiprocentní daň z přidané hodnoty. Pokud začne stavět novostavbu, daň z přidané hodnoty je nulová. Komise navrhuje, aby při přestavbě/renovaci byla tato daň taktéž nulová, případně nepřesahovala pět procent. Za současného stavu dochází k tomu, že jsou bourány kvalitní budovy a jejich náhrady jsou postaveny z levných, rychle opotřebovatelných materiálů. Z estetického hlediska je to škoda a zároveň, jak zdůrazňuje komise, je to i velmi neekologické. Každé bourání

Devizes Assizes Court, Wiltshire.

budovy, odvoz a zpracování sutí, to vše zbytečně škodí životnímu prostředí. Komise podotýká, že některé nejkrásnější budovy v Británii dnes často slouží úplně jinému účelu, než tomu bylo v minulosti – jsou tedy adaptabilní. Tato daňová legislativa by měla v důsledku adaptabilitu budov podporovat, nikoliv ji činit nevýhodnou.

Demokratizace stavebního procesu

Komise dále navrhuje větší demokratizaci procesu výstavby. Developeři by měli nechat občany konkrétních lokalit zasahovat do projektu v jeho raných fázích, nikoliv až v těch posledních, kdy mohou navrhnout maximálně kosmetické úpravy. Lidé by tak měli být informováni o tom, co se bude stavět a kdy, v jakém množství, jak to bude vypadat a jestli to zapadá do krajiny a okolí. Na první pohled se může zdát, že konzultace s občany celý proces výstavby zpomalí. Právě naopak. Čím dříve se projekt konzultuje s občany žijícími v okolí, tím větší je šance na jeho realizaci a minimalizuje se riziko častých protestů a soudních sporů. Komise v této souvislosti cituje Heritage Alliance, podle níž je jádrem každého místa komunita lidí a jejich vnímání, a to podle nich tvoří jedinečnost, charakter a dědictví onoho místa.

Zpráva v tomto ohledu obsahuje také některá detailní doporučení, například aby místní samosprávy začaly více využívat digitálních technologií. Obyvatelé by měli mít šanci vidět vizualizaci projektu předtím, než se začne stavět.

Závěr

Zmiňuji zde jen některé z mnoha legislativních návrhů a myšlenek, které lze v závěrečné zprávě komise najít. Z její práce a cílů – znovuoobnovení krásy ve veřejném prostoru, v úzkém propojení s péčí o životní prostředí – si můžeme vzít příklad i u nás.

Také v České republice najdeme velké množství míst, kde byla krajina i zástavba zdecimována komunistickým režimem a dodnes tato místa nebyla renovována. Také u nás je mnoho příkladů ošklivé moderní zástavby, která ani trochu nezapadá do okolí, a často se přitom nachází v bezprostřední blízkosti historických budov.

Roger Scruton se pojmu „krása“ v architektuře věnoval celý svůj život. Úvahy o kráse tvoří klíčové teze mnoha jeho knih. Vynikající dokument *Why Beauty Matters* (dostupný i na YouTube) mohu jen doporučit. Při čtení závěrečné zprávy nemůže člověk znalý Scrutonova díla cítit nic jiného než pocit zadostiučinění. Jsou to konkrétní legislativní návrhy, které vycházejí ze Scrutonovy jednoduché, konzervativní a správné myšlenky – že je naší povinností předat naši zemi budoucím generacím v minimálně stejně dobrém nebo lepším stavu, než v jakém jsme ji zdědili. Máme zodpovědnost vůči těm, co tu žili před námi, i vůči těm, kteří tu budou žít po nás. ■

Celou zprávu komise najdete na stránkách britské vlády www.gov.uk

Martin Fiala (1993),
redaktor v nakladatelství
Books & Pipes.

Richard J. Evans

Historik
za katedrou
i u soudu

Historik Richard J. Evans se narodil v roce 1947 ve Woodford Wells ve Velké Británii. Studoval v Oxfordu (Jesus College, St. Antony College) a v německém Hamburku. Pracoval na univerzitě v Cambridgi, v současné době působí na Gresham College v Londýně. Je autorem osmnácti knih, z nichž nejznámější je trojdílná *The Third Reich Trilogy* (2003–2008), z níž dva díly již vyšly v češtině. Světově proslulým se stal nejen svými publikacemi o německých moderních dějinách, ale i odbornými posudky k soudnímu případu Davida Irvinga s Deborou Lipstadtovou, při němž byla americká autorka žalována Irvingem za urážku na cti: soud také díky Evansovým posudkům rozhodl ve prospěch Lipstadtové. Tento případ a jeho peripetie zachycuje film *Denial* (2016). Evans je členem mnoha učených společností, v roce 2012 byl oceněn rytířským titulem za zásluhy ve vědě. Čeští čtenáři se mohli seznámit i s dalšími Evansovými historickými díly, naposledy s knihou *Na obranu historie* (Argo 2019), kterou zde recenzujeme. (jh)

Profesor Richard J. Evans představuje svou knihu *The Third Reich* na knižním veletrhu ve Frankfurtu, říjen 2016.
Foto Martin Lindner, Creative Commons.

Na obranu historie

Jiří Hanuš

Cambridgeský historik, odborník na německé moderní dějiny, se ve druhé polovině devadesátých let, kdy na Západě vrcholil vliv postmoderny, odhodlal napsat „smiřující práci“. V ní chtěl sice uznat určitá pozitiva tohoto mainstreamového směru, který mohutně znejistil historiky zejména v oblasti epistemologické, na druhé straně chtěl ukázat jeho hranice a vnitřní rozpornosti. Kdo si jeho knihu přečte pozorněji, uvidí, že se miska Evansových vah přece jen výrazně naklonila na stranu kritiků postmodernistických teorií, tudíž na stranu obhájců těch, kteří zdůrazňují možnost sice omezeného, nicméně pravdivého historického poznání.

Současně jeho kniha představuje hlubinný vhled do anglické historiografie (příznejme si, že naše vnímání minulosti je více ovlivněno pracemi německých a francouzských dějepisců), neboť autor své uvažování opřel o dvě významné a do jisté míry sobě odporující práce, Carrovu s názvem *What Is History?* z roku 1961 a Eltonovu s názvem *The Practice of History* z roku 1967, které fungovaly v britském vysokoškolském prostředí jako preferované učebnice právě až do „jazykového postmoderního otřesu“. Evansova kniha tudíž splňuje

Richard J. Evans:
Na obranu historie.
Argo, Praha 2019,
přeložila Zuzana
Krotovychová.

dvojitý účel: kritizuje postmodernu a ještě přehledně a s vtipem prezentuje ostrovní, kontinentální i seвероamerickou historickou produkci a její hlavní aspekty.

V úvodu je zdůrazněn hlavní motiv celého zamýšlení. Historikové byli vystaveni nejen otázce *Co je historie?* (Carr), ale také otázce *Je vůbec možné dělat historii?* Postmoderna zkrátka přinesla historikům „chmurnou nejistotu“, praví autor. Historie se podle postmoderních filozofů ocitla za zenitem, čemuž nepomohlo ani to, že se řada historiků skryla do svých archivů a jako pověstný pštros nevystrkovala hlavu ven, kde fičel ostrý vítr postmoderny.

Kniha je přehledně rozčleněna na devět kapitol, jejichž témata odkrývají hlavní směry postmoderního úderu. První je věnována dějinám dějepisectví. Odkrývá sepisování historických děl jako dějiny střídání vědeckých „jistot“ a „nejistot“, dějiny objektivitě oproti zdůrazňování literárních kvalit. Jinými slovy, postmoderna radikalizovala některé trendy, které tu byly již od romantiků: v anglické tradici oproti tradici německé, v pochybnostech o smyslu plnosti dějin po první světové válce, v pochybnostech zasetých v roce 1913 Einsteinovou teorií relativity. Tedy akce a reakce, jak v času, tak v prostoru.

Postmodernisté mají tedy v celé historii moderny své předchůdce, ale i své výrazné protivníky – ti se objevili především v období studené války, neboť se snažili ukázat marxismus na rozdíl od objektivní západní vědy jako pseudovědu, založenou na víře. V této souvislosti je zmíněn nejen v Čechách oblíbený Karl Popper nebo populární škola Annales, ale též méně známý historik Lewis Namier a jeho kniha *The Structure of Politics*. Této objektivizující preferenci zatnul tipec v šedesátých letech Thomas Kuhn se svou *Strukturou vědeckých revolucí*, neboť jeho výraz „vědecké paradigma“ se dal snadno nahradit pojmem „historická interpretace“ – nové znejistění bylo na světě.

Další kapitola knihy je stále ještě „rozechřívací“. Evans jejím názvem avizuje problematiku morálky (do jaké míry a zda vůbec může historik soudit či uplatňovat na minulost současná mravní kritéria), ale zabývá se v ní především otázkou, zda je historie vědou, a pokud zní odpověď ano, o jakou vědu se jedná. Zvažuje, zda může historie vytvářet obecné zákonitosti, zda je možné postavit na znalosti dějin prognózu současnosti apod. Britský historik se opětně přimlouvá za zlatou střední cestu: historie je vědou ve slabším smyslu toho slova, je současně řemeslem i uměním. Kapitola však obsahuje i brilantní postřehy o chybných cestách, v tomto případě o pojetí Arnolda Toynbeeho, který se zabýval odhalením zákonitostí ve vývoji lidských civilizací: Evans se zde evidentně přiklání na stranu kritiků, kterým se nelíbila „záplava morálních soudů“, které se řinuly z Toynbeeho pera. V této souvislosti by se snad dalo připomenout, že česká exilová tvorba má svého „Toynbeeho“ v podobě díla o světových revolucích šikovného ekonoma a sociologa Jaroslava Krejčího.

Pak kniha dostane vysoké obrátky a v dalších pěti kapitolách Evans probere základní historiografické problémy: fakta, práci s prameny, kauzalitu v dějinách, vztah jedince a společnosti, vědění a moc. Rozebírat jednotlivé argumenty by bylo zbytečné, uveďme spíše tři obecnější poznámky.

Za prvé je tu Evansova schopnost velmi slušné, i když tvrdé polemiky. Postmodernisty, které si bere na paškál – v jejich průvodu je to zejména Hayden White, jehož kniha *Metahistory* (přeložená do češtiny) se stala symbolickou –, kritizuje pouze tam, kde s nimi hrubě nesouhlasí. Je jim ochoten přiznat jejich přínos. Jinak si ale nebere servítky – padni komu padni. Českého čtenáře, odkojeného až devótní úctou k Paulu Ricoeurovi, povzbudí k soudnému chápání souvislostí například tyto kritické věty: „Francouzský teoretik Paul Ricoeur například tvrdí, že vzhledem k tomu, že se čtenář neúčastní aktu psaní a autor se neúčastní aktu čtení (...) vytváří tím text dvojitou elipsu čtenáře a autora. Tak tomu ale není. Autor vždy píše pro určité čtenářské publikum a formuluje svůj text podle toho, jak očekává, že jej zamýšlení čtenáři přijmou. Obdobně si je rovněž i čtenář během čtení vždy do určité míry vědom úmyslů a záměrů autora.“ (s. 92) Tak má vypadat polemika: věcně, střízlivě, konkrétně.

Aby to však nevypadalo, že Evans kritizuje, aniž by sám šel se svou kůží na trh. Je tomu právě naopak. Vystavil se třeba kritice své vlastní práce tím, že poměrně obsírně popsal svou vlastní tvůrčí metodu, a to na příkladu svého díla o epidemii cholery, k níž došlo na začátku 90. let 19. století v Hamburku. Evans ukazuje, jak zápasí s prameny, s kompozicí díla, s interpretací příčin oné tragické události. Takřikajíc „na svém vlastním těle“ vysvětluje postmoderním filozofům a jejich historickým žákům historikův zápas o pravdu, objektivitu a stylistickou jasnost díla (s. 122–125). I v tomto případě však hledá společnou řeč – konstatuje, že historický narativ je vždy kombinací toho, co autor poznal z minulosti a co má takřikajíc z vlastní hlavy. Na druhé straně ale trvá na omezeních, která jsou dána možnostmi a limity „materiálu“, tj. všech možných pramenů. I to Evans opravňuje k jasnému soudu: „Hayden White poněkud povýšeně nadnesl, že historie se stala jakýmsi ‚útočištěm‘ pro ty, kteří chtějí ‚ve složitém nalézt jednoduché a v cizím známé‘. Jestli se to někdy v minulosti na historiky vztahovalo, v současnosti tomu

tak rozhodně není. (...) Ve skutečnosti však již od počátku 19. století bylo jedním z hlavních cílů historiků nalézt cizí v tom, co je známé, zvětšit vzdálenost mezi námi a minulostí. Empiričtí historikové nám neustále opakují, že minulost je mnohem složitější, než jak to zdánlivě dovolují velké, vše překlenující metanarativy.“ (s. 125) Postmodernisté mohou vůči Evansovi namítat leccos, ale nemohou říct, že je konzervavec, který je proti jakémukoli postmodernímu přínosu – to prokázal velmi jasně i v kritice opravdových „opancéřovaných konzervativců“, jako je například Gertruda Himmelfarbová nebo třeba i pozdní Fernand Braudel.

A za třetí je zde Evansův styl, klidný, vyvážený, vybroušený, v té nejlepší tradici anglického eseje (zde je poznat autorovo školení v Oxfordu a v Cambridgi). Našince potěší a povzbudí jemný humor, který máme údajně s ostrovy společný (osobně bych řekl, že český humor je přece jen explicitnější a současně drsnější). Ostatně, Evansův smysl pro humor se většinou projevuje velmi dobře volenými citáty z významných i méně významných prací, kterých autor přečetl opravdu velké množství – to dokládá i netradičně pojatý doslov. Jeden příklad vtipného přístupu prostřednictvím výstižných citací: „Flaubert se jednou vyjádřil, podotkl Pemble, že ‚psát dějiny je jako vypít oceán a vyčurat hrnek‘. Zdá se, že Ranke to dělal právě naopak.“ (s. 27)

Vrcholem knihy je poslední, devátá kapitola, věnovaná objektivitě psaní dějin a jejím mezím. Autor v ní shrnul své argumenty vzhledem k tradicím carrovských a eltonovských přístupů, znovu se vymezil proti tomu, co je na postmoderních útocích proti

historii účelové či vysloveně nepravdivé. Český čtenář se z ní dozví i mnohé z dalšího Evansova zájmu, totiž o „popírání holokaustu“ a o vztahu upadlé pseudovědy a nutnosti zachovat přiměřenou objektivitu historického poznání. Závěr kapitoly je velmi vyvážený – autor se pokusil ocenit postmodernisty v tom, co je možné, a současně přesně stanovil svou vlastní pozici. Ta stojí za závěrečný citát: „Takže když nám Patrick Joyce říká, že sociální dějiny jsou mrtvé, a Elisabeth D. Ermarthová tvrdí, že čas je jen fiktivní výtvor, a Roland Barthes prohlašuje, že celý svět je text, a Hans Kellner po historících požaduje, aby se přestali chovat, jako by zkoumali věci, které se opravdu staly, a Diane Purkissova říká, že bychom měli prostě jen vyprávět příběhy a netrápit se tím, zda jsou pravdivé či nikoli, a Frank Ankersmit se zapřísahá, že se stejně o minulosti nic nedozvíme (...), já se pokorně zadívám do minulosti a na vzdory jim všem řeknu: skutečně se to stalo a my opravdu můžeme, pokud budeme velmi svědomití a sebekritičtí, zjistit, jak se to stalo, a dosáhnout jistých obhajitelných, i když nikdy zcela konečných závěrů o tom, co to všechno znamenalo.“ (s. 205)

Dovolím si na závěr tvrdit, že to je jediný přístup, který výstižně obhazuje to, co my historikové děláme – a obhazuje současně i instituce, v nichž a pro něž pracujeme. ■

Jiří Hanuš (1963), historik, působí na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Migrace z pohledu dějin

Richard J. Evans

John Gast: Americký pokrok, 1872.

Evropa se v současnosti nachází uprostřed zásadní krize způsobené příchodem milionů migrantů, uprchlíků a žadatelů o azyl, převážně z Blízkého východu, ale také z některých částí severní Afriky. V několika posledních letech dosáhly jejich počty mimořádné výše. Lidé jsou k opuštění svých domovů nuceni občanskými konflikty, především v Sýrii, kde už od počátku války mezi Assadovým režimem a silami nejprve demokratické opozice a poté islamistického extremismu zahynulo podle odhadů na čtvrt milionu lidí. Podobné situace vyhnaly mnoho jiných z Iráku a Libye. Politické násilí a hospodářský rozvrat v Afghánistánu a v některých částech severní Afriky podnítily další

pohyb lidí do Evropy. Nevidané počty jich připlouvají po moři, často za cenu obrovských nesnází a nebezpečí. Není přesně známo, kolik jich cestu nepřežilo, a statisíce během ní zakusily strašlivé útrapy včetně podvýživy, nemocí, násilí a znásilňování. Evropské země začaly před nově příchozími uzavírat hranice a plán Evropské unie rozdělovat uprchlíky na základě kvót nenalezl mezi členskými zeměmi porozumění. Plán, podle něhož se měly počty příchozích snižovat jejich vracením do táborů v Turecku, nějaké výsledky přinesl a s tím, jak jsou jednotky Islámského státu postupně zatlačovány, se někteří běženci přece jen začínají vracet do Sýrie.

Stojí za povšimnutí, že migrace se neomezuje jen na Evropu. Nejde také o problém jen poslední doby. Od druhé světové války a zvláště od osmdesátých let dvacátého století vyhnaly války a další konflikty z domovů množství lidí a jejich vysoké počty odrážejí mimo jiné i střemhlavý nárůst populace v současném Třetím světě. Až do nynější, stále pokračující uprchlické krize byl jednou z hlavních cílových zemí Pákistán a většina tamních běženců pocházela ze sousedního Afghánistánu. Hospodářský rozvrat a občanské konflikty, které vedou k masové migraci, jsou dva problémy, mezi nimiž zpravidla existuje úzká souvislost a jejichž následkům nečelí pouze Evropa.

Zde se však chci soustředit na Evropu a pokusit se umístit současnou krizi do historického kontextu. Ze všeho nejdříve snad bude vhodné připomenout, že velké migrace nejsou v moderních evropských dějinách ničím novým. Koneckonců, k největší mezinárodní migraci v dějinách došlo v devatenáctém století, kdy se miliony Evropanů vypravily do jiných částí světa. Malá část z nich tak činila z politických důvodů, po zhroucení revolucí roku 1848 nebo po potlačení polského povstání proti carskému Rusku v roce 1863, ale převážná většina hledala mimo Evropu hlavně lepší život a slibnější hospodářské vyhlídky. Lákadlo americké svobody s možností získat levné pozemky a obdělávat je nejen pro obživu, ale také pro zisk, se ukázalo být neodolatelným pro mnoho Evropanů, jejichž domácí budoucnost se zdála být neradostná a bezvýchodná. Dalšími faktory, které podporovaly migraci Evropanů do zámoří, bylo rozšíření Britského impéria v Kanadě, Austrálii nebo na Novém Zélandu, jakož i nezávislost, kterou ve dvacátých letech devatenáctého století získaly země Latinské Ameriky.

Nejvelkolepější exodus se odehrál v Irsku. V období 1848–1855 došlo k poklesu irské populace z 8,5 na 6 milionů, a přestože významnou část tohoto úbytku je třeba připsat na vrub strašlivému hladomoru způsobenému opakující se neúrodou

brambor v „hladových čtyřicátých“ letech, jakož i nezájmu a předsudkům britských úřadů, pokračující pokles – až k počtu 4,5 milionu podle sčítání obyvatelstva roku 1921 – byl způsoben téměř výhradně emigrací, na níž Britové neměli žádný zájem a pokoušeli se jí bránit. Do roku 1861 přicestovalo do Británie na 700 000 Irů, 200 000 jich vyrazilo do Kanady a 289 000 do Austrálie (z nichž nemálo tam v šedesátých letech devatenáctého století přilákaly zlaté horečky), ale drtivá většina migrantů vycestovala do Spojených států. Mezi roky 1848 a 1921 jich byly víc než tři miliony a v roce 1900 se tak už v USA rodilo víc Irů než v samotném Irsku.

„Hladová čtyřicátá“ se ovšem neomezovala jen na Irsko, také Německo mezi roky 1846 a 1857 opustil po tamní bramborové krizi víc než milion lidí. Americký Kongres navíc v roce 1862 schválil Zákon o vlasti (*Homeland Act*), kterým se osadníkům umožňovalo ohradit si na Středozápadě zemědělské pozemky téměř nebo i úplně zadarmo, takže přitažlivost Spojených států ještě vzrostla. Zprávy o nových možnostech se zanedlouho dostaly do Evropy a v letech 1864–1873 opustil Německo další milion lidí. V polovině sedmdesátých let postihla sice Ameriku recese, v jejímž důsledku zájem vystěhovat se tam přece jen poklesl, jakmile se však světové hospodářství kolem roku 1880 vzpamatovalo, následovala další vlna a do roku 1890 opustilo vlast ne méně než 1 800 000 Němců, tentokrát především ze zchudlého severovýchodu země. Ve Spojených státech se Němci v tomto období stali vůbec nejpočetnější přistěhovaleckou skupinou.

Podobný obrázek skýtala i Skandinávie, kterou trápil nedostatek obdělávatelné půdy. Vystěhovalectví z Norska dosáhlo svého vrcholu v osmdesátých letech devatenáctého století, kdy zemi opustilo 188 000 lidí. V poměru k celkovému počtu obyvatel bylo přitom norských vystěhovalců víc než britských nebo i irských – v osmdesátých letech připadalo v Norsku na 100 000 obyvatel 971 emigrantů, zatímco v Irsku v šedesátých letech, kdy tamní emigrace vrcholila, jen 608.

Také počet vystěhovalců z Rakouska-Uherska postupně rostl, od 183 000 v šedesátých letech devatenáctého století přes 286 000 v sedmdesátých a 294 000 v osmdesátých až na 496 000 v devadesátých letech. V období 1900–1914 opustilo podle záznamů habsburskou monarchii víc než milion obyvatel a drtivá většina z nich zamířila do Spojených států, přičemž jejich počet vzrostl zvláště po podepsání smlouvy mezi uherskou vládou a Cunardovou společností v roce 1903. Ruská emigrace dosáhla většího měřítka až poté, co ze země začali prchat Židé, kteří se po zavraždění cara Alexandra II. roku 1881 stali terčem vlny pogromů. Vystěhovalce z Ruska motivovala směsice politických a hospodářských důvodů. Každým rokem následně z Ruska odjíždělo víc než 10 000 lidí, především Židů, takže v letech 1881–1890 jejich celkový počet dosáhl 800 000, v letech 1891–1900 už 1,6 milionu a v letech 1901–1910 znovu 1,6 milionu. Poslední velká vlna evropské emigrace zamířila do zámoří z jižní Itálie, která se ze své zemědělské zaostalosti nedokázala vymanit ani s nástupem nového století. Obyvatelé této oblasti zůstali v zajetí nemilosrdného kolotoče chudoby a zaostalosti a stále víc jich docházelo k závěru, že štěstí je třeba zkusit někde jinde: jen v roce 1913 emigrovalo z jihoitalských krajů ne méně než 873 000 lidí. Podíl vystěhovalců z Itálie jako celku postupně rostl z 0,6 procenta v osmdesátých letech devatenáctého století (kdy navíc podstatnou část tvořili Italové ze severu, kteří odcházeli hledat kvalifikovanou práci v jiných evropských zemích) až na 1,8 procenta mezi roky 1900 a 1913. Parníky už v této době zaručovaly rychlou zaoceánskou dopravu, která v období 1897–1906 umožňovala přibližně 40 procentům italských vystěhovalců vrátit se časem zpět do vlasti, v roce 1913 už tento podíl vzrostl na 66 procent. V prvním desetiletí dvacátého století ovšem Itálii i tak natrvalo opustilo kolem 1,5 milionu obyvatel.

Tento masivní exodus postihl prakticky všechny oblasti starého kontinentu. Mezi roky 1890 a 1914

se například z Řecka vystěhovala téměř šestina celé populace, buď do Ameriky, anebo do Egypta. Podle odhadů se z Evropy mezi roky 1815 a 1914 vystěhovalo na 60 milionů lidí, z toho 34 milionů do Spojených států amerických, 4 miliony do Kanady a zhruba další milion do Austrálie a na Nový Zéland. V období 1857–1940 se 7 milionů Evropanů vydalo na cestu do Argentiny a mezi roky 1821 a 1945 pět milionů do Brazílie.

Masová migrace mohla mít ovšem pro jiné části světa zničující důsledky. Pro takové země, jako byly Spojené státy či Austrálie, přinášela sice výrazné hospodářské oživení, z velké části však na úkor původního domorodého obyvatelstva. Obraz *Americký pokrok* malíře Johna Gasta z roku 1872 (viz úvodní obrázek) představující americkou doktrínu „zjevného údělu“ zachycuje symbolickou postavu Columbie provázenou nezdolnými pionýry s krytými vozy, jak natahuje telegrafní dráty napříč americkým Středozápadem. V patách jí už jede vlak – právě železnice byla velkým symbolem civilizace devatenáctého století – a pozvolna se blíží ke Skalnatým horám v levém horním rohu obrazu. V levém dolním rohu jsou však vidět polonazí Indiáni zatlačovaní spolu s bizony, na nichž svým živobytím závisejí, kamsi do temnoty. Zatímco se tak americké pláně zalidňovaly nově příchozími Evropany, počty původních obyvatel dramaticky klesaly. Navíc s sebou Evropané přinášeli choroby (většinou bezděky, ale v některých případech i úmyslně), například neštovice, kterým domorodí Američané či Australané nikdy nebyli vystaveni, takže neměli vybudovanou žádnou imunitu. Celá společenství byla vyháněna ze svých přesněji neohrazených území evropskými přistěhovalci, kteří na nich zakládali farmy obehnané ploty a domorodce vykazovali do stále bídňějších a méně udržitelných rezervací. Občas docházelo i k masakrům původního obyvatelstva. V období vzniku nových evropských koloniálních říší zhruba od osmdesátých let devatenáctého století až do začátku první světové války se k faktorům procesu redukování domorodých populací přidala

i státem sponzorovaná genocida, zvláště v Německé jihozápadní Africe a v Belgickém Kongu. Kvalitnější zbraně a početnější bojové jednotky přistěhovalců přinášely domorodým státům jednu porážku za druhou, ačkoli v ojedinělých případech byl domorodý odpor vytrvalý a úspěšný, zvláště na Novém Zélandu, kde byli Maorové dobře organizovaní a měli i propracovaný systém zásobování, a také v západní Africe, kde bylo k porážce říše Ašanti potřeba dlouhé řady válek.

Ve Spojených státech začalo být ovšem přistěhovalectví v době po první světové válce stále více omezováno, což mělo za následek dramatický pokles počtu Evropanů opouštějících starý světadíl a vydávajících se do jiných částí světa. Konec migrace to však neznamenal. Po téměř celé následující století byla většina migrace v rámci Evropy nucená, nikoli dobrovolná: jejím důvodem se stal především fenomén, pro nějž se v posledním desetiletí dvacátého století vžilo označení „etnická čistka“.

V Evropě všechno začalo balkánskými válkami, které se rozhořely roku 1911 a pokračovaly pak jako součást první světové války, zatímco se muslimská, převážně turecká Osmanská říše hroutila a nové státy jako Srbsko, Řecko, Černá Hora a Bulharsko bojovaly za rozšíření svého území. Před rokem 1914 tak bylo z Balkánu silami Balkánského svazu vypuzeno na 100 000 Turků, z Makedonie do Bulharska muselo odejít 130 000 Bulharů a podobně i z Bulharska do Řecka 100 000 Řeků. A dalších 49 000 etnických Turků bylo vyměněno za 47 000 etnických Bulharů v rámci transferu obyvatelstva, na němž se sice dohodly vlády obou zemí, neproběhl však o nic méně násilně než ostatní přesuny.

Poněvadž Osmanská říše bojovala v první světové válce po boku ústředních mocností, v rámci mírového uspořádání z roku 1919 bylo Řecko zvýhodněno na její úkor. Mladoturečtí nacionalisté, kteří v říši převzali moc už před válkou, zorganizovali proti územnímu vyrovnání ozbrojený odpor. Konflikt se vyostřil a obě strany začaly vyhánět cizí příslušníky definované především náboženskou

příslušností, křesťanskou či muslimskou. Celkem tak bylo z Turecka vyhnáno na 1 500 000 Řeků, často velmi násilně a se značnými ztrátami na životech. V tomto směru už dokonce existoval precedent v podobě násilného vystěhování křesťanských Arménů z Anatólie v době války, během něhož se násilí vyhrlo natolik, že výsledkem byla genocida více než milionu Arménů. Z Řecka bylo v poválečných zmatcích vyhnáno pro změnu 500 000 Turků. V roce 1923, kdy Osmanskou říši nahradila Turecká republika, vlády obou zemí tato vyhnání pod mezinárodním dohledem retrospektivně ratifikovaly a domluvily se na další výměně obyvatelstva, která se týkala 200 000 Řeků a 360 000 Turků a uskutečnila se v letech 1923–1924, opět značně násilným a místy brutálním způsobem. Vznikl tak neblahý precedent pro budoucnost.

Během druhé světové války, poté co si Hitler v roce 1941 podmanil Jugoslávii, vznikl chorvatský loutkový stát v čele s fašistou Ante Pavelićem. Tento „Nezávislý stát Chorvatsko“ se po svém ustavení zmocnil Bosny a Hercegoviny, jakož i veškerých dalších území, na nichž žili Chorvaté. Pavelić v nově získaných oblastech rozpoutal obrovské etnické čistky, při nichž byly vyhnány dva miliony Srbů, kteří se najednou ocitli v Chorvatsku, jakož i 45 000 Židů a 30 000 Cikánů. Byly vydány vyhlášky definující Chorvaty jako árijce a zbavující veškeré neárijce jejich práv. Vládní fašistická organizace Ustaša se na srbském obyvatelstvu země dopouštěla masových vražd, kdy byli obyvatelé celých srbských vesnic naháněni do místních kostelů, ty pak byly zapalovány a mrtvolý zohavovány. Byly také provozovány vězeňské tábory, jejichž vězni byli systematicky mučeni a vražděni. Celkem přišlo o život 30 000 Židů, většina cikánského obyvatelstva a alespoň 300 000, dost možná však až 400 000 Srbů; většina ostatních uprchla, z toho 180 000 do Srbska. Maďarsko mezitím z Vojvodiny vykázalo tisíce Srbů a Bulharsko ze svého území vypovědělo dalších 40 000. Navíc bylo 61 000 Bulharů nuceně vyměněno za 100 000 Rumunů.

Přesuny obyvatelstva a etnické násilí plánované nacisty v průběhu druhé světové války byly ještě mnohem rozsáhlejší. „Kdo si dnes vzpomene na Armény?“ řekl Hitler svým generálům, když jim rozkázal vyhladit Poláky i jejich kulturu. Jak válka postupovala, etnické násilí rostlo co do rozsahu i ambicí, až se v Generálním plánu pro východ (*Generalplan Ost*), který byl od roku 1942 oficiální nacistickou politickou linií, navrhovalo vyhlazení mezi 30 a 45 miliony Slovanů chorobami a hladomorem, aby se tak uvolnil prostor poválečným německým kolonistům. Tato Hitlerova politika etnických čistek nebo přesněji řečeno genocidy plynula z hlubokého darwinistického přesvědčení, že všechny války jsou válkami rasovými, přičemž Německu a Němcům je osudem předurčeno vládnout Evropě a celému světu. Stalin naproti tomu vnímal přesuny obyvatelstva jako prostředek sloužící spíš jen omezeným účelům, bez ohledu na to, v jakém měřítku jsou prováděny, což nemění nic na tom, že v retrospektivním pohledu se taková politika od etnických čistek příliš nelišila. Stalin prováděl sociální revoluci ve stylu bolševické revoluce z roku 1917 a let následujících: ze všech oblastí, kterých se jeho vojska zmocnila, především násilně vystěhoval skupiny, které byly prohlášeny za kontrarevoluční – například polskou třídu drobných rolníků, kterých bylo roku 1939 z východopolských oblastí obsazených Rudou armádou deportováno na východ 1,5 milionu, z nichž asi 350 000 zahynulo, včetně tisíců polských důstojníků postřílených v Katyňském lese. Dalších 200 000 lidí bylo deportováno z pobaltských republik, rovněž obsazených roku 1939; v jejich případě to představovalo snad až deset procent obyvatelstva. Mnozí z odvezených končili v táborech nucených prací. Z Moldávie bylo deportováno 400 000 Rumunů. Cílem těchto vyhoštění však nebylo Poláky, Lotyše či Estonce zcela vyhladit ani zlikvidovat jejich kulturu, nýbrž odstranit každého, o kom Stalin usoudil, že může být překážkou nastolení stalinisticko-komunistického režimu.

Počínaje rokem 1941 nechával Stalin deportovat rovněž skupiny, o kterých se domníval, že představují pro Sovětský svaz bezpečnostní riziko, poněvadž jejich příslušníci by se mohli spřáhnout s invazními německými vojsky. Týkalo se to samozřejmě etnických Němců, zvláště povolžských, krymských Tatarů a mnoha dalších. Bulhaři a Arméni byli podobně odsunuti od pobřeží Černého moře. Celkem postihly tyto deportace bezmála dva miliony lidí; kolik z nich zaplatilo životem kvůli drsnému způsobu, jímž byly prováděny, se neví. Už v letech 1935 a 1936 bylo na Sibiř deportováno také 30 000 Finů, Poláků a Němců a v roce 1937 bylo 172 000 Korejců ze sovětského Dálného východu přemístěno do Kazachstánu a Uzbekistánu. Během války bylo z Povolží a jiných západních oblastí Sovětského svazu vysídleno na milion etnických Němců, půl milionu Čečenců, 191 000 krymských Tatarů, 300 000 Poláků a mnoho dalších, většinou na Sibiř. Ani v tomto případě se však nezdá být zcela výstižné mluvit o „etnických čistkách“, dokonce ani v těch případech, kdy byly „vyčištěné“ oblasti následně osídleny příslušníky jiných etnických skupin; příkladem je východopruská metropole Královec, dnešní ruský Kaliningrad. Za vlády Stalinova nástupce Nikity Chruščova byly tyto deportace z převážné části anulovány a ti, kdo je přežili, se směli vrátit domů. Převládlo přesvědčení, že žádné bezpečnostní riziko už z jejich strany nehrozí – pokud vůbec někdy hrozilo –, a sám Chruščov deportace odsoudil jako nelidské.

Tyto události však byly zastíněny etnickými čistkami, které v téže době a ještě i nějaký čas poté probíhaly ve východní a střední Evropě. Po skončení druhé světové války bylo totiž z východní Evropy násilně vystěhováno kolem 11 milionů lidí, bez výjimky etnických Němců, případně jim bylo zabráněno vrátit se do svých domovů, pokud předtím sami uprchli. Němečtí osídlenci byli rozeseti po celé střední a východní Evropě. Nacistická kolonizace sice jejich počty přirozeně zvýšila, mnoho rodin však v těchto oblastech žilo po celá staletí a nyní

byly ze znovu obnovených států, jako bylo Polsko, Československo, Rumunsko, Jugoslávie a další, vysídleny. Dlouhé zástupy uprchlíků se plahočily do Německa, přičemž slabí mezi nimi umírali na podchlazení a podvýživu.

Vystěhování německého obyvatelstva přitom nebylo pouhým aktem masové msty vykonané národy východní Evropy, které předtím trpěly pod nacistickým jhem. Právě naopak, rozhodli o něm Spojenci a plánováno bylo dlouho před koncem války. Československý exilový vůdce Edvard Beneš přesvědčil za války představitele Spojenců, že pokračující přítomnost početné německé menšiny v Československu by pro obnovený stát znamenala milion nebo ještě více „mladých, nenapravitelných nacistů“, kteří by do budoucna představovali neustálou hrozbu destabilizace. „Národní menšiny,“ prohlásil Beneš už v roce 1942, „bývají vždy – a ve střední Evropě zvlášť – skutečným trnem v oku jednotlivých národů. A platí to zvlášť, jedná-li se o menšiny německé.“ V polovině roku 1942 přijala britská vláda zásadu, podle níž bylo třeba německo-jazyčné menšiny z východní Evropy odsunout.

Koncem roku 1944 začalo být také jasné, že se Stalin nikdy nevzdá území východního Polska anektovaného v roce 1939 podle tehdy podepsané nacisticko-sovětské smlouvy. Jedinou možností, jak obnovenému Polsku takovou ztrátu kompenzovat, bylo předat mu západní území ve Slezsku a dál až k řekám Odře a Nise, která byla dlouhé roky, desetiletí a dokonce i staletí součástí Pruska a později Německa. Okupační silou zde byla Rudá armáda, a tak všechny trumfy držel v ruce Stalin. Z východního Polska navíc vysídлил 1,8 milionu Poláků, jejichž příchod na západ země se stal významným impulzem k vyhnání tamních etnických Němců, aby se v jejich domech mohli usídlit nově příchozí. Na půl milionu etnických Ukrajinců bylo z Polska posláno do Sovětského svazu a roku 1947 jich bylo dalších 140 000 vyhoštěno z nových sovětských území do nového Polska; v témže roce bylo 120 000 etnických Maďarů vyměněno za 73 000 etnických Slováků. Na

Postupimské konferenci v červenci 1945 už Spojenci nemohli dělat nic jiného než tyto *faits accomplis* ratifikovat a vyzvat, aby transfery obyvatelstva byly napříště prováděny „spořádaným a humanitním“ způsobem, což zjevně nebyly.

V době studené války, zatímco byla Evropa rozdělena na dva ozbrojené tábory, zůstávaly etnické konflikty převážně potlačené, což platilo v první řadě o autoritářském režimu maršála Tita v mnohonárodnostní Jugoslávii. Když se však Sovětský svaz v letech 1989–1990 zhroutil a jeho nadvláda nad prakticky celou východní Evropou skončila, znamenalo to, že pominula i hrozba držící národy Jugoslávie pohromadě. Jako první vyhlásilo nezávislost Slovinsko, a to hned v roce 1990. O několik měsíců později, už v roce 1991, je následovalo Chorvatsko a po něm Makedonie. Srbský vůdce Slobodan Milošević už pak na veškerou snahu udržet Jugoslávii jako federální stát rezignoval a rozhodl se raději zahájit budování nového a životaschopného srbského státu.

Srbský nacionalismus vycházel však od svých prvopočátků v devatenáctém století z konceptu Velkého Srbska a zvlášť chorvatská nezávislost představovala v očích Bělehradu vážné ohrožení srbské hegemonie. Jakmile byla vyhlášena nezávislost Chorvatska, podnikla Jugoslávská národní armáda, což už tehdy byla prakticky armáda srbská, invazi do pohraničních chorvatských území obydlených převážně Srby, případně je začala ostřelovat. Terčem se stalo mimo jiné i historické město Dubrovník na dalmatském pobřeží a pohraniční město Vukovar bylo zcela zničeno. Střed Chorvatska brzy obsadily srbské jednotky a přibližně 200 000 Chorvatů bylo z této oblasti, prohlášené za „Republiku Srbská Krajina“, násilně vystěhováno. Válka byla ovšem rychle ukončena dohodou sponzorovanou mezinárodními společenstvím, na niž obě strany přistoupily, poněvadž si uvědomovaly, že v sázce je mnohem víc než to, kvůli čemu k vyjednávacímu stolu usedly, totiž Bosna a Hercegovina, jež roku 1991 také vyhlásila nezávislost.

Podobně jako v ostatních krajích této části světa, ani v někdejší Jugoslávii nerozdělovaly různé národnostní skupiny žádné jasné a zřetelné hranice – a v případě Bosny a Hercegoviny to platilo dvojnásob. Etnické rozdělení se zde navíc ještě překrývalo s rozdělením náboženským, protože kromě katolických Chorvatů a pravoslavných Srbů žilo v Bosně také velké množství muslimů, což bylo dědictvím staleté osmanské nadvlády nad tímto regionem. Mezi roky 1992 a 1995 uskutečnily srbské krajně nacionalistické jednotky pod velením generála Ratka Mladiće cílevědomý program, který už byl označován termínem „etnická čistka“, ve snaze násilím vypudit muslimské obyvatelstvo z oblastí, na něž si dělalo nárok Srbsko. Z území dnes nesoucího název Republika srbská, bylo donuceno k odchodu víc než milion Bosenských muslimů a Chorvatů. Až devadesát procent válečných zvěrstev, která byla v této válce spáchána, měly na svědomí právě srbské síly, ale chorvatské jednotky se v oblastech, na něž vznášelo nárok pro změnu Chorvatsko, chovaly podobně. Chorvaté v letech 1993–1994 z oblasti, o níž tvrdili, že jim náleží, a označili ji názvem „Chorvatské společenství Herceg-Bosna“, vyhnali desítky tisíc bosenských muslimů. Vůbec nejstrašlivějším zvěrstvem se stal masakr ve Srebrenici, při němž srbské jednotky v roce 1995 povraždily na 8 000 bosenských mužů, avšak případů masového zabíjení, mrzačení a střelení bylo mnohem víc. Úmyslné mučení bosensko-muslimských vězňů hladem v Srby provozovaném táboře Omarska se v roce 1992 dočkalo celosvětového odsouzení poté, co jeden fotograf tamní vězně potají nafilmoval.

Tento konflikt skončil v roce 1995, kdy NATO přistoupilo k bombardování Bělehradu a Srbům nakonec nezbylo než souhlasit s jednáním. V Bosně byla poté vytvořena autonomní srbská republika, zatímco Chorvaté využili příležitosti zmocnit se znovu území, o která přišli v letech 1991–1992; z Krajiny do Vojvodiny muselo utéct na 200 000 Srbů. Celkem si tento konflikt vyžádal 140 000 životů a před koncem desetiletí vzplál

nanovo v Kosovu. Tuto svého času autonomní provincii komunistické Jugoslávie obývali převážně etničtí Albánci, ale žila tam i srbská menšina, navíc už po mnoho desetiletí, a dokonce i staletí. Když na konci osmdesátých let dvacátého století začali kosovští Albánci po vzoru ostatních národností Jugoslávie pošilhávat po nezávislosti, Srbové v čele se Slobodanem Miloševićem rozpoutali kampaň za potlačení kosovsko-albánské totožnosti v této provincii. Kosovští Albánci si v odpověď zformovali nepravdělnou odbojovou armádu se základnami na území Albánie a boje vyvrcholily v roce 1998, kdy srbské jednotky povraždily přibližně šedesátku kosovských Albánců, mezi nimi i ženy a děti. Tomuto masakru se dostalo mezinárodního odsouzení, po němž následovalo 38 000 leteckých úderů NATO, jejichž cílem bylo vytlačit Srby z Kosova a Srbsko opětovným bombardováním Bělehradu přinutit k tomu, aby se z Kosova stáhlo.

Tento postup však nejprve vyprovokoval masivní etnické čistky, během nichž srbské jednotky vyhnaly z bývalé provincie mezi 850 000 a jedním milionem kosovských Albánců; uprchlíci přinášeli svědectví o mučení a o vraždách páchaných příslušníky srbských jednotek i policie. Tato srbská kampaň k cíli nevedla a letecké údery NATO Miloševiče v červnu 1999 donutily k přijetí podmínek. Kosovo se ocitlo pod správou Organizace spojených národů a v roce 2008 vyhlásilo nezávislost, mnohé země je však dodnes neuznávají. Celkem zahynulo okolo 10 000 Albánců a zhruba tisíc Srbů. Většina uprchlíků se pak vrátila do svých domovů, ale kosovští Albánci následně rozpoutali vlastní etnické čistky, jejichž násilnost dosáhla vrcholu v roce 2004: v letech po válce bylo ze svých domovů vyhnáno celkem čtvrt milionu Srbů. Jugoslávie se tak vlastně rozpadala po víc než jedno desetiletí a proces vzniku nových států se neobešel bez velmi masivních přesunů obyvatelstva.

Lze tak říct, že teprve před o málo víc než desetiletím skončila „éra etnických čistek“, která v Evropě začala o necelé století dříve. Nucená migrace však nebyla v poválečné Evropě jediným druhem

populačního transferu. Dlouhá desetiletí, vlastně už od devatenáctého století, docházelo rovněž k masivní migraci dobrovolné. Industrializace samozřejmě vedla k tomu, že se obrovské množství lidí přesunovalo z vesnic do měst, a to nejen uvnitř jednotlivých států, ale i napříč státními hranicemi – před rokem 1914 ostatně neexistovaly žádné pasy a bezmála ani žádné pohraniční kontroly. Jako příklad může posloužit Německo. Mezi roky 1850 a 1900 klesl celkový počet obyvatel východopruských provincií zhruba o 1,5 milionu. Podle sčítání lidu provedeného roku 1907 pracovalo v zemi také víc než půl milionu cizích dělníků původem převážně z Rakouska-Uherska, ruského Polska a Itálie. K ohromnému nárůstu počtu zahraničních dělníků v Německu v období druhé světové války vedly zvláštní příčiny: nacisté totiž odmítali přinutit k práci v továrnách ženy, a to spolu se ztrátami mužské pracovní síly na bojištích znamenalo, že do říše bylo před rokem 1945 nutné dopravit, většinou násilně, 7 milionů zahraničních dělníků. „Hospodářský zázrak“ poválečného Německa zase přivedl do země obrovské množství takzvaných „gastarbeiterů“ převážně z Turecka, Jugoslávie a Itálie. Po ropné krizi v roce 1973 sice jejich příliv poklesl, ale ani zdaleka neustal. Německo se svou nízkou porodností, stárnoucím obyvatelstvem a už víc než století trvajícím strukturálním nedostatkem pracovních sil potřebuje pracovníky z ciziny stále, nemá-li se jeho hospodářství zastavit – to byl ostatně jeden z významných důvodů srdečného přijetí, jehož se tam dostalo uprchlíkům v nejnovější době.

Hospodářská krize, která začala v roce 2008, rovněž vedla k výraznému poklesu čisté migrace (tedy rozdílu v počtu lidí, kteří se do země přistěhují a naopak se z ní vystěhují), a to především v zemích, které jí byly postiženy nejhůře: nejvýraznější pokles byl tudíž zaznamenán ve Španělsku a v Itálii. Německo, největší, nejúspěšnější a nejodolnější evropská ekonomika, tak nejen mělo nejlepší vyhlídky na to, že se nejvážnějším důsledkům hospodářského poklesu vyhne, ale také nepřestalo cizí pracovní

sílu potřebovat. Nepříznivému trendu nepodlehlo a naopak lákalo neustále rostoucí množství zahraničních pracovníků. V pozadí zásadních změn evropských migračních toků stálo rovněž zhroucení Berlínské zdi, pád komunismu a rozšíření Evropské unie na východ po roce 1990. Volný pohyb pracovních sil v rámci EU přivedl například do Velké Británie značné množství Poláků: předchozí vývoj čisté migrace se obrátil. Tak se stalo, že přistěhovalectví z ostatních zemí EU podnítilo vzestup britského euroskeptického populismu ještě dříve, než vypukla uprchlická krize, a dodnes zůstává mnohem závažnějším politickým problémem než přistěhovalectví z Blízkého východu. Částečně je tomu tak proto, že před přistoupením východoevropských zemí k EU a také předtím, než se Tony Blair rozhodl neuplatnit pravidla EU umožňující omezit přistěhovalectví, bylo ve Velké Británii imigrantů z jiných států EU méně než ze zemí mimo EU. Navíc vládne přesvědčení, že uprchlíci ze zemí rozvrácených občanskou válkou, jako například Sýrie, Irák, Pákistán, Afghánistán, Libye či Somálsko, se poté, co bude v jejich vlastech znovu nastolena politická stabilita, nakonec budou chtít vrátit domů. A stojí rovněž za zmínku, že mnozí lidé figurující v oficiálních migračních statistikách žádní imigranti nejsou: přišli studovat na špičkových britských univerzitách, což drtivá většina Britů, jak ukazují výzkumy veřejného mínění, ve skutečnosti podporuje.

Na druhé straně, ať už právem či neprávem, přistěhovalectví z jiných států EU mnoho Britů považuje za trvalý problém nijak nesouvisející ani s krátkodobými krizemi, ani s časově omezenými studijními pobyty. Pokud jsou respondenti informováni o skutečných rozměrech přistěhovalectví do Spojeného království, jejich míra nepřátelství k imigrantům sice klesá, ale nic se tím nemění na skutečnosti, že ve Spojeném království zůstává vyšší než v kterékoli jiné evropské zemi. V jejím pozadí je také nástup úzkoprsého anglického nacionalismu související v neposlední řadě s posilováním národního cítění ve Skotsku.

A právě tento nacionalismus poháněl hnutí za brexit. Není pravda, že by přistěhovalci brali Britům pracovní místa nebo, naopak, že by do Británie přicházeli žít ze sociálních dávek, ale těžko popřít, že koncentrace například polských pracovníků v některých částech Východní Anglie i v některých dalších regionech vedla k určitému pocitu kulturního odcizení na straně britských obyvatel, třebaže celkem vzato zůstává poměr přistěhovalců v britské společnosti relativně nízký a ani nárůst v posledních letech nebyl nijak dramatický. Brexit tak nebyl především odpovědí na přistěhovalectví a v mnoha oblastech, které se pro něj vyslovily nejrozhodněji, žije imigrantů jen velmi málo. Důvody, proč hlasování o brexitu dopadlo tak, jak dopadlo, jsou mnohem složitější, ale významnou roli v něm každopádně hrál jednoduchý protest proti vládnoucím elitám: odchod z EU podpořili lidé, kteří mají – v mnoha případech oprávněný – pocit, že je konzervativní i labouristické vlády přehlíží a jejich životní úroveň se už mnoho let v podstatě nijak nezvyšila.

Vždycky se najdou lidé hledající práci a bohatství v jiných zemích než v těch, kde se narodili, a týká se to nejen příslušníků jiných národností, ale stejně tak i Britů, ačkoli údaje o tom, kolik Britů už dnes žije v ostatních evropských zemích, bývají v britských rozpravách o EU citovány jen zřídka. V posledních dvou staletích byla migrace někdy hospodářská, což platilo o většině evropských vystěhovalců v devatenáctém století, jindy úmyslně způsobená válkami, tak jako ve století dvacátém, a někdy vyvolaná ozbrojenými konflikty a občanskými válkami, jaké stojí v pozadí uprchlické krize posledních let. Kdyby se podařilo vyřešit krizi na Blízkém východě, nepochybně by to znamenalo

také významný krok k řešení krize migrační, ale i poté by zůstal dlouhodobější problém usměrňování migrace za prací. V tom ohledu bude potřeba, aby se Britové rozhodli, co vlastně chtějí. Vzhledem k závislosti takových britských institucí, jako jsou Národní zdravotní systém nebo univerzity, na odbornících a vysoce kvalifikovaných pracovnících, doktorech a vědcích, zdravotních sestrách a studentech, kteří pocházejí odjinud než ze Spojeného království, nikdo se špetkou zdravého rozumu nebude volat po vybudování hradeb, které jim v příchodu zabrání. Od referenda o brexitu klesl ostatně počet zdravotních sester přicházejících do Spojeného království z ostatních zemí EU o celých 96 procent, a to je i přinejlepším velmi znepokojivé. Přísliby paušálního a všeobecného numerického omezování přistěhovalectví, dejme tomu na „desítky tisíc“, jsou nejen neudržitelné, ale i velmi škodlivé. Nepochybně je zapotřebí tak či onak rozlišovat.

Závěrem lze konstatovat, že dějiny migrace jsou pevnou součástí dějin lidstva. Vskutku, všichni jsme se tak původně dostali tam, kde teď jsme. Migrace může být ničivá, jak ukazuje historie evropské migrace devatenáctého století, ale může být i přínosná. Úkolem budoucnosti nepochybně bude vyrovnat se s ní tak, aby naši společnost obohatila ku prospěchu všech, a to včetně migrantů samotných. ■

Gresham College, 15. června 2017, zdroj: www.gresham.ac.uk/lectures-and-events/migration-a-historical-perspective.

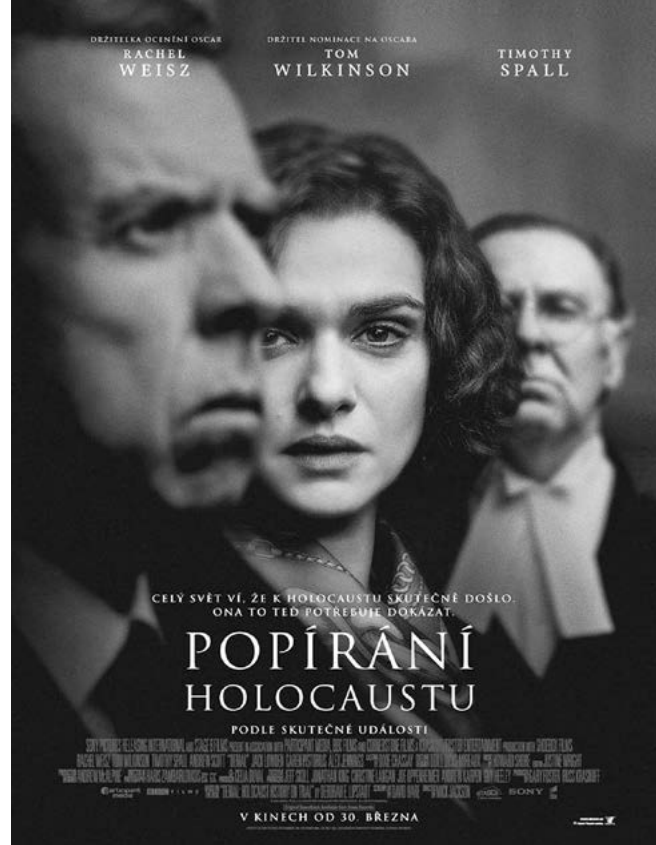
/ Přeložil Tomáš Suchomel. /

Za hranicí Hollywoodu

Popírání holokaustu

Jiří Hanuš

Snímek *Popírání holokaustu* režiséra Micka Jacksona nezapře hollywoodské ideové schéma, kterému se podřizují detaily. Mladá, cílevědomá americká historička, vynikající ve svém oboru a vyznávající emancipované krédo, porazí v soudním procesu staršího, nevzhledného popírače holokaustu. Žena má v každém případě navrch, přinejmenším morálně. Je bystrá, má ráda domácí mazlíčky, každý večer si dopřává jogging, který ji udržuje v kondici. Popírač holokaustu je předem určený k porážce. Je to starý protiva milující veřejný zájem i hajlující mládež, klasický záporák, který sehraje svou odpuzující roli bez rozporů od začátku do konce. Hollywoodská tradice je v tomto ohledu velice silná, počínaje filmem *Dvanáct rozhněvaných mužů* z roku 1957, kde je Henry Fonda už svou vizáží odsouzen k vítězství. Umělecký mainstream je vidět i v dalších oblastech: Američané s Brity si nakonec porozumí, i přes původní rozpory jsou nakonec na jedné civilizační lodi; jedinec je ten, který

Popírání holokaustu (Denial), 2016, režie Mick Jackson.

zachraňuje smysl institucí (v tomto případě nejen hlavní hrdinka, ale i soudce, který sice nosí paruku, ale má „pod čepicí“); pravda a láska nakonec zvítězí nad lží a nenávistí. Spravedlnost neostrouhá mrkvičku.

Jakkoli má tedy film klasické rysy americké pop-kultury, přece jen ji v mnohém ohledu přesahuje. Tak především: film je natočen podle skutečných událostí, tedy se takřkajíc „stal“. Deborah Lipstadtová je skutečná postava americké vysokoškolské učitelky židovského původu, podobně jako David Irving je reálný popírač holokaustu a například historik sir Richard J. Evans je expert obhajoby, jenž vystupoval v soudní místnosti. Soudní proces se skutečně před koncem milénia odehrál, scenárista i režisér se pokusili (do té míry, jak je to možné v rámci žánru) nepřepisovat životopisná i událostní fakta. Skutečnost za filmem existuje. Mezi námi stále žijí lidé jako David Irving a jsou populární v určitých sociálních bublinách i ve

staré dobré Anglii. Historie je překrucována, Hitler vyvíňován. Odborníci píšou sice knihy, které je zapotřebí brát vážně, jejich čtenářů je ale pomálu. Vědecké práce se stávají předměty doličnými. Soud rozhodoval o možnostech nalézání pravdy prostřednictvím historických interpretací. Vystavil se sám námitce, že odsuzuje názory, nikoli činy.

Jádro věci je ale ještě jinde. Jde o to – ve skutečnosti a zčásti i ve filmu –, zda jsou v právu radikální postmodernisté, když říkají, že každý má právo na svůj názor a že naše poznání historie je nemožné, protože ve skutečnosti poznáváme pouze sebe a svou přítomnost, nebo zda jsou v právu jejich odpůrci, „popírači“ postmoderny, kteří (jako historici Evans nebo Lipstadtová) tvrdí, že historii můžeme poznat, jakkoli je naše poznání dílčí a omezené. A je věru zajímavé, že se tento spor vyhroutil v naší době u soudu. Mají-li totiž radikální postmodernisté pravdu, má Irving nejen právo na svůj názor, ale navíc lze protistranu ohodnotit jako „Goliáše“, který v rámci mocenského zápasu porazí malého „Davida“, který bojuje nejen za svůj výklad, ale také třeba proti světovému spiknutí Židů a mocivlivému státu Izrael. Našinec se diví, že Irvinga nehájili a finančně nepodpořili nikoli pronacistické okrajové skupiny, ale nějaké intelektuální postmoderní kluby.

Ano, film je líbivý a až příliš jednostranný. Ale otevřel mnoho podstatných otázek. Je historie věda, která má svá pravidla, a můžeme se na ni spolehnout? Můžeme rozlišit tuto historickou pravdu od deformací, vymyšlenin, přílišných generalizací? Je povinností historika bránit v rámci nějaké společenské role poznání založené na objektivním (nestranném) a kritickém přístupu k pramenům? Kde leží hranice vědeckého poznání a nekritických blábolů? A má společnost adekvátní nástroje k hájení pravdy, nástroje, které by nemohly být v jiných případech zneužity?

Kdo se pohybuje nohama na zemi, ví, že pravda je často složitá. To, že existují podivné teorie spiknutí, neznamená, že nějaké spiknutí není možné, nebo alespoň představitelné. To, že existuje cesta k poznání historické pravdy, nikterak neznamená, že na ní nemůžeme zabloudit, i když máme ty nejlepší úmysly. Také to neznamená, že i při největším úsilí tuto pravdu vždy poznáme. A z jiného oboru – víme, že třeba alternativní medicína včetně různých praktik je problematická: to ale neznamená, že by naše racionální chápání lékařských metod bylo vždycky bez chyb a dokonalé. Žijeme ve světě, kdy nemůžeme ani na chvíli zamhouřit oko, k neustálému rozlišování a zvažování různých okolností jsme zkrátka povoláni. A vždycky nemůžeme rozhodnout nějaký osvícený soudce jako ve filmu. Ve hře je více – úroveň veřejné diskuse a, jakkoli to zní nepopulárně, úroveň mravní. Obojího se často nedostává v patřičné míře.

Film *Popírání holokaustu* ukázal, možná nechtěně, také jistou civilizační křehkost. Divák může namítnout, i navzdory tvrzení Richarda J. Evanse, že Irving neměl šanci: A co kdyby rozhodoval v pozici soudce někdo jiný? A co kdyby obhájci byli nešikovní? A co kdyby ve funkci odborného poradce byl někdo méně důkladný? A co kdyby soudce prohlásil, že každý má svou pravdu? Nedopadlo by to všechno jinak a vlastně špatně?

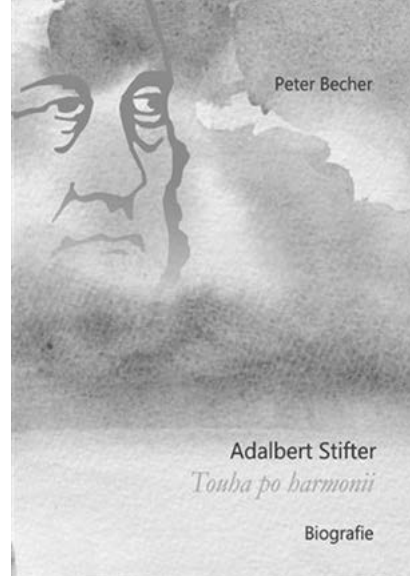
Není vůbec na závalu se takovým pochybnostem otevřít. Křehkost naší kultury a civilizační slupky je až příliš zjevná, a to i díky filmu, který končí pověstným happy endem. ■

Jiří Hanuš (1963), historik, působí na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Adalbert Stifter bez sentimentu

Josef Kroutvor

Peter Becher: *Adalbert Stifter – Touha po harmonii. Biografie*. Srdce Vltavy 2020, přel. Václav Maidl

Poslední portrét slavného spisovatele, poslední fotografie zachytila Stifterovu podobu už těsně před smrtí. Sedící muž připomíná spíše bludný balvan ztracený v hlubinách šumavských pomezních hvozdů než živého člověka. Jako by ze Stiftera už vyprchala jakákoliv vůle a on už netouží po ničem jiném než spočinout na místě, kam došel, kam se jako balvan dovalil. Jako by tento člověk zkameněl a proměnil se v součást přírody, kterou důvěrně znal a uměl i popisovat ve své próze. Pohled je už nepřítomný, bývalou píli naznačuje poněkud vysunutá čelist, odznak odhodlání. Poslední fotografie představuje už vyhořelého, opotřebovaného člověka, ale portrét není rozhodně jen depresivní.

Zcela jinak na nás působí tak často publikovaný akvarel Moritze Michaela Daffingera vytvořený ve Vídni v roce 1846. Úspěšný spisovatel měšťanského *biedermeieru* se nápadně zakulatil, jeho rysy změkly a z jeho očí sálá samá dobrota. Bujná mladá léta jsou pryč a Stifterova hvězda na literárním nebi stále stoupá, z mladého muže se stává osobnost, vážená celebrita. Tento spisovatel není žádný prokletý romantik, ale ušlechtilý tvůrce, moralista a básník společenské i duchovní harmonie. Není pochyb o tom, že tento portrét vyjadřuje cosi podstatného ze Stifterovy poetiky, zdůrazňuje její podstatný rys,

ale zároveň Stifterovi značně škodí. Stifterovo dílo je s portrétem ztotožňováno a je zatlačováno nazpět do zdlouhavé, popisné, mravoučné literatury 19. století.

Jaký byl ale Adalbert Stifter doopravdy a v čem spočívá jeho literární odkaz, pokouší se vysvětlit nová a čtivá monografie Petera Bechera, do češtiny přeložená Václavem Maidlem. Stifter zde vystupuje z líbivé stylizace Daffingerova portréту a získává vlastní identitu. Becher si nehraje na literárního vědce a zabývá se Stifterem, protože ho chce pochopit. Stifter patří především Šumavě, ale přitom není jen regionálním autorem. Stifterův *naturel* ovlivnila atmosféra *biedermeieru*, literaturu chápal jako službu humanitní ideji. Ano, službu! Měl v sobě povahu školního inspektora dávno předtím, než se jím doopravdy stal. Pod jeho povahou přebýval ještě někdo jiný, ale jen někdy své druhé, životnější a bytostnější já nechal promluvit.

Literárními současníky Stiftera (1805–1868) byli například Charles Baudelaire (1821–1867) či Victor Hugo (1802–1885). Baudelaire se se Stifterem srovnávat nedá, skoro se dá říci, že byl jeho pravým opakem. Každý z nich sbíral jiné květy, Baudelaire byl zcela oddán městu, metropoli Paříži, „sbíral květy zla“. Stifter naproti tomu „sbíral

horské byliny“, hledal inspiraci v přírodě, v lesních koutech, ve venkovském životě. U Victora Huga srovnávání se Stifterem dává už jistý smysl. Oba vycházejí z plamene poezie, oba se zajímají o vědu, politiku, různé novinky, oba kreslí a malují, oba jsou i sběratelé a amatérští restaurátoři nábytku. Když se v roce 2002 konaly v Paříži velké oslavy 200. výročí narození Victora Huga, ukázalo se, že tento muž není jen spisovatel historických románů, ale skutečný „l'homme-océan“, osobnost daleko převyšující svou literární produkci, často i poplatnou době. Když se během oslav objevily Hugovy kresby a výtvarné experimenty, mnozí zapochybovali, zda nebyl ještě větším výtvarným umělcem než literátem.

Víme, že Stifter v počátcích tvorby váhal mezi malířstvím a literaturou, víme, že se malbě věnoval s profesionálním zaujetím. Stifterovu malířskému stylu byl blízký August Piepenhagen, malíř svrchaného, alpského romantismu. V roce 1865 navštívil Stifter Piepenhagenův ateliér v pražské usedlosti Na Jenerálce v Šárce. A nešlo ani tak o setkání literáta s malířem, jako spíše o setkání dvou malířů. Stifter naprosto vybočoval z běžného dobového

žánru krajinomalby, zajímala ho nejen kompozice, ale také izolovaný detail – struktura kamene, větve či kmene, vzhled mraků... Volná studie mraků připomíná anglické malíře či Turnerovy experimenty na pomezí barevné abstrakce. Stifter sám prý uvažoval o možnosti „hudby pro oči“, o volné abstraktní kreaci.

V roce 1857 přijíždí Stifter do Terstu a poprvé spatří moře. Setkání je natolik osudové, že Stifter ztratí řeč, neboť moře, jeho síla a rozlehlost, přesahuje představivost typického Středoevropana. Ani lesy, jezera a velehory nemohou soutěžit s mořským živlem. Na mořském břehu si Stifter uvědomí, že něco svému talentu přece jen dluží... Snad se měl už dávno rozjet dolů na jih a usadit se v Římě jako Goethe, zpovídal se Stifter moři.

Není bez zajímavosti připomenout, že o Stiftera se dlouhodobě zajímal Bohuslav Reynek. Už v dopise Josefu Florianovi z 13. 8. 1927 píše: „Máte už spisy Stifterovy? Často myslím, že by to byl autor pro Dobré dílo. Takový básník, a ve vlastní zemi skoro neznámý!“ Dokonce ani ve Francii nedává Stifter Reynkovi pokoje, a tak o rok později sděluje

Florianovi, že maluje hory a vinice a překládá Stiftera. Jedná se o Stifterovu povídku *Lesní poutník*, v úmyslu má přeložit také *Pestré kameny* a *Pozdní léto*. *Lesního poutníka* vydal až v roce 1935 Pojar v edici Atlantis v Brně. Překlad doprovází také frontispis, první Reynkův lept! V této souvislosti o Stifterovi Reynek říká: „... myslím, že je málo duchů tak vznešených.“ A ještě v roce 1967, dávno po vydání Pojarovy bibliofilie, připomíná Reynek v dopise Jaroslavu Medovi: „V Lesním poutníkovi je pěkné čtení o mûrách.“

Reynek se zajímal také o stifterovské reálie, četl Stifterovy dopisy a byly mu drahé. Trvalé sympatie potvrzuje i Reynkův dopis psaný synovi Jiřímu na vojnu 23. 6. 1951 (!). Zmiňuje se o tom, že Stiftera doporučil k překladu Henrimu Pourratovi: „Jsou to takové bratrské duše, P. a S., byl by to první krok k věrnému přátelství na věčnosti, kdyby Pourrat již teď něco udělal. A jaký by to byl balzám proti existencialismu, takový básník jako Stifter!“ Je jasné, že Reynek ve Stifterovi viděl hlubšího autora, než nabízí obvyklý portrét biedermeierovského literáta a idylisty. U Pourrata a Stiftera je shodný zájem o místopis a nelehké lidské osudy venkovanů, ale styl a zpracování jsou rozdílné. Stifter viděl svět spíše očima malíře a básníka, Pourrat ho vnímal jako kronikář. A pokud už chceme srovnávat, pak k Pourratovi má rozhodně blíže dramaticky založený Karel Klostermann. Ve Francii naprosto nedocenený Pourratův román *Kašpar z hor* se u nás stal kultovní čtenářskou záležitostí, legendou spojovanou s krajem Vysočiny. Dodejme ale, že bez geniálního překladu Jiřího Reynka, bez jeho důvěrné znalosti venkovanství a lidové řeči by to bylo stěží možné.

Stifter zaujal nejen Bohuslava Reynka, básníka ryze českého, ale také Johannese Urzidila, českého Němce. Urzidil Šumavu miloval, o dovolené pobýval v Josefodole nedaleko příhraniční obce Zvonková (bývalý Glöckelberg), po válce násilně vysídlené a srovnané se zemí. Při odjezdu do exilu sbalil Urzidil do kufru i několik knih, duchovní majetek – první vydání Stifterova románu *Witiko* a také dva originály, Goethův a Stifterův dopis. Další podrobnosti a šumavské dokumenty uvádí Jiří Musil v jedinečné publikaci *Johannes Urzidil – život s českými malíři*. Urzidilovy vzpomínky na starou Šumavu nevyprchaly ani v americkém exilu – jakousi náhradou za Stiftera se Urzidilovi stala četba lesního filosofa Henryho Davida Thoreaua. Až v Americe Urzidil dokončil povídku ze Stifterova mládí – *Der Trauermantel* (Černopláštník), která paradoxně vyšla v New Yorku v roce 1945 v němčině.

Adalbert Stifter nebyl rozhodně člověk a spisovatel krátkých emocí, život se mu nevyhýbal a valil ho před sebou jako ten balvan ztracený v lesních končinách milované Šumavy. Poslední fotografie Adalberta Stiftera je více než dokumentem stárí, sešlosti a vyhaslého génia. Na jeho dílo se dnes díváme s větším pochopením, uvědomujeme si širší souvislosti, polozapomenuté kvality a Stifterovu originalitu. ■

Josef Kroutvor (1942),
esejista, historik umění,
básník a prozaik.

Vlevo portrét Adalberta
Stiftera od Moritze
Michaela Daffingera, 1846;
vpravo fotografie Adalberta
Stiftera z roku 1868.

Kdo umí ještě dnes

Milan Děžinský

Básník Milan Děžinský na obálce své nové sbírky *Hotel po sezóně* (Host 2020) píše, že jde o knížku, kterou nikdy neplánoval. „Při četbě všech těch skvělých českých básníků z první půle dvacátého století jsem byl často uhranut, vlečen jejich rytmem a melodií, kterým už dávno odzvonilo. Nemohl jsem si pomoci a občas také pustil svou bláznivou volnoběžku. Vznikla z toho knížka, kterou jsem nikdy neplánoval. Sbírka ohlasových básní i přiznaných plagiátů, psaná z radosti, piety i nostalgie.“

Ale co když jim neodzvonilo, napadne čtenáře při četbě jeho sbírky. Co když je to právě ona živá voda, již je třeba současnou uniformní záplavu nepoetické poezie zalít, vrátit nám estetické potěšení z čtení básní? A možná tak i vrátit poezii zpět k jejím čtenářům. (red.)

NA BŘEHU LABE HNIJE KADÁVER
a vzduch je tu dnes řídký
pro ty, co přišli vyvrhnout své zbytky
a vysypat svůj necesér

Chodil tu rackům sypat básně Hora
Do proudu řeky namáčel své pero
a hledal tu bájně Trokadéro
Kdy ztichlo město? Proč mlčí hora?

Dnes v jachtařském klubu vrže kladka
co spouští bílé lodě na vodu
Štiplavá vůně se táhne od brodu
Voda je žlutě zelená jak syrovátka

Přichází dva, nesou se jak konve plné jara
Jsou zmateni vůní svých mladých těl
Z tlačného člunu se valí pára
Člun lehce vplouvá mezi stehna zdymadel

KDO UMÍ JEŠTĚ DNES opičku na gumičce?
Zastříhnout správně keř, zabrousit přesně hranu?
Zarovnat k rysce zeď, přizdít ji podle plánu?
Hlavu svou zavěsit parádně v pevné smyčce?

Kdo ještě zvládne dnes hašeným vápnem bílit?
Povřísllem stáhnout snop. Líbat se na špičkách?
Nosit své bankovky v úhledných ruličkách?
Máchnutím přetnout si z nešťastné lásky zájly?

♦♦♦

TŘESU PRAVICÍ DOBRÉMU DNI
Až půjdeš kolem, jenom nakoukni
co dělá člověk, když si myslí, že je neviděn

(Jakou tvář nastaví zrcadlu ve výtahu
A jak si večer podepírá hlavu
když pravicí mu trásli celý den)

♦♦♦

♦♦♦

ZÍTRA SE BUDE ZAS ZPÍVAT VŠUDE:
nad sněžnou pouští, v dunách Sibiře
Zpívá i soused převlečený za zvíře
Prosba o lásku haleká nočním šumem —

všichni si budou bezpříkladně rovní
Muženy, žemuži, zlí a hodní
a ze všech na věky osvobozených latrín
bude znít do pauzy průzračný alexandrín

Z vesmírných, opuštěných ramp
zas bude blikat k hvězdám smutný jamb

Po ranní kávě k poetě apokalypsy
kokrhat budou novodobí psi

♦♦♦

POSLOUCHEJ, SLYŠÍŠ TO, něco se v tobě hrne
a uvnitř po svazích se posouvá jako sníh
a uvnitř buší to jak o kmen mladý srnec
a břehy zamrzlé na krajích natají —

zasvítí žluť trávy, cos ztratil a cos našel
(vzpomínky zasuté pod sněhem rychlých let)
odkryje mrtvou myš, suchý stvol; tichý kašel
A slinu vydává i prasklý klarinet

Na jaře vyklíčí zpod sukní nohy bílé
(cibulky z nočních snů sápu se po světle)
zapouzdřím v paměti jedinstvo této chvíle
abych — až budu sám — našel ji poslepu

Poslouchej, slyšíš to, něco se ohlašuje
v obočí vysinal moudrosti světlý pruh
na jaře podzimní vítr pofukuje
nadul ti do kostí, rozkmital v krvi kruh...

♦♦♦

DÍVEJ SE, LETÍ DRON. Ledové pod ním stíny
Kamera hnula se, zaostří, míří nikam
Podívej, někdo bdí, do noci skelné oko bliká
a svět se napřímí, přeci je sledován

Ticho pak oživne, zčeří se louže světla
Na věčnou památku — ó krásu přírody!
Z trávy se vytrčí poslední živá bedla

A vážka hrouží se naposled do vody

♦♦♦

NEHYBNÝ VEČER, jen počítač chrčí
pomalou píseň předsmrtnou
Z okapů voda neúnavně crčí
Brunátní vrátní si k ránu oči mnou

Bděl jsem s vámi, básník solidární
Já hlídal vesmír, vy dvory fabriky
Po mokré silnici připlouvá dodávka jak parník
Řidič vykládá přepravku s rohlíky

Básně ze sbírky *Hotel po sezóně*, Host 2020.

Milan Děžinský (1974),
básník a překladatel. *Hotel
po sezóně* je jeho sedmá bás-
nická sbírka.

Mějte se dobře, lucerny paláce nebeského...

Jiří Munzar

Poezii jsem četl a prožíval (i když jsem ji sám nepsal) již od mládí. Nejprve samozřejmě českou, později i cizí. Při tom sehrálo svou roli i mé studium filologické, konkrétně zaměřené na anglistiku, germanistiku a nordistiku.

Můj první velký obdiv platil Jaroslavu Vrchlickému, jehož tehdy nově vydávané sebrané spisy jsem si pořizoval. Ještě dnes mi v uchu často znějí verše, jež jsem slyšel od své babičky, která jinak básně vůbec nečetla:

Za trochu lásky šel bych světa kraj,
šel s hlavou odkrytou a šel bych bosý
(...)

To byla tedy klasika.

K neobvyklému setkání s poezií jiného druhu pak došlo ve škole, na měšťance. Jeden ze spolužáků, můj blízký kamarád, jehož tatínek byl v procesu s Miladou Horákovou odsouzen na doživotí, se zařekl, že rusky se učit nebude, když má tátu v kriminále. A taky výuku ruštiny zcela ignoroval. Jenomže v deváté třídě jsme měli dostávat jakési závěrečné vysvědčení. A co teď? A tu jsem poznal, jakou magickou sílu poezie má. Při jedné

z posledních hodin ruštiny tento hoch vystoupil na stupínek a začal recitovat:

Viděl jsem mužíka, byl negramotný,
neuměl rozlousknout azbuky oříšek,
uslyšel však, co mluvil Lenin,
a znal tedy vše.

A to stačilo. Na závěrečném vysvědčení byla z ruštiny chvalitebná. Jenomže k tomu, aby se dostal na gymnázium, to nestačilo, to bylo vyloučené. Snažil se mu pomoci Karel Höger, který k nám do školy chodil, protože spolužák měl zřejmý talent pro herectví, ale bylo to marné. Vyučil se dřevomodelářem, později ale přece jen absolvoval AMU a stal se z něho jeden z našich nejpopulárnějších herců.

Nové období v mém pohledu na poezii zahajuje seznámení a později i mnohaleté sblížení s profesorem Josefem Vašicou, který mi otevřel oči pro „století andělů a ďáblů“ (jak je charakterizoval Zdeněk Kalista). Vašica byl teolog, literární historik, editor a překladatel, ale také přítel mnoha básníků, mj. například Halase a Holana. Byla to jedna z největších osobností, s nimiž jsem se

v životě setkal. Vladimír Holan mu věnoval báseň nazvanou *Starý kněz*.

Starý kněz

Josefu Vašicovi

Potkali jsme se na Karlově mostě, sněžilo,
neviděl jsem ho bezmála dvacet let.
Stěžoval jsem si? Asi ano, neboť mne těšil,
a když jsem mluvil o hříchu, řekl jemně:
„Ano, vždyť jakpak bychom vás poznali
u Posledního soudu!“
Ale když to nepomáhalo, pravil zčistajasna:
„Můj synu, zdá se mi, že teď ve svých verších
pohrdáte abstrakcí... Vaše touha po prostotě
byla by chvályhodná, kdyby byla subtilní...
Ale vy jako byste částí svého ducha,
a to částí nejdobrodružnější,
nechtěl být v moci boží.
Cožpak nepijete rád víno?“

Poezií 17. století jsem byl okouzlen. Stačí třeba
jen první z *Písní o čtyřech posledních věcech* člověka
(které mimochodem vydal Vašica):

Mějte se dobře, lucerny
paláce nebeského,
zlaté slunéčko, stříbrný
měsíčku, bratře jeho.
Pomíjí den,
nastává sen,
ježž musím dlouho spáti,
až zazvučí
a poručí
anjelská trouba vstáti.

Mějte se dobře, štěpnice
s červenými jablíčky,

a vy převonné květnice
s všelikými kvítky.
Ó hrdličky
samotničky,
již mi více necukrujte:
slavíčkové,
stehlíčkové,
od zpívání pauzujte.

A co teprve Fridrich Bridel, zcela jistě jeden
z největších českých básníků, a jeho vrcholné dílo
Co Bůh? Člověk? Alespoň toto:

Kapka rosy tekoucí,
krůpěje ranní, jedinká,
prázdný ořech padoucí,
pomíjející bublinka.
Tys pak slunce bez rána,
mou nádobu naplňuješ,
jež sebou bývá plná,
s ní se sám obveseluješ.

Já jsem dejm, vítr, pára,
z semena spolu smíšený,
krátký den, a dnův čára,
zrozen jsem z života ženy.
Tys propast, z nížto všeho
všech všudy věcí zrození,
rod jednoho každého,
život první i poslední.

Jsem sice křtěný Vltavou, ale po více než pade-
sáti letech života v Brně jsem brněnským patriotem,
a proto bych rád připomněl dva dnes neprávem
takřka zapomenuté brněnské básníky, s nimiž jsem
byl blízký a kterých si cením. Je to z Kunštátu po-
cházející (a do Kunštátu také uvedl Halase) lyrik
Klement Bochořák, z něhož alespoň drobnost:

Z hlubin

Říkám si: Krásné věci pominou,
je každá bludičkou, jež v plnosti své hasne.
Jako bludičky že křehké jsou,
zachovej nám, Pane, věci krásné!
Náramná se prosba k Tobě vznáší:
Že rozplynou se, lásce naší dražší
a odleskem Tvé nádhery ať jsou –
Čím prchavěji jedna růže hasne,
tím vášnivěji myslím na druhou.
Zachovej nám, Pane, všechno krásné!

Druhým z nich je v Lesním Jakubově narozený
lyrik a překladatel z němčiny a lužické srbštiny Jo-
sef Suchý (jen pro zajímavost: v PTP sloužil s Riem
Preisnerem), z jehož díla ocitujeme pouze verše uvá-
dějící jeho úmrtní oznámení:

A tam to poklidné stavení v zatačce s olší
je smrt.
Nic víc
než zájezdní hostinec pro chvíli oddechu
a přepřažení koní...

A nyní, jak již bylo naznačeno, něco z ci-
zích luhů. Z literatury anglické jen dvě jména
autorů, jichž si obzvláště cením. Jsou to romantik
S. T. Coleridge a z 20. století T. S. Eliot. V posled-
ních letech jsem se ale věnoval, i jako překladatel,
převážně literatuře německy psané, z níž uvedme
na závěr tři autory mně obzvláště milé, které
jsem překládal a již měli nějaký vztah k českým
zemím.

Romantik Joseph von Eichendorff pocházel ze
Slezska, rodina měla ale statky i na severní Moravě
a básník často pobýval na zámku v Sedlnicích.
Je to jeden z největších německých lyriků. Jeho

romanticky citové básně jsou zpěvné a často blízké
lidové poezii.

Měsíčná noc

Jako by tiše nebe
jen políbilo zem,
ta v květy skryta bledě
o něm jen sní svůj sen.

Procházel polem vánek,
klasy se vlnily,
šum lesů tišil spánek
a hvězdy zářily.

Duše má perutěmi
vznesla se v oblohu,
letěla tichou zemí
jakoby k domovu.

Jarní pozdrav

Po ránu hora hoří
v ohnivých červácích,
na vrcholu té hory
do výše jedle ční.

A z vrcholku té jedle
je radost pohledět,
ó světe, krásný světe,
jsi dneska samý květ!

Druhý německý romantik Clemens Brentano
pobýval v Čechách a napsal hru *Založení Prahy*
o kněžně Libuši. Je rozený lyrik, jeho básně jsou mu-
zikální, často virtuózní. Kouzelné jsou jeho pohádky,
prokládané vtipnými, většinou lyrickými verši.

Slyšíš, jak fontány šumí?
 Slyšíš cvrčka cvrlikat?:
 Naslouchejme tichu růží,
 blažen, kdo umírá v snách,
 blažen, koho mraky tiší,
 koho měsíc uspává!
 Ó jak blaze ten se vznáší,
 komu sen svá křídla dá,
 a z modrého nebes pláště
 květy hvězd si trhá jen:
 létej, spi a sni, už brzy já tě
 probudím a budu přešťasten.

A na závěr: Ilse Tielschová, narozená v Hustopečích, odkud odešla roku 1945, nyní žije ve Vídni. Píše prózu i verše. Dětství v Hustopečích, vzpomínky a Morava vůbec mají v jejím díle veledůležitou úlohu. Loni oslavila devadesátiny, za účasti delegace z Hustopečí v čele s paní starostkou.

Circulus brunensis

(před starou mapou Moravy)

Bývám tam často
 (žlutá byla vždycky
 má oblíbená barva)
 v noci
 zahalena do stínu a spánku
 přecházím hranici
 Austriae pars
 jdu starými cestami
 milosrdně nesvítlí měsíc
 neutěšuje mě štěkot psů
 po kolena ve sněhu
 nacházím přece cestu
 ke dveřím
 k mým dětským snům
 jež visí v rezavých stězejích

bývám tam často
 (ty kopce
 mě volají)
 vrůstám do kopřiv a trsů fialek
 podél mezí
 houpám se v keřích bezu
 tančím hvězdnatou nocí
 nad horizonty
 mávám křídly
 před římskými číslicemi
 hodin na kostelních věžích
 poklekám před oltáři
 bez modlitby na rtech
 přelézám zeď
 školního dvora
 v prázdné tělocvičně se ještě něco chvěje
 Mozart
 hraný na rozladěný klavír
 ale písně utichly
 hlasy již neslyšet
 přikládám marně ucho
 k prahu

cizí
 procházím uličkami
 zahalena v stín a spánek
 vím, že déšť přijde
 přesto píši stále znova
 křídou
 na zdi domů
 všechny odpovědi
 jež mi zůstaly dlužny

Jiří Munzar (1937), literární historik a germanista, přednáší na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.

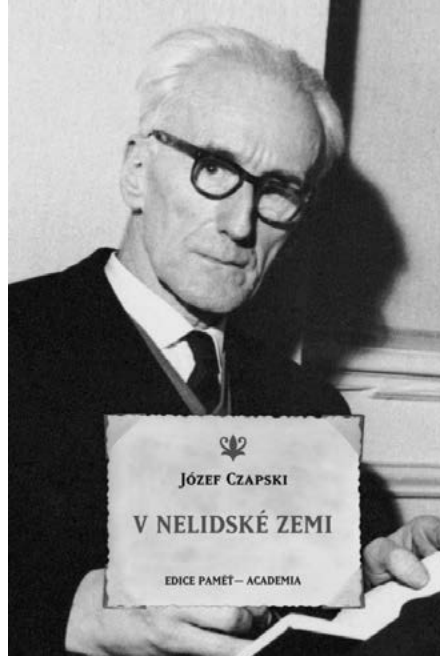
Józef Czapski

Malíř barvy a světla

Josef Mlejnek

Středoevropský úděl

V nakladatelství Academia vyšla na jaře kniha Józefa Czapského *V nelidské zemi*. Jde o autora u nás téměř neznámého: pomineme-li časopisecké publikace jeho textů (*Souvislosti*, *Střední Evropa*), jde o jeho první knižní titul vydaný v češtině. Polský malíř, spisovatel a kritik, ale také voják – účastník dvou světových válek – Józef Czapski se přitom narodil 3. dubna 1896 v Praze na Malé Straně a svou rodovou genealogií i životním příběhem představuje typický středoevropský osud. Jeho matka Josefina pocházela z děčínské větve Thun-Hohensteinů a syn po ní zřejmě zdědil múzické vlohy. Z obdivu k utlačovanému polskému národu se v mládí rozhodla, že se provdá za Poláka, což se také stalo. S hrabětem Jerzym Hutten-Czapským přivedli na svět pět dcer a dva syny. Zemřela mladá, v pouhých šestatřiceti letech. Józef o své matce tvrdí, že byla napůl Rakušanka a napůl Češka: o tom, že byla také českou zemskou vlastenkou, svědčí mimo jiné fakt, že děti Hutten-Czapských učila zpívat českou hymnu dcera Františka Škroupa, jejich učitelka hudby. V Praze ovšem Józef naposledy žil jako tříleté dítě a mládí strávil v rodovém sídle svého otce v Prilukách u Minsku (dnešní Bělorusko). V mládí se učil cizím jazykům, intenzivně se seznamoval s díly světové literatury. Byl všestranně múzicky nadaný, toužil po dráze klavírního virtuosa, rozhodnutí stát se malířem přišlo později. Učarovali mu ruští klasikové

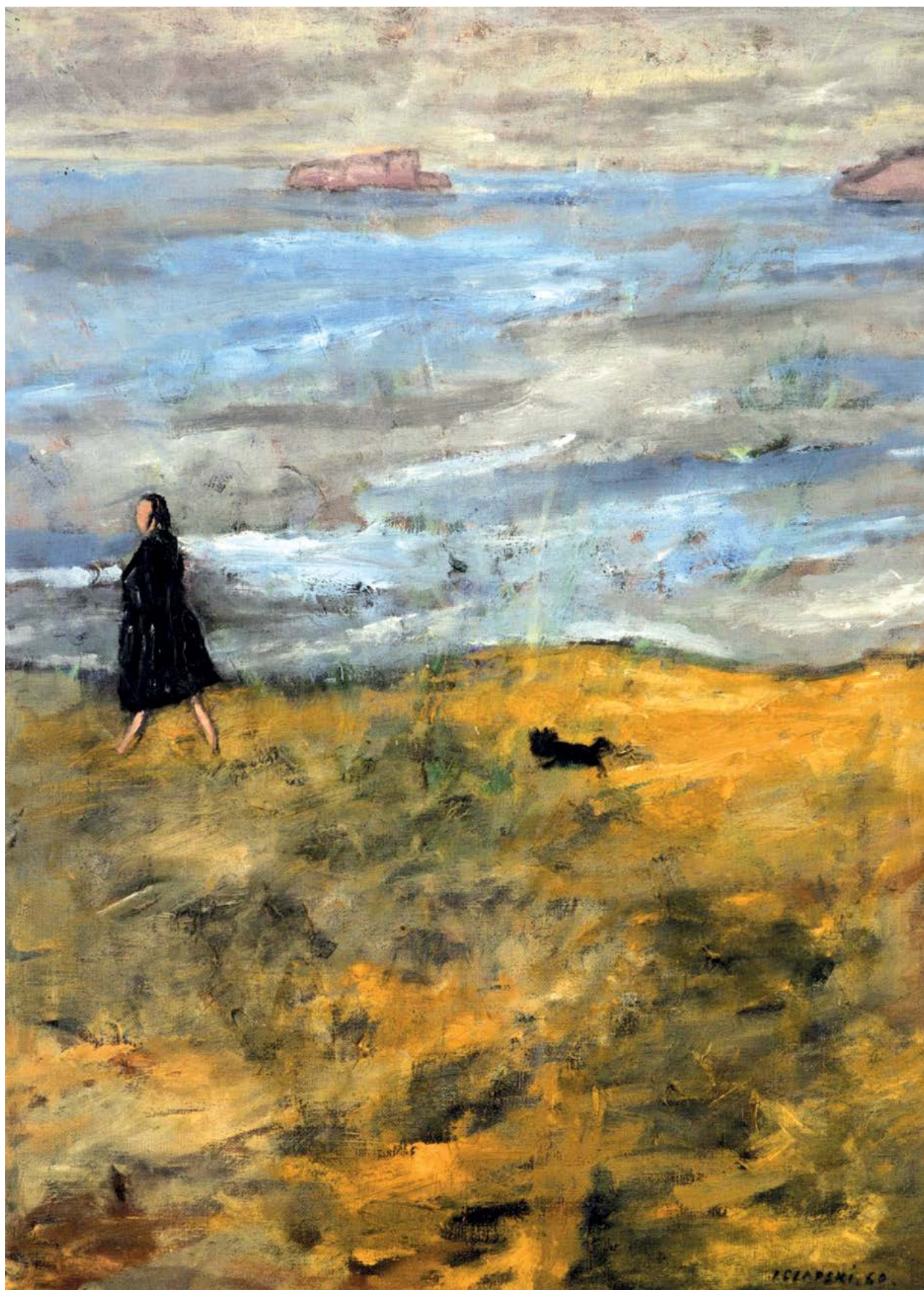

Dostojevskij, Tolstoj nebo Rozanov, z polských autorů to byli romantikové a především Cyprian Norwid, kterého často cituje. Gymnázium navštěvoval v Petrohradě, kde také v roce 1917 rok studoval na právnické fakultě. Po vzniku druhé Rzeczypospolitej v roce 1918 se Józef a jeho sestra Marie zřekli šlechtického titulu, ale příslušnost ke šlechtickému stavu mu později patrně zachránila život. V roce 1920 se jako poručík jízdy účastnil polsko-bolševické války. V meziválečném období studoval na Akademii krásných umění v Krakově, ve studiu malířství pokračoval v letech 1924–1931 v Paříži. Bezprostředním podnětem k napsání eseje *Ztracený ráj Pierra Bonnarda* byla smrt francouzského malíře v roce 1947. Neomezuje se však pouze na zprávu o životě a díle velkého umělce, hovoří v něm v širších souvislostech o jeho vlivu na polskou výtvarnou meziválečnou „přední hlídku“ – Bonnard byl přítelem polského malíře Józefa Pankiewicze, profesora krakovské akademie, v jehož ateliéru studovala skupina mladých malířů, která si říkala *kapisté* a která se dobrodružně vydala právě do Paříže. Józef Czapski byl jedním z nich. Původně plánovaný šestitýdenní studijní pobyt v Paříži se protáhl na sedm let!

↑ Józef Czapski: *V nelidské zemi*, Academia 2020, 528 s.

→ Józef Czapski: *Lily Pastré, Dinard*, 1960, 65 × 49 cm, Paulina Nourissier-Muhlstein, Paříž.

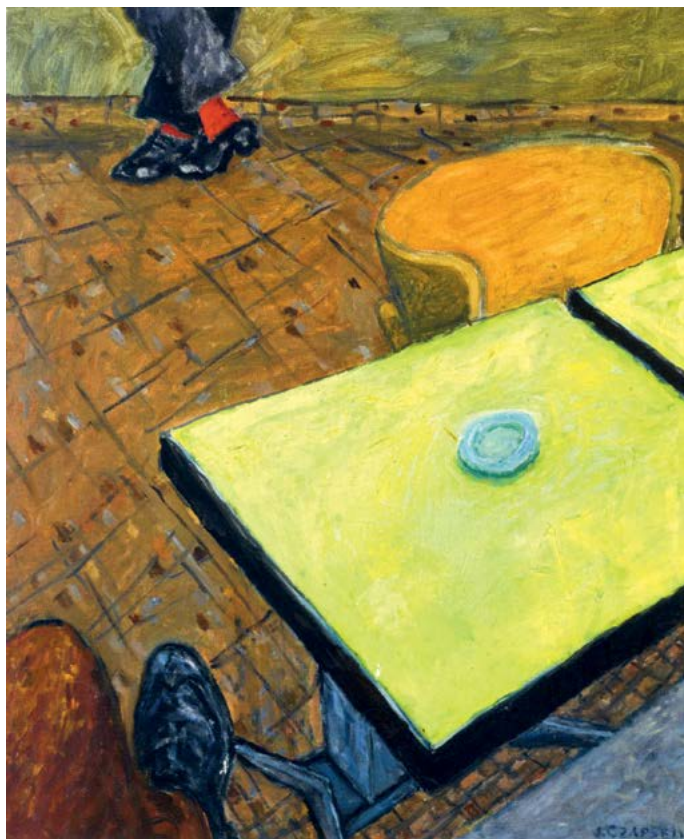
V nelidské zemi

Po napadení Polska hitlerovským Německem 1. září 1939 narukoval Czapski opět k jízdě, ale 27. září padl se svým oddílem do sovětského zajetí a byl internován v zajateckém táboře ve Starobělsku. Disponoval mimořádnou pamětí – pro internované druhy uspořádal „z hlavy“ cyklus přednášek o životě a díle Marcela Prousta, autora, jenž měl pro něj zcela mimořádný význam. Jako jeden z mála unikl tragickému údělu 15 000 polských důstojníků a poddůstojníků povražděných NKVD na jaře roku 1940 v Katyni a na jiných místech. (Ze čtyř tisíc zajatců ze starobělského tábora jich včetně Czapského přežilo pouhých sedmdesát devět.) Czapského příbuzní z německé větve Hutten-Czapských pátrali po Józefovi diplomatickou cestou a snažili se o něm získat informace na sovětském velvyslanectví v Berlíně. Rusové se jednak chtěli vyhnout případným nepříjemnostem, jednak patrně zvažili, že by jim polský šlechtic mohl být někdy užitečný. Malíř jakoukoli spolupráci se sovětskými orgány odmítal, nicméně na poslední

chvíli byl ze seznamu lidí určených k hromadné likvidaci vyčleněn. Jeho vyprávění o zmizelých přátelích aruzích, *Starobělské vzpomínky*, tvoří první část knihy *V nelidské zemi*. Po napadení SSSR Německem v roce 1941 byl na základě dohody mezi sovětskou a polskou exilovou vládou ze zajetí propuštěn a vstoupil do formující se polské armády pod vedením generála Anderse. V letech 1941 až 1942 byl vedením polské armády pověřen pátráním po nezvěstných polských zajatcích a věznicích – o tom, co se s nimi skutečně stalo, se od sovětských orgánů nic nedozvěděl. Později Czapski vedl armádní oddělení propagandy a informací. Podstatnou část knihy *V nelidské zemi* tvoří právě zápisky o neúspěšném hledání údajně ztracených důstojníků, ale také obecnější úvahy o sovětském Rusku – nešlo pouze o Katyň a o válečné události, ale především o Gulag a zločiny sovětského otrokářského systému. Kniha vyšla poprvé – s velkými potížemi – v roce 1949 ve Francii, kde Czapski po válce žil a příslušel k „silné hrstce“ polských exilových umělců a spisovatelů soustředěných kolem revue *Kultura*. Postupně se dočkala vydání v celé řadě zemí – v roce 2012 vyšla dokonce i v Rusku –, na české vydání však musela čekat až do letošního roku. Během války Józef Czapski nemaloval, pořizoval pouze kresby, které se zachovaly jen zčásti, kniha ovšem nezapře jeho výtvarné vidění skutečnosti a neomylný malířský zrak. I v zemi krvavé války a soužené bolševickou hrůzovládou existovaly okamžiky a vynořovala se místa, kdy, řečeno s Vladimírem Holanem, „příroda jako by nedbala“. V knize Czapski jemně a přesně načrtává portréty obyčejných lidí, s nimiž se při svém pátrání setkal, velice sugestivně dokáže vyličit dění na tržišti v tehdejší Kujbyševu (nyní znovu Samara), je fascinován zvláštním zabarvením uzbecké krajiny obklopené velehorami, dokáže odlišit i ty nejsubtilnější rysy a odstíny. Jedná se o velkolepý kontrast k hrůzám,

↖ Józef Czapski: *V Louvru*, 1974, 83 × 68 cm, Érik Veaux, Paříž.

↗ Józef Czapski: *Červené ponožky*, 1957, 65 × 54 cm, Popiel de Boisgelin, Kurozweki.

jež probleskují na pozadí těchto osvobozujících okamžiků, přímo o jejich protipól – nemocné a umírající podvyživené děti, vyhladovělí a omrzlí vojáci soužení nemocemi, přicházející často přes půl Sibíře a hlásící se do služby v armádě, chrámy s prkny místo oken, s poničenými kopulemi a ulámanými kříži. Czapski nemaluje a pochybuje o tom, zda někdy vůbec dokáže výtvarně uchopit a vyjádřit zažité hrůzy. I za války však do svého deníku zaznamenává úvahy o malířství a malířích, často při dlouhodobých cestách ve spacím vagonu na lůžku nejbližšího stropu.

Malíř barvy a světla

Trochu tajuplný název *kapisté* vznikl ze zkratky KP pro *Komitet paryski* (Pařížský výbor) a byli to již zmínění studenti krakovské akademie, kteří si naplánovali cestu do tehdejší metropole světového umění. Józef Czapski k této skupině příslušel, ale

nebylo tomu tak proto, že cítil potřebu spojit se s hotovým programem, dodržovat stanovená pravidla a patřit tímto způsobem ke škole. Na formulaci programu se koneckonců aktivně podílel. V jednom z pozdějších rozhovorů charakterizuje *kapisty* takto: „Hlavní otázkou reprezentovanou naší skupinou byl problém barvy. To z nás učinilo fanatiky ne již impresionismu, neboť impresionismus tehdy ve Francii už odkvetl, ale postimpresionismu. A v těchto kategoriích jsme všichni dost neúprosně napadali a popírali různé naše kolegy: byli jsme přesvědčeni, že posláním malířství není zobrazování a zpodobování příběhu, ale barva a malířská látka. Zasazovali jsme se o to, aby byl v polském malířství se stejnou intenzitou jako v meziválečné době v Paříži nastolen a odhalen problém budování obrazu barvou.“ S odstupem času malíř připouští, že byli k řadě svých kolegů nespravedliví, ale zdůrazňuje, že barva pro ně byla opravdu fixní ideou. Zdá se však, že o nalezení vlastního výrazu usiloval ještě předtím, než se spojil s ostatními *kapisty*. Ve svém deníku zaznamenává svůj prvotní zážitek „před mnoha lety“ v jedné z varšavských ulic: „Dělník nastupuje do červené tramvaje prudce ozářené zapadajícím sluncem, jeho tvář ponořená cele v odrazech červeně měla v sobě růžovou zář, svítila jako lampa. Poprosil jsem dělníka, aby mi přišel pózovat do ateliéru, ale z očarování, z *idée initiale*, ze světla, jež bylo podstatou mého vidění, nezůstalo přirozeně nic. [...] Chtěl jsem dohnat a zachytit prchající vizi ne prostřednictvím stále hlubšího vhlížení a vciťování do zábleskového poznání, ale skrze stále nové a nové prohlížení modelu, místa či objektu, které může vzpomínku pouze utlumit.“ Fixní ideji tak u Czapského předcházela idea původní, iniciační. Coby chlapec jsem zažil s barvami něco podobného jako Józef Czapski, ale nedokázal jsem pochopitelně toto ryze přírodní znamení pojmout podobně jako on. Při dozrívající letní bouři se vytvořily dva duhové oblouky a v místě, kde se protínaly, se zčásti posouvala a zároveň zintenzivňovala barva rostlin a stromů. Pasáčkovi se chtělo přímo pokleknout před tou nádhrou jako před

nějakým ohnivým keřem. Na tyto zářivé barvy, podstatně odlišné od halucinací „umělých rájů“, jsem si vzpomněl pokaždé, když jsem viděl středověké iluminované rukopisy nebo některé grafiky Bohuslava Reynka. A vybavovaly se mi i při sledování obrazů Pierra Bonnardu nebo právě Józefa Czapského. Práce s barvou, na niž klade takový důraz polský malíř, není jen záležitostí techniky, ale pomáhá nám nahlédnout „ontologické tajemství“ věcí a osob. Reliéf a vhloubení jako dva konce jedné hole. Myslím si, že podobnou spektrální „ultrafyzikou“ jazyka má být (a je) poezie. A to i poezie *všedního dne*.

U Czapského se setkáváme s obrazy dvojího druhu. Vidíme díla vzniknuvší z náhlého vnuknutí, ze záblesku a nahlédnutí, ponořená v každodenním běhu života, na druhé straně obdivujeme subtilní zátiší, krajiny, portréty (a autoportréty!) – a není vyloučeno, že se v genealogii jednoho plátna sešly obě polohy. Obrazy zároveň nevytváří žádný člověk-stroj, do hry vstupují rovněž malířovy vnitřní dispozice,

základní existenciální polohy, jejichž pojmenování si podle jeho životopisce Wojciecha Karpińskiego vypůjčil od Huga von Hofmannsthalu – zbožná smířnost (*fromme Zufriedenheit*) a touha svírající hrdlo (*schweichfende Sehnsucht*), které nám jej činí blízkým. A zvláštní, nesentimentální soucit s porušenýmездеjším světem: zde má podivuhodně blízko ke Georgevi Rouaultovi.

Dva dvojdomí umělci

Výše jsem naznačil analogii mezi Józefem Czapským a Bohuslavem Reynkem. Není to jen v souvislosti s osudy Reynkova rodného domu v Petrkově, kterému podobně jako odkazu Josefa Floriana ve Staré Říši hrozí pohroma. Sídlo Czapských v Bělorusku dopadlo v epoše komunismu jistě hůře než petrkovská tvrz, ale nakonec je prý částečně opravili. Polský malíř však žil od konce války až do smrti v pařížském exilu. Spolu s Jerzym Giedroycem, Gustawem Herlingem-Grudzińským, Czesławem Miłoszem a dalšími patřil k „silné hrstce“ soustředěné kolem revue *Kultura*, do níž zasvěceně psal o současném výtvarném umění a literatuře. Nevím, co se stalo s jeho skromným bytem v sídle *Kultury* v Maisons-Laffitte, kde bydlel se sestrou Marií – ale dnes má krásnou galerii a stálou expozici v Krakově, městě svých malířských studií, zatímco o zachování Reynkova domu v původní podobě svádí česká kulturní veřejnost téměř ztracený boj.

O Bohuslavu Reynkovi jsem před časem napsal, že si nechal v první půli dvacátých let dobře poradit od Josefa Floriana a neodjel do Paříže „za Rouaultem“, jak tehdy zamýšlel, rozladěn zdejšími stojatými vodami. Josef Florian se s francouzským malířem spřátelil prostřednictvím Léona Bloya, dopisoval si s ním a v roce 1915 vydal v Dobrém díle soubor

^Józef Czapski: *Žlutý mrak*, 1982, 65 × 46 cm, Richard a Barbara Aeschlimannovi, Chexbres.

^Józef Czapski: *Pole a mraky*, 1979, 50 × 61 cm, Richard a Barbara Aeschlimannovi, Chexbres.

jeho kvašů v mimořádně kvalitní reprodukci. Mladý Bohuslav Reynek doufal v jeho přímluvu. Můžeme se jen domýšlet, co by se stalo, kdyby se nakonec do Paříže vydal. Vrátil by se bez úspěchu jako Jan Zrzavý? Ztratil by se v tisícíhlavém davu tehdejší pařížské konjunktury? Co by se asi stalo, kdyby se setkal s Czapským a s ostatními mladými Poláky? Jeho životní cesta i umělecký vývoj by se patrně ubíraly jinudy. Za Rouaultem nakonec neodjel.

Czapski i Reynek byli dvojdomými umělci. Czapski malíř a spisovatel-kritik, Reynek básník (a překladatel poezie) a grafik. V čem spočívá jejich blízkost? V tom, že nakonec dopadli hodně podobně. Umění Bohuslava Reynka žilo z obrazů a v obrazech, které poskytoval venkovský dům se zahradou a jejich nejbližší okolí. Józef Czapski žil sice v Paříži, ale zcela se zakořenil rovněž v nejbližším okolí svého bydliště. Hovoří o tom v posledním rozhovoru z roku 1993: „Neustálé rozšiřování a prohlubování pohledu na svět, který nás obklopuje, systematické vrácení k pokornému studiu přírody, jejích tvarů a barev, jejichž bezměrné bohatství vnímáme a odhalujeme, hledíme-li celý život na pomačkaný ubrus, na stále

tentýž stůl nebo na špinavé schody metra: to je cesta vedoucí k mému malířství, o němž mohu nakonec za sebe říci: *Zůstal tomu věrný.*“

Zhruba deset let před smrtí Czapski oslepl a musel své texty diktovat. Ztratil zrak, ale neztratil, jak někdo napsal, ostrost vidění. Po celý život byl rovněž mužem velkodušné a uvědomělé víry, byť často těžce zkoušené. Praktikující katolík, mystik možná bloudící, ne však zbloudilý. V jeho malířském díle však náboženská tematika a „motivika“ zcela chybějí. Na důvod, proč tomu tak je, se jej možná nikdo nezeptal. Na konci života ho po jedné ze zpovědí kněz ujišťoval, že mu Bůh odpustil, ale malíř tehdy

odpověděl, že on stále nemůže Bohu odpustit to, že jej neušetřil hrůz, jichž byl v životě svědkem. Kdo hodí kamenem? Alain Besançon v eseji o zobrazování božského píše: „Sledujeme-li pouze Boha, ztrácíme zemi a Bůh se skrývá. Sledujeme-li také zemi, nebo dokonce pouze zemi, máme určitou šanci, že uvidíme, jak se utváří epifanie.“ Je ona druhá možnost klíčem, jedním z klíčů, k Czapského tvorbě? ■

Obr. repro: Eric Karpeles, *Józef Czapski* (2019), Thames & Hudson, s. 132, 162, 181, 196, 203.

Josef Mlejnek (1946), básník, kritik a překladatel.

Ztracený ráj Pierra Bonnarda

Józef Czapski

V den, kdy přišla zpráva o Bonnardově smrti (23. ledna 1947), se v pařížských denících objevilo pouze datum jeho narození (3. října 1867), několik běžných frází o „malíři světla“ a informace o tom, že je autorem ilustrací k Verlainovi a k Mirbeauovi. V den jeho pohřbu jsem našel jen pár nepatrných zmínek. A to bylo všechno. Toho dne se udály důležitější věci, především šlo o aktuální problém zvaný *ravitaillement* (zásobování) – do Paříže se v dostatečném množství nedostávalo maso – a probíhala také výměna telegramů a dopisů mezi britským ministrem zahraničí Ernestem Bevinem a J. V. Stalinem. A řada dalších běžných událostí.

„Opravdu Francouzům nedochází, koho ztratili?“ pomyslel jsem si. Protože Bonnard je *v podstatě* „neaktuální“. Bonnard je minulost, což je i pro Francouze opravdu „ztracený ráj“.

Ale po hloupých či povrchních zmínkách v denním tisku se už v týdenících objevila řada článků a výpovědí o něm. Georges Braque vyslovil o Bonnardovi větu, která se plně shoduje s tím, čeho jsem se chtěl v souvislosti s ním dotknout: „Jeho radost ze života byla znamením jeho doby. Ale není patrně znamením té naší.“

Nevím, jestli ve Francii existoval jiný současný malíř, k němuž měl podobně velký počet polských malířů natolik živý vztah. Nemám tím na mysli obdiv, ale určitou vnímavost srdce. Souhra mnoha příčin způsobila, že Bonnardovo malířské umění mělo tolik nadšených obdivovatelů právě v Polsku. Vzhledem k dlouholetému přátelství, které jej pojilo s nepochybně nejvýznačnějším moderním polským výtvarným pedagogem Józefem Pankiewiczem (1866–1940), se k nám dostal rychleji a možná

i bezprostředněji než do jiných zemí. A díky Pankiewiczovi mohlo Bonnarda „objevovat“ několik generací polských malířů a ne jeden z nás ve svém malování Pankiewiczze opustil právě kvůli Bonnardovi. Jejich přátelství a vzájemně odlišné vývojové cesty jejich malby vrhají světlo na řadu podstatných otázek týkajících se umění francouzského mistra.

Bonnard v rozhovoru pro revue *Nouvelles Littéraires* (23. 7. 1933) prohlásil, že první zjevující objev moderního malířství pro něj v žádném případě nepředstavoval impresionismus, ale Gauguin v roce 1888. Dnes už ví každé malé dítě, že se od impresionismu vývoj malířství v devatenáctém století ubíral dále prostřednictvím Cézanna, Seurata, van Gogha a Gauguina a že prostřednictvím Gauguinovy stylizace a „plošné“ deformace dospěl ke kubismu. Fauvismus však představoval hnutí vycházející mnohem víc z van Gogha.

Impresionismus, malířská forma naturalismu, předcházel gauguinovské arabesce, gauguinovské reakci na naturalismus a jeho *ligne abstraite* (abstraktní linii), která genealogicky nenavazuje na impresionismus a Delacroixe, ale na Degase a Ingrese.

„Školský“ pojednané dějiny umění snadno uvádějí v omyl a často mohou i zmást, zapomínáme-li,

že množství aktivit a různé vlivy se u uměleckých směrů objevují jedny za druhými v mimořádně rychlém sledu, doslova na sebe najíždějí, vzájemně se srážejí a chronologicky jsou téměř současné, zatímco nám se v našich představách zdají být od sebe vzdáleny desítky let. Historikové umění stanoví posloupnost často pro vnější jasnost a přehlednost uměle schematizují. Mladý Bonnard, který měl v *Académie Julian* v roce 1888 za kolegy mimo jiné Juliana Russella, Édouarda Vuillarda a Maurice Denise, impresionismus vůbec neznal, neboť prvním objevem moderního umění byl pro něj malý obraz na desce od Paula Sérusiera *Talisman*, na němž byly ostrými barvami zachyceny stylizované stromy.

To byl pro Bonnardu první objev modernosti. Teprve poté se žák *Académie Julian* setkává s impresionismem. Podle jeho vlastních slov se pro něj impresionismus stává vysvobozením. Proč se snažím upozornit na tuto posloupnost? Protože u Bonnardu se v celém jeho prvním období zcela viditelným způsobem kříží dva vlivy, ale Gauguinova *ligne abstraite*, japonský dřevoryt a cit pro arabesku časově předcházejí objevu barevnosti u impresionismu. Nejlépe je to vidět na jeho plakátech a ilustracích do roku 1900. Sžíváním s přírodou prostřednictvím impresionismu se Bonnardova malba noří do světa impresionistického vnímání, a tedy do vidění více naturalistického, více analyticky citlivého vůči přírodě. Ale tento impresionismus má již za sebou citlivé a vědomé kompoziční vnímání. Gauguinovi vděčí Bonnard za to, že obrazy, které vzešly z jeho rukou, bývají jen zřídka čistým impresionismem.

Bonnard s Pankiewiczem se poznali v roce 1908. Spřátelili se a v roce 1909 si pronajali vilu v Saint-Tropez, poblíž Paula Signaca, a tam celé léto společně pracovali. Od té doby spolu nebo blízko sebe trávili léto většinou u Středozemního moře nebo v Normandii, a to až do začátku světové války v roce 1914. Jde-li o malířskou úroveň, tak při veškeré úctě k Pankiewiczovi, při lásce k němu a při uznání obrovské role, jakou sehrál v polském malířství, nelze klást mezi oba umělce rovnítko. Sám

^ Pierre Bonnard: *Spící žena*, 1928, soukromá sbírka.

† Pierre Bonnard na fotografii Henri Cartier-Bressona, 1944, výřez.

←← Józef Pankiewicz:
Autoportrét v klobouku,
1927, Muzeum umění v Lodži.

← Józef Pankiewicz: Portrét
dívký v červených šatech,
1897, Národní muzeum,
Kielce.

koneckonců nevím, koho z Bonnardových malířských současníků s ním lze vůbec srovnávat, vyjma Matisse a možná i Picassa. Bonnard a Pankiewicz se každopádně setkali na křižovatce svých cest a nepochybně se v počátečním období vzájemně ovlivňovali. Vybavuji si Bonnardovu studii *Jižní zátoky* z doby před rokem 1914 vystavenou u Bernheima, která byla natolik pankiewiczovská, že jsem ji měl za Pankiewiczovo dílo. A všichni dobře známe Pankiewiczovy *Pinie u moře*, u nichž jsme naopak objevovali stopy Bonnardova bezprostředního vlivu.

Pro Pankiewiczze znamenal první malířský šok Aleksander Gierymski (podobně jako Gauguin pro Bonnarda), především šlo o obrazy *Solec* a *Židovská žena prodávající pomeranče*, a tedy o Gierymského předimpresionistického. Toto setkání v něm definitivně probudilo trýzeň malířské *qualité*, vymanilo jej z akademismu Wojciecha Gersona a přivedlo ho k jeho učitelům, k Vermeerovi a k Benátčanům. Impresionismus představoval už jen přechodnou fázi jeho tvorby, která se objevila *po* dozrání impulsu od Gierymského, stejně jako u Bonnarda *po* dozrání impulsu od Gauguina. V posledních dvaceti letech života se Pankiewicz stále častěji vracel k oněm svým prvotním zážitkům, ke Gierymského realismu a posléze ke stále výlučnějšímu kultu klasiků – výsledkem byl osobitý neoklasicismus některých jeho pláten.

V letech 1907–1918 Pankiewicz procházel obdobím bouře a vzdoru. V tomto období můžeme mezi jeho obrazy spatřit téměř matissovská zátíší v agresivně rozezvucených barvách, španělské krajiny a kubizované ulice Madridu, na nichž je poznat, jak mu padl do oka Delaunay a také to, že s ním (v Madridu) pracoval v jednom ateliéru, suché jehly (*pointe-sèche*) s přehnaně stylizovanou linií (jde patrně o nejméně zdařilé Pankiewiczovy grafiky) a konečně i bonnardovské květiny.

Kolem roku 1918 se Pankiewicz po návratu ze Španělska do Francie setkává s Bonnardem a – jak mi o tom sám vyprávěl – infikuje jej kombinacemi barevných skvrn, mnohem „čistšími“ a abstraktnějšími, a znovu barevnými arabeskami. Bonnard ho tehdy opět vytrhl z určitého schematismu linií, jímž se nakazil u kubismu; oba si po svém „přepřacovávají“ léta 1905–1914, léta uměleckých převratů a zvratů, které žijí dále ještě po dlouhou dobu (kubismus, fauvismus, futurismus). Až po roce 1918 se Pankiewicz začíná vracet ke klidnější malbě.

V průběhu dalších let se stále důsledněji vzdaluje od tzv. moderního umění a vrací se k velkým realistům devatenáctého století, Courbetovi a Gierymskému, ale v ještě větší míře k mistrům renesance. V tomto období s oblibou prohlašuje, že Vasari měl *pravdu*, když považoval za největší chválu, jestliže se o obraze řeklo, že je „*come vivo*“. Od roku

1922 se Pankiewicz pohybuje v diametrálně odlišné vývojové linii než Bonnard.

V Pankiewiczově pařížském ateliéru visel do jeho smrti malý Bonnardův ženský akt, spíš skica. Tělo v barevných tónech citrónu a neapolské žluti s jemně šedými stíny, s několika zelenými skvrnami v pozadí. Oněch několik skvrn, jež neměly nic společného s věrností původní barvě objektu, poskytovalo divákovi právě to, co bylo esencí Bonnardových pláten – neočekávanou, objevitelskou a pokaždé jedinečnou barevnou harmonií. A stejně tak pro laika dětská a neohrabaná kresba onoho aktu představovala vrchol rafinované a radostné vnímavosti.

Na rozdíl od Pankiewiczze u Bonnarda naopak v průběhu let roste a sílí tláhnutí k abstrakci. A neroste a nesílí *vedle* impresionismu a *proti* němu (jako kubismus), ale vyrůstá z *kmene* mnohaleté práce podle premis impresionismu, z palety mající k němu blízko, pouze mimořádně obohacené (kubismus odmítající impresionismus paletu brutálně *ochudil*) o barevný divizionismus a o stále *volnější* vztah k původní barvě objektu. V Bonnardových plátnech začíná sílit bohatost „čistých“ kombinací, objevuje se stále větší množství vzdálených transpozic: svět čisté barevné hry, barevné arabesky.

Tento vývoj neprobíhal u Bonnarda vůbec rychle. Nenesl u něj žádnou stopu náhlého obrácení, zřeknutí se čehokoli. Šlo pouze o geniální asimilaci stále nových prvků a o neustálé obohacování vlastního vidění.

Vyjdou z vlastních vzpomínek. Chci nastínit pozadí, na kterém jsem i já sám pozoroval pozvolný růst Bonnardovy slávy.

V roce 1924 jsem přijel do Paříže se skupinou *kapistů*. V té době byl kubismus v „pokrokových kavárnách“ už natolik módní a jeho myšlenky závazné do té míry, že hraničilo s urážkou, jestliže o mladém malíři někdo prohlásil, že je impresionista. A když se Picasso v rozhovoru vyjádřil o van Goghovi, že je to *un sentimental voyou* (sentimentální otrapa), okamžitě to jeden pilný německý kritik ocitoval

Aleksander Gieryski: Židovská žena prodávající pomeranče, 1880/1881, Národní muzeum ve Varšavě.

jako písmo svaté v levném vydání knihy zabývající se moderním malířstvím, která se šířila do celého světa.

Jeden z tehdejších nejznámějších a nejvlivnějších pařížských kritiků (možná sám Waldemar George?) napsal v roce 1924 nebo 1925 o Picassově, Légerově a Bonnardově výstavě u Bernheima, že „v čele závodu umělců se řítí Picasso v nádherném Rolls-Royce a Léger ve skvělém Bugatti, zatímco pan Bonnard se marně snaží držet s nimi krok se svou staromódní tříkolkou“.

Kdyby byl tehdy na Bonnardově místě člověk a malíř menšího formátu, někdo ne tak pozorně zaposlouchaný do své vnitřní hudby, ne tak vnímavě vnořený v to, co viděl a prožíval, nějaký méně autentický a nezaжатý básník, určitě by se snažil dosáhnout aspoň zčásti na to, co tehdy bylo módní, moderní a „revoluční“. Ale když se Bonnard ptali na jeho vztah k modernímu umění, odpovídal, vyhýbaje se reflektorům světa rozhovorů a reklam, skromně, ale nejspíš i trochu potměšile: „Jsem jen bídny impresionista!“

V rozhovoru s Józefem Pankiewiczem (nedokážu určit jeho přesné datum, profesor mi o něm vyprávěl v roce 1935, předpokládám tedy, že pochází z pozdějších let) však Bonnard náhle vyslovil větu, která vyvolala Pankiewiczův kategorický protest: „Malířství zachrání právě abstraktní malba.“

U Bonnardových pláten nás ve stále větší míře překvapují rafinované barevné kompozice. Třetí rozměr, stále překvapivěji transponovaný výlučně do barev, vyžaduje velké soužití malíře s plátnem, aby obraz mohl být pro diváka uchopitelný, neboť hmota objektů se nejednou nematerializuje a zcela se ztrácí v této transpozici.

První dojem z Bonnardových obrazů je úžas vyvolaný barevnými kompozicemi, teprve poté se zamýšlíme: Ta malá modrá plocha jsou ženské šaty? Anebo je to nějaká hora? A tvar za bílým ubrusem s červeným vzorem – je to ženská ruka, nebo kočka? Teprve po delším sžívání s obrazem se v něm všechno stává jasné, citlivé a moudré v barvě i v tvaru.

Původní barva objektu se v posledním Bonnardově období přesouvá, proměňuje, přenáší se na stále nové celky, závisle na odstínění, často na vzájemně opačné tóny.

„Dejte mi bláto a já z něj udělám tělo Venuše“ – tento výrok je připisován Delacroixovi. Jakých tmavých odstínů bronzů, jakých citrónových, fialových a růžových tónů používá Bonnard malující své Venuše v koupelnách!

Působení barev je pro Bonnarda stále ve větší míře něčím stejně důsledným a neomylným jako

Pierre Bonnard: Akt v interiéru, 1912–1914, National Gallery of Art, Washington, DC.

matematika. *Vědomě* obrací valéry, vědomě potlačuje jakýkoliv pocit hmoty, aby odhalil stále nové a nové barevné kombinace. Snad žádný malíř na světě nevytvořil takovou škálu fialové barvy, od téměř safírové po téměř rudou a červenou. Ale proti celé „abstraktnosti“ logiky barevné škály byly jeho kombinace spjaty s rozkoší zakoušení okolní přírody. Nikdy neodtržené od této zkušenosti. Proto také jeho obrazy nepůsobily chladně a vykalkulovaně jako u kubistů, ale byly vždy naplněné emocí. Jak tomu bývá u lidí geniálně citlivých a vnímavých, u Bonnarda funguje *všechno*, čímž se jeho malba zcela liší od běžných klasických kompozičních východisek. Bleskurychlé pohyby postav, útržky tváří, těl nebo krajiny, které nám poskytují pohledy z rychle jedoucího auta nebo vlaku, neočekávané

kompozice, které se náhle vytvářejí ze stříhových fragmentů tváří na filmovém plátně: to všechno slouží Bonnardově kompozici stejně jako svého času objev bleskové fotografie Degasovým kompozicím koní a koňských dostihů.

Vydal jsem se v Paříži za Pankiewiczem do rue La Boétie. U jednoho obchodníka viselo velké Bonnardovo plátno. Jedním z kompozičních prvků byla napůl přetnutá tvář a trup na pozadí otevřených dveří. Pankiewicz se znechuceně odvrátil, když jsem ho na to plátno nadšeně upozornil, považoval takřka za špatný vtip ono masakrování tvarů, kompozici obrazu, na němž se část postavy stávala barevnou arabeskou v celku. Rovněž se mu zajíдалo vytrácení

materiálnosti objektů. Ale u Bonnard to bylo právě jeho vidění, jeho schopnost překvapit, které byly v mnoha případech spjatý s hledáním Degasovým.

Způsob, jakým Bonnard maloval, je velmi charakteristický (Bože chraň, že bych někomu chtěl radit, aby maloval právě tak). Z vyprávění vím, že malíř nikdy svou paletu nemyl, takže byla díky zasychajícím barvám velická a těžká. Onen vysychající materiál, nahodile promíchaný a často právě vlivem vysychání měnící svou barvu, mu vnukal stále nové kombinační nápady. Objevil nějakou novou směs, velice opatrně ji nožem přenesl na plátno a z této nové skvrny vytvářel novou chromatiku, jež vyvracela tu předešlou. Nesnášel čisté štětce, které rovněž nikdy nemyl, a když je kupoval, tak je jejich čistota iritovala – namácel je do oleje a potom je otíral v písku. Také jsem se postupně dozvídal, že Bonnard byl nejvíce komický před každou novou výstavou. Nikdy své obrazy nepovažoval za definitivně dokončené a těsně před vernisáží přibíhal na výstavu s kapsami plnými tubiček s barvami. Vymačkal si každou chvíli trochu barvy na prst a vtíral ji na plátno. Plátna v ateliéru neměl vůbec napnutá na blindrámech, ale rozložena na jednom stole. Neustále vytahoval z mnoha rozpracovaných obrazů ty nové, připínáčky je upevňoval na stěnu a dále na nich pracoval a doplňoval je.

Jednou jej chtěli v Lucemburském muzeu nechat zavřít. Hlídač s velkým pohoršením zaregistroval člověka, nejspíš nějakého blázna, který tajemně vytahoval co chvíli něco z kapsy, přibíhal k jednomu z obrazů a odskakoval od něj poté, co na něm prstem něco rozmazával. Byl to samotný Bonnard, který po dvaceti letech opravoval svůj obraz visící v této galerii. Doslechl jsem se také, jak vznikaly série plátěn žen v koupelně. Bonnardova žena si nikdy nemohla být jista, že za ní nevletí do koupelny a že bleskově nepořídí skicu, na jejichž základě vznikala ona nejkrásnější plátna, na nichž po léta pracoval.

Jistý kritik vyprávěl, že se u Bonnarda v ateliéru díval na jeden z jeho aktů a část obrazu si zaclonil rukou. „No ano, zakrýváte ten jeden bok,“ prohlásil

Bonnard, „já pro něj už dva roky hledám odpovídající barvu.“

Nám, Pankiewiczovým žákům, kteří přijeli do Paříže, poskytoval Bonnard stejný pocit osvobození, jaký kdysi jemu poskytl impresionismus: osvobození bezmezných tvůrčích možností pro malíře, ale možností vyplývajících z vyhledávání barev a zároveň z velice citlivého pozorování a prožívání přírody. A právě zde nám byl bližší Bonnard než klasicizující fáze Pankiewiczovy malby, než narůstající pesimismus našeho profesora, hraničící téměř s pesimismem Chenavarda. Chenavard spatřoval v současném malířství pouze rozklad a úpadek, s výjimkou velkých talentů, které on v devatenáctém století, podobně jako Pankiewicz ve století dvacátém, uznával.

Bonnard pro nás vedle Cézanna představoval opěrný bod proti epigonům kubismu, kteří už v té době zaplňovali výstavy schematickými mandolínami a věčně stejnými tvary a kompozicemi několika barev jejich chudičké palety... „Vši na mé hlavě,“ vztekle o nich prohlašoval Picasso. Právě Bonnardův svět nám otvíral cesty, které se nám jevily jako mnohostrannější, neboť byl věrný cézanovské tradici, již jsme byli všichni ovlivněni. Bonnard neochuzoval formy a barvu, ale obohacoval je, a *vytvářel obtížnou syntézu impresionistického odkazu s abstraktním malířstvím.*

Dnes malíři nevědí dokonce ani to, jak bylo v letech 1914–1928 „zle nahlíženo“ na studium přírody. Moderní mládenci a slečny z Krakova a z Chicaga již po třech měsících studia na Lothově akademii znali recept na poloabstraktní zátiší a vystavovali svá plátna na Podzimním salonu. Člověk, který se nořil do přírody a nevytvářel abstraktní schémata, byl považován za reakcionáře. Ne náhodou kritik Klingsor napsal: „V roce 1900 všichni malovali přírodu, ale v roce 1928 už podle přírody nikdo nemaluje.“

Bonnard se jako Anteus vracel vždy k přírodě a čerpal z ní bohatství svých forem i své palety.

V zimě let 1925–1926 jsem byl svědkem krátké scény, která svědčila o tom, nakolik bylo v té době neodmyslitelné zlehčující kritikovo označení

„Bonnard na tříkolce“ a jak Picasso tehdy Bonnardu stále *zastiňoval*.

S Bonnardem jsem se poprvé setkal před plesem *kapistů*, který jsme uspořádali v největším sále na levém břehu Seiny. Jel jsem k němu prodat mu vstupenky. U okna stál starší pán v bílém plášti s cvikem a dloubal se v něčem na paletě. Mým prvním a téměř jediným dojmem bylo jeho přirozené chování, mladistvá bezprostřednost, skromná a přátelská vlídnost. Nejenže si okamžitě koupil vstupenky, ale dostavil se i na náš ples. Věděl, že jsme Pankiewiczovými žáky, a určitě to udělal kvůli němu. Celý ples jsme vymysleli proto, abychom získali peníze na další pobyt naší skupiny v Paříži. Žádný zisk nám však nepřinesl.

Pamatuji si Bonnarda v dost pomuchlaném starém smokingu. Pozorně si v dosud poloprázdných sálech prohlížel naše dekorace a s hrdostí vzpomínám, jak prohlásil: „Ale to je velice dobré, je to lepší, než co vidíme všude.“ Tato věta byla výrazem bezprostředního zájmu, a také sympatie k mladým lidem, beze stopy načepýřené domýšlivosti. V té době měl zrovna výstavu u Bernheima. Odvážné a bohaté kompozice barevných skvrn jeho zátiší vyvolávaly obdiv, matně si z té výstavy vybavuji pomeranče a fialky.

Právě na našem plese se s Bonnardem setkal Picasso a veřejně mu poblahopřál: „Co jste namaloval, je lepší než všechno, co jste doposud vytvořil.“ V té gratulaci bylo spanilomyslné gesto tehdejšího nekorunovaného krále malířství vůči malíři „na tříkolce“. A v tomto smyslu také přátel šluknuvší se kolem obou malířů jeho kompliment pochopili. Ještě dnes vidím v Bonnardově vrásčité tváři jeho radostný, téměř dětský úsměv. Picassova chvála mu byla zjevně velice příjemná. Přítelkyně obou malířů Misia Godebska-Sert chvíli poté prohlásila: „Ten Picasso je strašné zvíře, on nikdy žádného malíře nepochválí, aniž by si odpustil dvojí smysl.“

Možná jednou z nejcharakterističtějších Bonnardových vlastností byla jeho skromnost spojená s dětskou svěžestí jeho reakcí.

Až v období let 1925–1930 začíná rok od roku stoupat Bonnardova sláva a v šířícím se a sílícím zájmu o jeho umění není ani stopy po figlech, chytráctvích a tricích, o jaké není nouze u fámy vytvářené kolem Picassa a dokonce i kolem Matisse. Setrvává jen stále se prohlubující vyznařování skromného a tichého života člověka oddaného malbě, nepřetržité vnitřní radosti, oslnění přírodou. Máme před očima celý svět nečekaných barevných překvapení, hry rubínově rudých či perleťových odstínů, ametystově fialové barvy nebo ostré zeleně či citrónové žluti, tmavé modři nebo bronz.

Ať už to byly lodi v toulouském přístavu, žena v koupelně, těleso ústředního topení pod oknem, kočka sedící u stolu s prostřeným ubrusem, banány a jablka nebo květiny v pokoji, v němž sedí nebo z něj právě odešli jeho obyvatelé – z každého z těchto obrazů zůstává ve vzpomínce barevná škála, která svou bohatostí a rafinovaností utkvívá v paměti po celá léta.

„V umění viděl pouze problém jistě matematické vědy, subtilnější než ostatní, který nikdo nedokázal ozřejmit a o jehož existenci mělo jen málo lidí vůbec nějaké ponětí.“ Vypustíme-li z tohoto Valéryho výroku o Degasovi slůvko „pouze“, můžeme jej vztáhnout i na Bonnarda, ale u něho byla „matematika“ hluboce spjata nejenom s láskou k životu, ale rovněž s *ilustrováním* téměř každodenních zážitků skromného domácího života, který umělec opěvuje při svých úspěších i nezdarech, ba dokonce i při svém osobním neštěstí. (Jeho krajiny jsou podobně jako Cézannova „zátiší“ abstraktnější, méně *evokují*.)

Bonnardova žena byla po celé roky těžce nemocná. Dlouhodobě trpěla záchvaty mánie, že ji někdo pronásleduje, téměř nikoho k sobě nepouštěla a svého muže nutila, aby se rozešel s mnohými přáteli, které nechtěla vidět. Bonnard o ni pečoval sám, nevzdaloval se od ní ani v nejhorších okamžicích a lékařům nedovolil odvézt ji na kliniku nebo do ústavu pro choromyslné. Po její smrti nikomu nedovolil vstoupit do pokoje, ve kterém zemřela.

V časopise *Carrefour* vyšel článek jednoho z jeho nejstarších přátel Thadée Natanson. Natanson o něm hovoří, jako se mluví o vroucně milovaném příteli. Připomíná a velebí právě poslední léto, které společně strávili na jihu u moře, i velikou radost oněch slunečných dní, kdy usazení ve stínu malé kavárničky u moře společně pozorovali ve slunečním světle těla koupajících se lidí. Píše o mimořádné cudnosti tohoto člověka, který nesnesl, když se hovořilo o tom, co je mu nejdražší. Tak se stalo, že když spatřil po Vuillardově smrti jeho obraz, rychle se od něj odvrátil, neboť nedokázal mluvit o umění člověka, který byl odedávna jeho kolegou a přítelem. Stejně tomu bylo i po smrti K. X. Rouella, rovněž jednoho z jeho nejbližších z celé plejády skvělých malířů, z níž zůstal Bonnard naživu jako poslední – odmítl, aby mu někdo vylíčil, v jakých podmínkách zemřel.

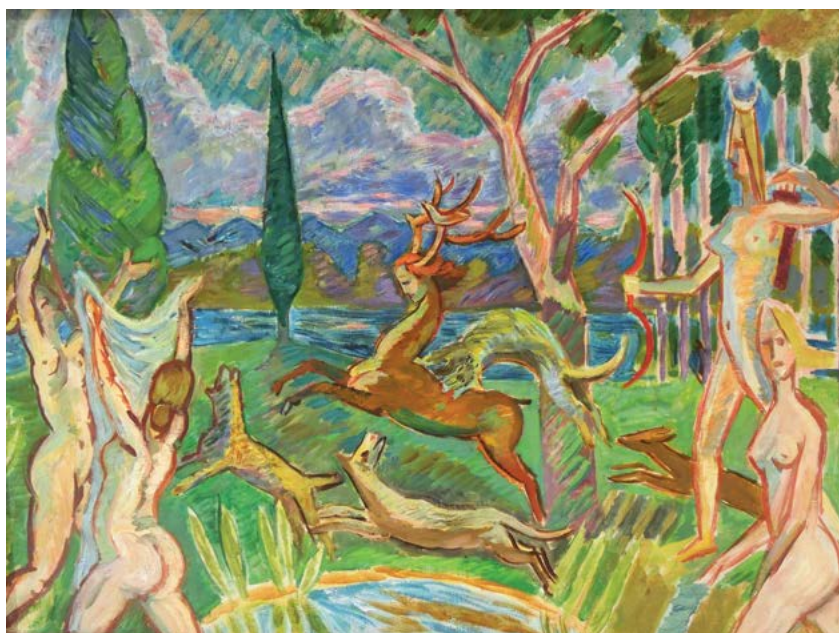
Smrt samotného Bonnarda (bylo mu devětsedmdesát let) byla stejně prostá jako jeho život. Umíral na stařecké souchotiny. V posledních dnech věděl, že umírá, odmítal jíst, odvrátil se ke zdi a říkal: „Už mě nechte, pod kytkami mi bude nejlíp.“

Jestliže *kapisté* byli ve třicátých letech po Panikiewiczovi hlavními propagátory Bonnardova umění v Polsku, neznamená to, že by jej hned od počátku bez problémů vstřebávali. V prvních chvílích po našem příjezdu do Paříže jsme i my Bonnarda vnímali ve stínu Louvru, to za prvé, a také ve stínu Picassa, Celníka, Utrilla a dalších. Jako jeden z prvních se pro Bonnarda nadchl Zygmunt Waliszewski (Jan Cybis, nadšený a moudrý Bonnardův vyznavač v Polsku, byl vůči němu delší dobu více než zdrženlivý). Celá řada pláten, krajin a zátiší Waliszewského je úzce spjata s Bonnardem. Nicméně ani Waliszewski k němu neměl vyrovnaný vztah. K tomu bych chtěl uvést můj poslední rozhovor s Waliszewským několik dní před jeho smrtí.

Došlo k němu v Krakově v roce 1936 v malém ateliéru Waliszewského s výhledem na krakovské louky Błonie. Waliszewski neodjel onoho léta z Krakova, maloval z okna krajinu s růžovými mraky a s šedo zeleným travnatým prostorem. Měl už několik let po amputaci obou nohou. Člověku, který uměl pronikat do světa pouze očima a nacházet živiny pro své umění, velice chyběli lidé a pohyb.

Onoho dne při lahvince bílého vína (přinesl jsem je na připomenutí našich francouzských let) Waliszewski hovořil vášnivě, trhal sebou na svém vozičku, mluvil pouze o malířství. Stěžoval si na osamělost, na to, že nemůže sledovat práce kolegů. Těšil se jako dítě, protože v nejbližším čísle *Arkád* se měla díky Wandě Filipowiczové poprvé objevit barevná reprodukce jeho obrazu. Přesvědčoval mě, že všechno, co doposud namaloval, „za nic nestojí“, že teď začíná novou kapitolu. Možná doufal, že právě prostřednictvím reakce na Bonnarda, kterého tak obdivoval, dokáže na svých plátnech vyjádřit syntézu valéru a tvaru. Na stojanech zůstal rozmalovaný portrét dívky v potměných tónech, který nikdy nedokončil. A náhle se zničehonic na Bonnarda „vrhnul“.

Zygmunt Waliszewski: *Diana a Akteon*, 1935, Národní muzeum, Poznaň.

„Zamysli se nad Bonnardem,“ vybuchl na mě, „je skvělý, ale v Polsku má škodlivý vliv, protože je pro naše malíře příliš rafinovaný, příliš subtilní, oni ho následují, dělají z něj ‚chutovky‘, to není nic pro nás.“

Nejednou jsem v pozdějších letech přemýšlel o tomto antibonnardovském výbuchu Waliszewského, který pro mne byl velmi důležitý právě proto, že to byl jeho poslední rozhovor se mnou. Dnes jsem si jistý, že neměl pravdu a že jeho slova byla běžným zakolísáním ve vnímání umělce, který v určitém okamžiku odmítá nebo přijímá hodnoty, které nejvíc potřebuje.

Do roku 1939 dal Bonnard polskému malířství velice mnoho. Seznámil nás s celým světem otázek a obohatil nás o ně, ukázal nám, co všechno můžeme objevit, sledujeme-li pozorně přírodu, a jaké neomezené možnosti poskytuje naší invenci barva. Jestliže se nejeden polský umělec v té problematice ztrácel, reagoval na Bonnarda nesprávně nebo povrchně; šlo o nutný „vedlejší produkt“ tohoto vlivu. Tento rozhovor, jeden z mála rozhovorů o Bonnardovi, jsem ocitoval proto, že na příkladu Waliszewského ilustruje, jakým neuralgickým bodem byl v té době v polském malířství vztah k Bonnardovi.

Před necelým měsícem jsem zhlédl výstavu UNESCO v Palais de Chaillot v Paříži. Jeden ze sálů byl věnován modernímu polskému malířství. Bonnard v té době ještě žil. U této první poválečné prezentace polského malířství za hranicemi země mne překvapilo, jak silně byl v tomto sále znát Bonnardův vliv. S výjimkou Tadeusze Kantora, který zde vystavil zajímavé plátno s postavou na brutálně citrónově žlutém pozadí a navazoval velice zřetelně na Picassa, prezentoval téměř celý

Zygmunt Waliszewski: Akt v klobouku, 1934, Národní muzeum, Poznaň.

sál postimpresionismus. Zelená skvrna kostelní věže v okně krakovského ateliéru na zvucím plátně Rudzke-Cybisové by možná nebyla myslitelná, kdyby si po léta neosvojovala nejen impresionismus, ale také Bonnarda. *Zátiší* od Jana Cybise, dnes patrně nejvýznamnějšího malíře v Polsku (nepříliš šťastně vybrané), vykazovalo rovněž nejen cézannovskou, ale také bonnardovskou přibuznost v samotné metodě malířské práce. Téměř u každého plátna bylo možné vést k Bonnardovi tu bližší, tu vzdálenější cestu filiace.

Proč jsem při pohledu na

tento sál cítil radost? Třeba už proto, že jsem zjistil, že úroveň oněch pláten jako celku je vyšší než úroveň pláten vyslaných z Polska před dvaceti lety, a třeba i proto, že jsem v tom viděl výsledek našich „krvavých bojů“ o malířství v době před rokem 1939, výsledek práce malířů soustředěných tehdy kolem časopisu *Głos Plastyków* (Hlas výtvarných umělců).

Cítil jsem *propast* mezi tímto malířstvím přírody, radosti a čistých barevných spekulací a naší současnou realitou. Všechno to pro mne bylo připomenutím „ztraceného ráje“ světa, který byl světem našich nadějí a naší malířské skutečnosti před katastrofou. Dnes, po tom všem, co jsme prožili, se mi to jeví jako ucpávání uší a zavírání očí před skutečností, která se nás už netýká.

Věčným Bonnardovým tématem byla láska k životu a radost ze života. V jeho žilách kolovala krev člověka, jenž patřil do francouzského devatenáctého století a jenž vzdor všem otřesům a pohromám mohl milovat umění a žít ve světě umění, mohl žít obklopen celým světem drobných radostí, které plodí relativně normální život bez živelních pohrom

a katastrof. My jsme bojovali v nezávislém Polsku za nezávislé malířství, nevěřili jsme v porážky, které měly přijít, ve vraždění a vyvážení milionů lidí ze země, nevěřili jsme v totalitarismus – šlo o vzdálené problémy, které do našeho malířského světa téměř nepronikaly. Za naši odtrženost jsme všichni *zaplatili* náhlým procitnutím. Rány se nevyhnuly nikomu z nás, ze spáleného světa jsme vyšli nazí. Dnes ani ti nejvíce odtržení, ani nejoportunističtější malíři nemohou před sebou skrýt, že žijí v okupované vlastní zemi, nebo že jsou rozptýleni do cizích zemí.

Při prohlídce obrazů na výstavě UNESCO se mi vybavil úryvek z deníku Stanisława Brzozowského: „Nevím, jak tomu je v malířství, v hudbě a v jiných oblastech umělecké tvorby, ale vím, jak tomu je v literatuře – ve všech těch formách, které vznikají prostřednictvím slova. Zde existuje závislost na epoše a spojení s ní jsou neuvěřitelně jemná, pronikají do nejjemnějšího přediva téměř nepostřehnutelných žilek a tkání... Zkuste napsat komedii jako Ben Jonson nebo drama jako Massinger nebo Racine, ale pokud jste hlubokým a upřímným člověkem, nebudete schopni vyhotovit ani jakž takž přesvědčivé zdání. Život by byl příliš snadný, kdybychom mohli být až do té míry *Vogelfrei*.“

Zaměníme-li „literaturu“ za slovo „malířství“ a „slovo“ nahradíme „barvou“, bude se tento úryvek moci stejně dobře týkat i malířství. Zde se dotýkám nejobtížnějšího tématu z nesnadných, neboť jde právě o ona „neuvěřitelně jemná“ propojení malířství se svou dobou. Chci, aby mi bylo dobře rozuměno. Nemám teď vůbec na mysli „řízené umění“, které zlikvidovalo v období hitlerismu veškeré malířství v Německu i veškeré malířství v bolševickém Rusku. Umění nemůže být řízené, protože přestává být uměním, nemůže být popoháněno, nejen hitlerovským bičem či sovětskou nahajkou, ale ani příliš apodiktickým poučováním kritiků. Je to záležitost hlubokého instinktu umělců, jejich *celkové vnitřní svobody*.

Když se skutečnost zcela mění, nemá to na naše vidění žádný vliv? Nebo snad malíř ona

„neuvěřitelně jemná“ spojení opravdu postrádá? A pokud v takovém případě naše vidění nezažívá žádné otřesy, jde o důkaz, že jde právě o vidění silnější než smrt, nebo jednoduše řečeno nejde vůbec o vidění, vizi, ale o opakování něčeho, co už odešlo?

Možná je opravdu záchranou pro lidstvo věrnost určitému vidění i přes skutečnost, jaká je, aby zraněný a ztrýzněný člověk měl své rodné místo, kam by se mohl vrátit, rodiště „čistých“ radostí vědy a umění. Je-li tomu tak, musejí Bonnardovi žáci žít stejně jako on ve světě svého umění a všechno, každý prožitek i každý úder přetvářet tak, aby příjemci tohoto umění mohli přijímat pouze čistý med radosti. Ale patrně ne každý dokáže být natolik *věrným* nebo natolik *lhostejným*. Možná se i mezi malíři najde umělec, který ve svém umění vyjde za onen „ráj“, možná se najde i malíř, u něhož současné lidstvo nalezne nejen útěchy, které jsou

pro pravdy tím, čím pro okna závěsy,
na něž narážejí paprsky světla
a vytvářejí namalované plátno
krajiny v barvě malachitu
s ametystovými prameny,
s pastýřkami schoulenými v gázu
a s zemí tou, jež nedotkla se země!
Sní o tom, že tabule skla je podlahou
a zvou, jen stoupej bez opěr
v náruč fantazie, jež s námi pohrává si,
... cetky... cetky...!!

Byl Norwid opravdu „zbloudilý a chorý“, když napsal tuto geniální báseň plnou hořké ironie, z níž jsem vybral tyto strofy i strofu následující (která v samotné básni výše citované strofě předchází):

Myslel jsem, že věštci už tu byli
četní, jak jizev bolestných je v nás,
jež kouzlem forem v pravou chvíli
samy se obváží a vyhojí se včas.
Jak jsem byl zbloudilý a k tomu chorý.

Jan Cybis: *Žena u stolu*, 1957, Národní muzeum v Krakově.

Píšu o tom všem pln pochybností. Možná jsem „zbloudilý a k tomu chorý“ i já sám. Po léta jsme v nezávislém Polsku bojovali za právo umělců žít pouze pro umění, vycházejíce z předpokladu, že nelze dělat velké umění, uděláme-li z něj, jak si to přál Matejko, služku „důležitějších věcí“. Ale co dělat, když ony důležitější věci v Matejkově pojetí zaclánějí celý svět a dusí ho do té míry, že Bonnardovo geniální zátiší k nám přichází jako výraz „ztraceného ráje“, výraz světa, který *pominul*.

Když jsem po návratu z Ruska a z Blízkého východu přijel poprvé do Londýna, požádali mne, jestli bych neuspořádal pro kolegy malíře z Polska přednášku, v níž bych vylíčil osudy těch, kdo zůstali v Rusku nebo na Blízkém východě, a promluvil také o tom, zda a v jakých podmínkách jsme dokázali pracovat. Všem, co jsem vypovídal o kolezích vyvezených na Sibiř nebo do Kazachstánu a o našich výstavách v Bagdádu, v Jeruzalému nebo v Káhiře, naslouchali se zájmem a sympatií. Ale když jsem začal – uvažuje nahlas – hovořit o děsivé propasti, která odděluje naše umění od dnešní skutečnosti Poláků, a o tom, že zatímco se už našli básníci, kteří dokázali vyjádřit, co jsme zažili, my malíři jsme naproti tomu ještě nenalezli žádnou cestu, jíž bychom mohli do svého světa umění rovněž ony zážitky *vstřebat*, dát tomu, co jsme zažili, plastický

výraz – byť možná co nejvíc transponovaný, ale přesto výraz, v tu chvíli jsem zaznamenal ironické úsměvy a kritické pohledy. Několik slečinek s elegantními účesy pobývajících v Londýně na stipendiu ministerstva osvěty a malujících svá zátiší na mne pohlédlo s chladným pohoršením jako na zrádce „čistého“ umění.

Není dobré, tísní-li se umění v příliš úzkém kruhu lidí a jsou-li celé oblasti života pohrdavě odvrhovány jako něco, co k němu nepatří.

Bonnard vyjádřil jako nikdo jiný svět zážitků a fasci nací *šťastných*. Na této cestě zašel dál než kdokoli jiný v objevování „barevné matematiky“, spočíval svými kořeny v druhé polovině devatenáctého století, která byla pro Francouze velice šťastná. Co mají dnes dělat malíři věrní Bonnardově památce? Malovat to *co on* a malovat stejně *jako on*?

Proust cituje v jedné ze svých kronik chválu kritika na kteréhosi současného spisovatele: „Píše stejně dobře jako Voltaire!“

„Ne, na to, aby psal tak dobře jako Voltaire,“ odpověděl Proust, „musí začít tím, že bude psát jinak.“

Tyto úvahy v souvislosti se smrtí největšího malíře současnosti jsou jen nastolením problému, před kterým stojí malující malíři a který by umělec reagující na lidskou skutečnost neměl příliš snadno odmítat.

Mezi světem Pierra Bonnarda, který obohatil naše vidění a nakazil nás moudrou láskou života a umění, mezi tímto Bonnardem a současnou realitou je propast, kterou nevidí pouze pštroši. Tato propast nejednoho polského malíře *rozdrtila*. ■

Repro: Bonnard – Gale, Matthew (ed.): Pierre Bonnard: The Colour of Memory (2019); Pankiewicz – <https://www.fineartphotographyvideoart.com/2019/03/Jozef-Pankiewicz-impressionist-painter.html>; Gierymski – https://cs.m.wikipedia.org/wiki/Soubor:Aleksander_Gierymski_-_Jewish_woman_selling_oranges_-_Google_Art_Project.jpg; Cybis – <https://mnk.pl/zbiorcy/jan-cybis/>; Waliszewski – https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zygmunt_Waliszewski_-_Diana_i_Akteon.jpg; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zygmunt_Waliszewski_-_Akt_w_kapeluszu.jpg

Kultura, Paříž, 1947, I, s. 44–49.

/ Z polštiny přeložil Josef Mlejnek. /

IPPO

INSTITUT PRO PRÁVICOVOU POLITIKU

INSTITUT PRO PRÁVICOVOU POLITIKU

- » Otevíráme a promýšlíme témata moderní pravicové politiky
- » Hledáme vyváženou kombinaci mezi politickými idejemi a praxí
- » Pořádáme debaty a konference
- » Zpracováváme odborné analýzy

www.ippo.cz

Petr Fiala

Petr Dvořák

Ondřej Krutílek

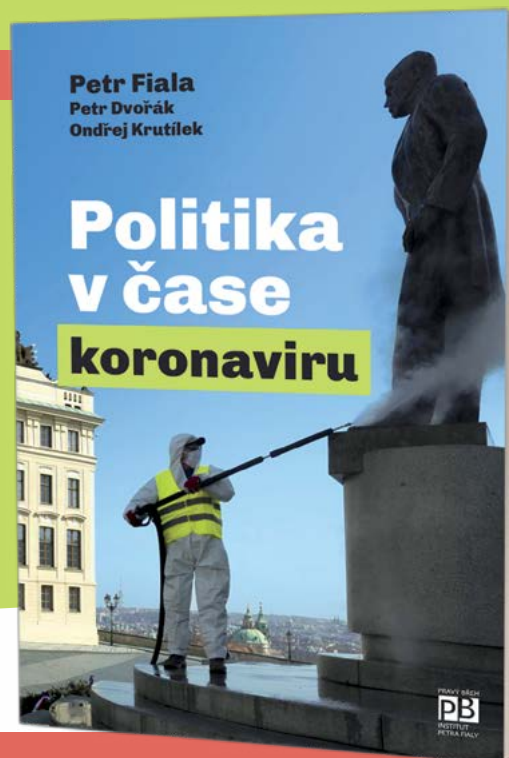
právě vychází

Politika v čase koronaviru

Co předseda ODS Petr Fiala a jeho kolegové z think-tanku Právý břeh říkají k dosavadnímu vývoji koronavirové krize? Jak ovlivní naši zemi?

sleva 25 % ±45 Kč 109 Kč

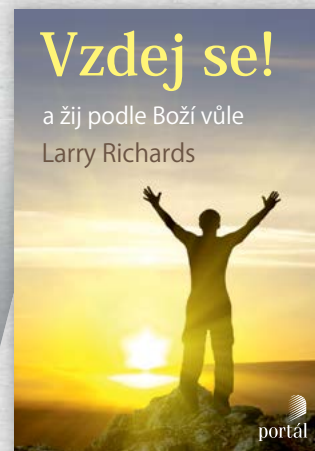
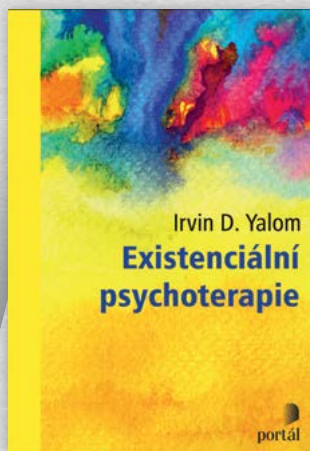
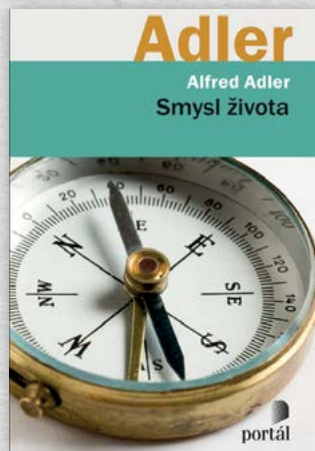
PRÁVÝ BŘEH
PB
INSTITUT
PETR FIALA

IPPO

**BOOKS
& PIPES**

www.bookspipes.cz

Novinky z Portálu

KNIHKUPECTVÍ PORTÁL:
Praha 1, Jindřišská 30 /
Praha 8, Klapková 2

obchod.portal.cz

 portál

Téma

Environmentální poezie

K věci
Měly vyjít paměti
Woodyho Allena?

Denemarková
Asi je můj osud,
být v epicentru

Kritika v diskusi
Baletky
Miřenky Čechové

casopishost.cz